

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В.С.Степанков, В.А.Дубінський, І.А.Опря

НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

*Навчально-методичний посібник
для студентів історичного факультету*

**Кам'янець-Подільський
2007**

УДК 94 (470+571) „15-19”

ББК 63.3 (4)

С 79

Рецензенти

Копилов С.А. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри
всесвітньої історії Кам’янець-Подільського державного
університету;

Петров М.Б. – кандидат історичних наук, професор кафедри історії України
Кам’янець-Подільського державного університету;

Малий В.В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Росії й
спеціальних історичних дисциплін Кам’янець-
Подільського державного університету.

Степанков В.С., Дубінський В.А., Опря І.А.

С. 79 Нова історія країн Азії та Африки: навчально-методичний посібник для
студентів історичного факультету. / – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-
Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006.

Методичний посібник призначений для студентів історичних
факультетів ВНЗ. Він містить навчальну програму курсу, плани семінарських
занять, джерела до них, методичні поради студентам у підготовці до занять,
питання для самоконтролю, списки рекомендованих джерел і літератури. В
ньому також подано теми рефератів і методичні поради до їх написання, тему
аудиторної контрольної роботи й методичні рекомендації для її виконання,
питання до колоквиумів, питання, що виносяться для самостійного
опрацювання й методичні поради до їх підготовки, питання до заліку й
методичні поради до його складання, програму до іспиту й рекомендації
щодо підготовки до нього, термінологічний словник, біографічний показник,
хронологічну таблицю, список основних джерел і літератури до курсу.

УДК 94 (470+571) „15-19”

ББК 63.3 (4)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Кам’янець-
Подільського державного університету, протокол № 9, від 31 жовтня 2006 р.

Зміст

Вступ.....	
Навчальна програма курсу „Нова історія країн Азії та Африки”.....	
Методичні поради для підготовки семінарських занять.....	
Плани семінарських занять, тексти джерел до них, методичні поради, списки пропонованих джерел і літератури.....	
Питання, що виносяться на самостійне опрацювання й методичні поради до їх вивчення.....	
Теми рефератів й методичні поради до їх написання.....	
Питання колоквиумів й методичні поради для їх складання.....	
Аудиторна контрольна робота й методичні поради до її виконання.....	
Питання до заліку й методичні поради для його складання.....	
Програма до іспиту й рекомендації щодо підготовки до нього.....	
Термінологічний словник.....	
Біографічний показник.....	
Хронологічна таблиця.....	
Список основних джерел і літератури до вивчення курсу.....	

Вступ

Самостійна робота студентів – важлива частина професійної підготовки майбутніх педагогів. Тому головне завдання посібника – допомогти їм грамотно організувати свою навчальну діяльність з курсу „Нової історії країн Азії та Африки”, забезпечити її ефективність. Ці цілі й визначили його структуру. Посібник ділиться на дві частини: інформаційну і методичну.

Інформаційна частина являє собою навчальну програму з курсу „Нової історії країн Азії та Африки”, плани семінарських занять, тематику рефератів, питання колоквиумів, варіанти аудиторної контрольної роботи, питання, що виносяться на самостійне опрацювання, питання заліку з нової історії країн Азії та Африки та іспиту. Вона спрямована на практичну реалізацію принципу системності в навчанні.

Методична частина включає в себе наступні моменти:

1. Методичні поради щодо підготовки до семінарських занять, колоквиумів, написання рефератів з даного курсу, виконання аудиторної контрольної роботи, підготовки та складання заліку й іспиту;
2. Орієнтовні пам'ятки щодо виконання певних видів самостійної роботи студентів: робота над текстом історичного документу, складання конспектів, характеристики історичних діячів;
3. Методичні поради до опрацювання питань, що виносяться на самостійне опрацювання;
4. Перелік джерел і літератури до курсу нової історії країн Азії та Африки, до контрольної роботи, семінарських занять.

Вибір даних моментів зумовлений необхідністю розв'язання таких дидактичних завдань:

- забезпечити орієнтацію студентів у змісті кожної теми та концентрацію їх уваги на головному;
- організувати і систематизувати самостійну роботу студентів з науковою літературою;
- забезпечити поетапність засвоєння професійних знань і вмінь шляхом організації різних видів діяльності за допомогою системи адекватних дидактичних завдань.

Логічний взаємозв'язок інформаційної та методичної частини посібника дозволяє в повній мірі реалізувати на заняттях і в організації самостійної роботи принцип ефективності в навчанні, розв'язувати завдання інтелектуального розвитку студентів, виховання їх професійної спрямованості та готовності до педагогічної праці.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

курсу „Нова історія країн Азії та Африки”

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс „Нової історії країн Азії та Африки” охоплює хронологічні межі з середини ХУІІ ст. до 1918 р. (часу завершення Першої світової війни). Враховуючи стан української та зарубіжної методології історичного пізнання, укладач програми виходив із того, що її зміст має спрямовуватися на об'єктивне з'ясування як історії окремих народів і країн, так і загально регіональних чи цивілізаційних процесів, явищ і подій минулого. А відтак намагався уникнути механічної заміни формаційного підходу у вивченні історії на цивілізаційний чи якийсь інший. Вважаючи, що жоден з відомих методів пізнання не є універсальним і не може претендувати на виняткове право осягнення історичної правди, зроблено спробу використати окремі складові різних підходів: стадіально-формаційного, культурологічного, цивілізаційного й інших. Як основу історичного пізнання, програма передбачає застосування історичного методу. Водночас велика увага приділена використанню історико-генетичного, проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, історико-реконструктивного, історико-типологічного, синхронного, реставраційного й інших методів.

З другої половини 90-х рр. ХХ ст. у шкільному курсі всесвітньої історії окреслилася негативна тенденція до заміни тем, що передбачали вивчення історичного розвитку провідних країн чи головніших подій, узагальнюючими темами епізодичної історії регіонів та материків. Вона таїть небезпеку, по-перше, перетворення історичної науки у примітивну соціологію, а по-друге, формування в учнів погляду на нову історію як на позбавлену цілісності, внутрішнього зв'язку й розвитку строкату суміш різномірних процесів, подій і явищ. Всупереч цій тенденції, складена програма курсу робить акцент на вивчення окремих історії провідних країн як типологічних зразків найбільших цивілізаційних систем Азії та Африки й визначальних процесів.

Предмет „Нової історії країн Азії та Африки” передбачає вивчення політичного, соціального, економічного, конфесійного й культурного розвитку народів, держав і країн обох материків, що дозволяє з'ясувати специфіку локальних цивілізацій у період із середини ХVІІ ст. до 1918 року.

Мета курсу полягає у засвоєнні студентами закономірностей та особливостей розвитку етносів, суспільств і локальних цивілізацій Азії та Африки як органічної і нерозривної складової розвитку світової цивілізації. Його основні **завдання** наступні:

- вияснити прикметні риси локальних цивілізацій Азії й Африки;
- висвітлити причини відставання на ХVІІ-ХVІІІ ст. соціально-економічного й політичного розвитку азійсько-африканських цивілізацій від європейської;
- виявити спільне і відмінне у розвитку феодальних і зародження капіталістичних відносин на Сході та Європі;

- з'ясувати закономірності й специфіку розвитку етносів і становлення націй;
- розкрити роль ісламу, буддизму, індуїзму, конфуціанства й інших релігій та ідеологічних систем у політичному й духовному житті народів, націй і суспільств;
- висвітлити основні риси розвитку культури; ментальності народів;
- вияснити відмінності ментально-психологічних типів особистостей у різних локальних цивілізаціях;
- показати конкретно – історичний розвиток країн, визначальних процесів, явищ, подій;
- з'ясувати процес становлення колоніальної системи, визначити її місце і роль у розвитку світової цивілізації;
- висвітлити зміст та форми національно-визвольної і соціальної боротьби;
- вияснити роль різних системоутворюючих факторів: природного середовища, типу культурно-господарської діяльності, методу передачі інформації у розвитку цивілізацій Азії та Африки;
- розкрити особливості модернізації країн Сходу;
- вдосконалювати уміння студентів працювати із джерелами;
- домогтися опанування студентами хронології основних наукових понять;
- закріпити навички студентів працювати з історичною картою.

Курс „Нова історія країн Азії та Африки” займає важливе місце у системі гуманітарних наук. Він дає можливість вийти за межі світоглядних засад європоцентризму, осягнути цілісність розвитку світової цивілізації, збагнути в основних рисах його головні закономірності, роль різноманітних факторів. Він знаходиться у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними дисциплінами, зокрема з історією України. Наприклад, висвітлення відносин України з Османською імперією у XVII – поч. XVIII ст. дозволяє вияснити їх роль у політичному розвитку Східної і Південної Європи. Неможливо розкрити механізм функціонування державних інституцій азійських і північно-африканських країн, роль обшин, з'ясувати типологію держав, стан розвитку культури, роль релігії без використання наукового доробку стародавньої і середньовічної історії. Нова історія країн Європи та Америки допомагає зрозуміти процес творення колоніальних імперій, наслідки цивілізаційного впливу Заходу на розвиток народів і країн Азії та Африки; визначити спільне і відмінне у революціях Сходу й Заходу.

Важливу роль у вивченні предмету відіграє культурологія, котра вивчає зв'язок традиційних культурно-світоглядних основ із сучасним станом культури; співвідношення культури з економікою, політикою, ідеологією; морально-етичні системи релігій, містицизм. Існує тісний зв'язок із політологією і соціологією, які дозволяють глибше осягнути цивілізаційну специфіку азійських та африканських політсистем, політичних культур, соціальної структури суспільств, роль еліти й бюрократії, природу етнічних і національних конфліктів, геополітичного фактору тощо. У жодному випадку

не можна ігнорувати значимості економічних дисциплін, досягнень літературознавців, доробку соціальної психології.

Важливу роль у вивченні курсу відводиться самостійній роботі студентів (особливо на заочній формі навчання). Вона передбачає опрацювання джерел та наукової літератури, вивчення фахового понятійного апарату й хронології, опанування навичок роботи з історичною картою, написання рефератів із визначеної тематики.

Передбачаються різні форми поточного контролю: опитування на семінарах, проведення колоквиумів, контрольних робіт і співбесід, написання рефератів. Залік проводиться у кінці 5-го семестру, екзамен – 6-го семестру.

Для підготовки студентів до семінарів розроблено плани занять із методичними рекомендаціями, списками рекомендованих джерел й наукової літератури. Визначено тематику колоквиумів та перелік їхніх питань, підготовлено варіанти контрольної роботи, складено список питань, які виносяться на самостійне опрацювання й програму іспиту.

Вивчивши курс „Нова історія країн Азії і Африки”, **студент повинен знати:**

- основні закономірності й особливості соціально-політичного й економічного розвитку азійського й африканського материків та їхніх локальних цивілізацій;
- історію конкретних (передбачених навчальною програмою) країн та народів;
- основні риси розвитку культури;
- роль ісламу, буддизму, конфуціанства й інших релігій та морально-етичних вчень в розвитку країн, народів, націй;
- сутність колоніалізму та його вплив на розвиток країн і народів Азії та Африки;
- життя і діяльність найвизначніших історичних постатей;
- хронологію;
- понятійний апарат;
- теми, що вивчаються у шкільному курсі „Всесвітньої історії”.

Студент повинен уміти:

- аналізувати соціально-політичні й економічні процеси, що відбувалися в країнах Азії та Африки у новий час; співставляти їх з подібними процесами у країнах Європи й Америки;
- вільно володіти одержаними знаннями, формулювати власні думки, робити аргументовані висновки, дискутувати;
- працювати із джерельним матеріалом, використовувати його при висвітленні тих чи інших питань;
- розробити уроки з нової історії країн Азії та Африки, тематика яких передбачена шкільною програмою „Всесвітня історія”;
- володіти історичною картою, працювати з контурними картами;
- користуватися набутими знаннями у виховній роботі з учнями.

Навчальна програма складена на основі програми „Нова і новітня історія країн Азії та Африки” із спеціальності „Історія” для педагогічних

інститутів (К., 1993) та „Новая история стран Азии и Африки”
(Екатеринбург, 2003).

ЗМІСТ КУРСУ

1. Вступ

Предмет, завдання і структура курсу „Нова історія країн Азії та Африки”. Історія народів Азії та Африки – складова частина всесвітньої історії. Проблема періодизації й хронологічних меж. Спроба вийти за межі формаційного монізму. Пошук нових методологічних підходів: цивілізаційна парадигма. Наукове й практичне значення курсу. Сходознавство України. Нова історія країн Азії та Африки у програмі середньої школи.

Основні джерела, підручники, посібники та наукова література.

КРАЇНИ АЗІЇ ТА АФРИКИ В СЕРЕДИНІ XVII ст. – 60-х рр. XIX ст.

2. Цивілізації Сходу на рубежі середньовічної і нової історії.

Соціально-економічний розвиток, політичний лад і культура країн Сходу на початок нового часу. Нерівномірність у розвитку окремих регіонів і країн. Регіональні цивілізації Сходу, їх типологія і характеристика. Базові елементи регіональних цивілізацій. Різні стадії розвитку феодальних і дофеодальних відносин. Порівняльна характеристика феодалізму на Сході і в країнах Європи. Дискусія з питань азійського способу виробництва на Сході та його прикметні риси. Аграрні відносини. Місто і стан розвитку ремесел і торгівлі. Значимість системоутворюючих факторів: природне середовище, тип культурно-господарської діяльності, метод передачі інформації. Причини відставання соціально-економічного і політичного розвитку країн Сходу від Заходу. Африка на початок нового часу. Особливості соціально-економічних відносин. Державні утворення. Перші колоніальні захоплення європейських держав в Азії та Африці. Роль релігії у розвитку суспільств. Ментально-психологічний тип особистості, спосіб її соціологізації. Уявлення про верховну владу. „Своє-чуже”: Зовнішній фактор у формуванні локальних цивілізацій.

3. Становлення і розвиток колоніальної системи. Проблема модернізації країн Сходу в новий час.

Домінанта негативної оцінки колоніалізму у радянській історіографії. Спроби її переосмислення в сучасній історіографії. Періодизація процесу становлення колоніальної системи, характеристика його етапів. Ранньокапіталістичний етап. Роль монопольних торгових компаній у формуванні світового ринку. Методи експлуатації колоній та її наслідки до початку XIX ст. Зміна методів колоніальної експлуатації в Європі. Завершення формування колоніальної системи. Тенденції деколонізації у новий час.

Модернізація як прояв міжцивілізаційної взаємодії Заходу й Сходу. Поняття і терміни. Значення зовнішнього імпульсу в модернізаційних процесах. Різноманітні варіанти трансформації східних суспільств. Типи модернізації: „охоронна модернізація” і „модернізація-розвиток”. Цілі і зміст реформ. Гальмівні чинники перетворень. Адаптаційні межі традицій. Динамізм інтелектуальної еліти і консервативна стійкість масової свідомості. Японський досвід „епохи Мейдзі”.

5. Індонезія. Початок її перетворення у голландську колонію.

Суспільний лад, економіка і культура народів Індонезії. Держави Яви Матарам і Бантам. Державні утворення за межами Яви. Цивілізаційні особливості індонезійського суспільства, фактори формування традиційної культури.

Проникнення і політика голландських колонізаторів. Бонгайський трактат 1667 р. Повстання у Матарамі на чолі з Трунуджайя. Встановлення голландського панування у Бантамі і повстання під проводом Сурапати. Голландська колоніальна система та її особливості. Китайсько-яванські повстання у першій половині XVIII ст. Занепад голландської Ост-Індської компанії. Поділ Матараму. Захоплення Індонезії Англією й політика С. Рафлза. Відновлення голландського панування. Повстання під проводом Діпонегоро. Встановлення системи „примусових культур”. Зовнішні володіння.

5. Криза і розпад імперії Моголів. Утворення незалежних держав.

Держава Великих Моголів на початку нового часу. Основні риси індійської цивілізації. Відсутність загальноіндійської державності й традиції політичної аморфності. Взаємодія брахманської релігійно-культурної традиції з мусульманським соціокультурним типом. Аграрні відносини. Форми феодального землеволодіння. Сільські общини та причини її стійкості. Індійське місто. Стан розвитку ремесел і торгівлі. Купецтво і європейський торговий капітал. Національні і релігійні відносини. Індуїзм як цивілізаційне ядро. Кастовий лад. Брахманська ідеологія соціального порядку. Канали соціальної мобільності. Особливості особистісного генотипу індуса. Індійська культура.

Економічний розвиток Індії у XVIII ст. Проблема зародження капіталістичних відносин. Посилення експлуатації селян і наростання сепаратистських тенденцій у політичному розвитку. Повстання у Пенджабі сикхів. Реформи гуру Говінда. Створення незалежної сикхської держави. Повстання джатів та його поразка. Створення Маратської держави. Шіваджі Бхонсле. Політика Аурангзеба й розпад імперії Моголів. Роль зовнішнього фактору. Вторгнення Надір-шаха і Ахмед-шаха. Битва при Паніпаті та її наслідки.

6. Перетворення Індії в англійську колонію.

Проникнення європейських колонізаторів. Англо-французька боротьба за панування в Індостані в середині ХУІІІ ст. Битва при Плессі і завоювання Бенгалії Ост-Індською компанією. Загарбницькі війни останньої у Південній Індії у другій половині ХУІІІ ст. Героїчна боротьба Майсуру. Хайдар Алі і Тіпу Султан.

Експлуатація Індії методами первісного нагромадження у другій половині ХУІІІ ст. Створення апарату колоніального управління (Акт про управління Індією 1773 р., закон Пітта (1784 р.)). Формування сипайських армій. Тактика „субсидіарних угод”.

Загарбницькі війни Ост-Індської компанії проти Маратської конфедерації та її захоплення. Загарбання Раджастхану, Ассаму і Сінду. Англо-пенджабські війни. Завершення завоювання Індії.

Англійська колоніальна адміністрація у першій половині ХІХ ст. Еволюція Ост-індської компанії. Аграрна політика британських колонізаторів. Земельно-податкові системи заміндарі, райятварі, махалварі (маузавар). Особливості аграрної політики у Пенджабі. Зруйнування общини. Занепад міського ремесла й торгівлі. Зміни у методах експлуатації Індії. Перетворення Індії в аграрно-сировинний придаток Англії. Розвиток капіталістичних відносин. Політика англійців в області культури й освіти. Народні повстання в 30-50-х рр. Політична ідеологія індійської інтелігенції і створення суспільно-політичних організацій у 30-50-х рр. ХІХ ст. Діяльність ваххабітів. Національна культура у першій половині ХІХ ст.

7. Національне повстання 1857-1859 рр. в Індії.

Причини й передумови повстання. Характер повстання, його рушійні сили, особливості, етапи розвитку. Початок повстання. Захоплення Делі та його оборона. Бахт-хан. Позиція Бомбейської і Мадраської армій. Причини поразки Делійського центру боротьби. Повстання у Канпурі. Нана Сахіб і Тантія Топі. Аудський центр боротьби. Партизанський етап війни. Повстання під проводом Лакшмі Бай і партизанська боротьба під керівництвом Тантії Топі. Причини поразки повстання і його наслідки. Історичне значення боротьби.

8. Китайська імперія під владою Цінської династії. Перша „опіумна” війна та її наслідки.

Цивілізаційні особливості китайського суспільства. Роль природного середовища, автаркійності землеробства і сімейно-кланових зв'язків у формуванні традиційної культури ханців. Соціально-економічна і політична криза в Китаї напередодні маньчжурського вторгнення. Наслідки Селянської війни 1628-1644 рр. У Саньгуй. Завоювання Китаю маньчжурами. Встановлення панування династії Цін. Форми феодалної власності на

землю. Селянське землеволодіння. Особливості китайської общини. Форми визиску селян. Міста, цехове ремесло, торгівля, мануфактурне виробництво.

Роль бюрократії і особливості її формування. Доктрина імператорської влади.

Державний лад Китаю. Адміністративно-територіальний поділ. Соціальна структура суспільства та її особливості. Шеньші. Система державних іспитів. Релігійно-ідеологічна система. Роль конфуціанства. Концепція „Серединної імперії”. Синкретизм народних вірувань.

Загарбницька політика Китаю. Захоплення Халги, Тибету, Джунгарії і Кашгарії. Походи проти Бірми та В'єтнаму. Російсько-китайські відносини. Нерчинський договір. Політика „закритих дверей”

Криза імперії. Посилення визиску селян. Загострення соціальних суперечностей. Таємні товариства і народні повстання в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Культура Китаю в XVII – першій половині XIX ст.

Спроби Англії „відкрити” Китай. Ввіз опіуму. Лінь Цзесюй. Англо-китайський конфлікт і перша „опіумна” війна. Хід війни. Роль загонів пінінтуанів. Причини поразки Китаю та її наслідки для країни. Нанкінський та інші нерівноправні договори. Наслідки насильницького „відкриття” Китаю.

9. Селянська війна тайпінів (1850-1864 рр.).

Причини і передумови війни. Підготовка повстання Хун Сюцюанем. Початок повстання. Русійні сили війни та її періодизація. Складові ідеології тайпінів. Синкретизм ідейних джерел і утопізм ідеалів.

Проголошення Тайпін тянго. Воєнні успіхи тайпінів. Захоплення Нанкіна. „Земельна система Небесної династії”. Організація тайпінської держави. Внутрішня і зовнішня політика уряду тайпінів у 1853-1856 рр.

Північний і західний походи тайпінської армії та їх наслідки. Народні повстання під проводом таємних товариств.

Криза в таборі тайпінів. Загострення міжусобної боротьби і розкол 1857 р. Проект реформ Хун Женьганя. Боротьба тайпінів проти маньчжурсько-китайських феодалів та іноземних агресорів. Походи Лі Сючена. Повстання національних меншин. Останній період Селянської війни (1860-1864 рр.). Занепад тайпінської держави. Причини поразки повстання та його історичне значення. Історіографія тайпінського повстання.

10. Друга „опіумна” війна (1856-1860 рр.). Китайсько-російські відносини у середині XIX ст.

Причини і привід другої „опіумної” війни. Хід війни. Укладення Тяньцзінських договорів з Англією і Францією. Відновлення воєнних дій. Пекінські договори. Російсько-китайські відносини. Укладення Айгунського і Пекінського договорів. Переворот 1861 р. і початок політики „самопосилення”.

11. Криза Османської імперії (друга половина XVII – XVIII ст.).

Мусульманська цивілізаційна система. Роль ісламу у формуванні базових цінностей мусульманської цивілізації. Ідеал умми як злиття соціополітичної і релігійної спільноти.

Територія й населення імперії на початок нового часу. Аграрні відносини. Розклад військово-ленної системи й зміцнення чіфтліків. Форми визиску селян. Становище міст і рівень розвитку ремесел та торгівлі. Фінансові ускладнення і посилення податкового гніту.

Політичний лад Османської імперії та її адміністративно-територіальний устрій. Деспотичний режим. Образ правителя як оплоту ідеалу. Яничарський корпус. Канали соціальної мобільності. Особливості соціальної структури османського суспільства. Роль і місце мусульманського духовенства. Реформи Кьопрюлю. Війни імперії з європейськими державами в другій половині XVII- на початку XVIII ст. Українсько-турецькі відносини у другій половині XVII ст. Українсько-турецький договір 1669 р. Кам'янецький ейялет 1672 1679 рр. Турецька культура.

Послаблення султанської влади у XVIII ст. Трансформація в складі правлячої еліти: зростання ролі аянів. Спроби перетворень в імперії. Політика Ібрагім-паші (1718-1730 рр.). Повстання під проводом Патрона Халіла. Початок залежності від європейських держав. Капітуляція 1740 р. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. Виникнення „східного” питання: передумови, сутність, учасники та їх інтереси.

12. Спроби реформ в Османській імперії та причини їх невдач.

Османське суспільство на рубежі XVIII-XIX ст. Реформи Селіма III як приклад „охоронної модернізації”. Мустафа Байрактар і „Руцукські друзі”. Національно-визвольна боротьба на Балканах у першій третині XIX ст. Російсько-турецька війна 1828-1829 рр. й укладення Адріанопольського договору. Реформи Махмуда II. Ліквідація яничарського корпусу. Скасування військово-ленної системи.

Єгипетське питання і боротьба великих держав за вплив на Близькому Сході. Російсько-турецький договір 1833 р. Конвенція 1841 р. про Чорноморські протоки. Загострення „східного питання”.

Особливості соціально-економічного розвитку у першій половині XIX ст. Формування внутрішнього ринку. Розвиток мануфактурного виробництва.

Політичні передумови танзимату. Перший період танзимату. Кримська війна. Паризький трактат. Перші кабальні позики. Другий період танзимату. Значення реформ. Ліберально-конституційний рух. Турецьке просвітництво і виникнення нової турецької літератури. Утворення товариства „нових османів”.

13. Іран у першій половині XIX ст. Бабідські повстання. Реформи Амір Нізама.

Утвердження династії Каджарів. Соціально-економічний і політичний лад Ірану в першій половині XIX ст. Етнічний склад населення. Особливості аграрних відносин. Форми власності на землю.

Кочівники. Становище міст. Розвиток ремесел і торгівлі. Зародження мануфактур.

Державний лад. Організація центральної влади. Адміністративно-територіальний устрій. Роль релігії і духовенства. Шиїзм. Доктрина імамату. Культ мучеників. Шиїтські святині.

Боротьба Англії, Росії і Франції за вплив в Ірані. Російсько-іранські війни; Гюлістанський і Туркманчайський договори. Гератське питання і проникнення іноземного капіталу. Англо-іранський договір 1841 р.

Секта бабідів. Діяльність Алі Мохаммеда. „Беян”. Початок бабідських повстань та їх характер. Повстання в Мазендарані, Зенджані та Нейрізі. Причини поразки повстанців. Бехаїзм.

Реформи Амір Нізама та причини їх невдачі. Англо-іранська війна 1856-1857 рр. і укладення Паризького миру.

14. Утворення Афганської держави. Боротьба проти англійського вторгнення.

Афганське суспільство у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Етнічний склад населення. Ментально-психологічний тип особистості пуштунів. „Пуштунвалі” та його роль в житті суспільства. Стан сільського господарства, ремесел і торгівлі. Формування державних утворень. Ахмад-хан. Утворення Дурранійської держави, її політичний лад та соціально-економічні відносини. Походи Ахмад-хана. Розпад держави Дуррані. Політична роздрібленість Афганістану. Прихід до влади Дост Мухаммеда.

Англо-російське суперництво в Афганістані. Вторгнення англійських військ і початок англо-афганської війни. Розгортання визвольної боротьби. Поразки англійців. Перемога афганців. Реформи Шер Алі-хана.

15. Арабські країни Азії

Основні риси соціально-економічних відносин арабських країн. Початок кризи арабського традиційного суспільства. Сільське господарство, ремесла, торгівля. Форми визиску селян. Кочові племена. Аравія у XVIII – першій половині XIX ст. Релігійне вчення ваххабітів. Боротьба династії Саудідів за підкорення інших князівств. Ірак, Сирія, Ліван, Палестина у XVII – першій половині XIX ст. Боротьба їх населення проти османського панування. Сирія, Ліван і Палестина під владою Мухаммеда Алі. Відновлення турецького панування. Розгортання антифеодального руху в Сирії і Лівані. Проникнення іноземного капіталу в Сирію і Ліван. Зміцнення позицій Англії

в Аравії та Іраці.

16. Японія у період Токугавського сьогунату

Вплив природного чинника та формування особи й соціуму „Культура рисового поля”. „Іе” як модель відносин у суспільстві; ієрархічність, патерналізм, групова свідомість, етика відносин. Зовнішній фактор у формуванні японської соціокультурної системи. Сприйняття здобутків материкової (китайської) культури. Методи сприйняття „чужого”. Гомогенність японського етносу.

Соціально-економічне й політичне становище країни на початку нової історії. Становлення сьогунату Токугави. Економічний розвиток у XVIII – першій половині XIX ст. Аграрні відносини. Становище міст. Розвиток ремесел і торгівлі. Зародження буржуазних відносин.

Державний устрій: система бакуфан, форми контролю сьогуну за дайме. Соціальна структура суспільства: сі-но-ко-сю. Самурайство. Складові бусідо. Система заложництва. Релігійно-ідеологічна система. Роль сінто у формуванні „картини світу” японця: натуроцентризм, культ предків, міфологія, доктрина верховної влади, естетичні принципи. Буддизм і дзен-буддизм у традиційній культурі. „Закриття” країни.

Антифеодальні виступи.

Політична криза системи сьогунату. Формування японської національної ідеї. „Відкриття” країни, укладення нерівноправних договорів. Російсько-японські відносини в середині XIX ст.

Культура Японії XVII – першої половини XIX ст.

17. Буржуазна революція 1867-1868 рр. у Японії.

Визрівання революційної ситуації. Рух проти іноземців і політики сьогуну. Загострення політичної кризи. Іноземна інтервенція 1862-1864 рр. Формування блоку частини самурайства і буржуазії. Протиставлення сьогунату імператорської влади. Початок революції та її характер. Бої при Фусімі й Тоба. Ліквідація сьогунату. Програма імператора від 6 квітня 1868 р. Історіографія революції.

18. Народи Африки і колоніальна політика європейських держав

Єгипет у другій половині XVII – на початку XIX ст. Зародження буржуазних відносин. Перетворення Мухаммеда-Алі та їх характер. Запровадження системи всеохоплюючого державного контролю. Зовнішня політика Єгипту. Умови капітуляції 1841 р. Проникнення іноземного капіталу. Будівництво Суецького каналу. Початок нової модернізації країни. Ліберальні реформи 50-60-х рр. XIX ст.

Алжир у другій половині XVII – початку XIX ст. Вторгнення французів. Визвольна війна під керівництвом Абд аль-Кадіра. Франко-

марокканська війна 1844 р. Народні повстання у 50-х рр.

Проблема існування тропічноафриканської цивілізації чи протоцивілізації. Чинники гальмування політогенезу й класогенезу; роль природного середовища, екстенсивний характер землеробства, структура харчування. Людина як невід'ємна складова існуючої екосистеми. Світ общини. Панування родоплемінної структури. Трайболізм. Релігійні уявлення. Культ предків.

Державні утворення і суспільний лад народів Тропічної і Південної Африки. Проникнення європейців. Епоха работоргівлі: періодизація, учасники, райони вивозу рабів. Наслідки работоргівлі. Колоніальні захоплення європейців. Капська колонія. Діяльність християнських місій. Утворення Ліберії. Боротьба з колонізаторами народів коса та басуто. Зулуські племена у першій половині ХІХ ст. Чака Зулу. „Великий трек” бурів й утворення бурських республік. Боротьба держав Ашанті та Омара ель-Хаджа. Об'єднання Ефіопії. Англійська інтервенція 1867-1868 рр. і її наслідки.

КРАЇНИ АЗІЇ ТА АФРИКИ У 70-х рр. ХІХ ст. - 1918 рр.

19. Завершення колоніального поділу Африки. Визвольна боротьба народів.

Єгипет напередодні повстання Орабі-паші. Діяльність „європейського кабінету”. Зародження націоналістичних традицій. Настрої в армії, позиція „офіцерів-фелаків” Визвольна боротьба єгипетян під проводом Орабі-паші. Прихід ватаністів до влади. Англо-єгипетська війна 1882 р. Окупаційний режим в Єгипті. Політика лорда Кромера: розв'язання питання про єгипетський борг, режим Суецького каналу, курс на розвиток бавовнярства. Перетворення Єгипту в англійську колонію. Економічний розвиток країни та визвольний рух в останній третині ХІХ - на початку ХХ ст.

Повстання махдістів у Судані. Махдізм. Мухаммед Ахмед. Прихід до влади Абдаллаха й еволюція махдізму. Поразка повстання. Встановлення англо-єгипетського кондомініуму 1899 р. Політика англійців на початку ХХ ст.

Ефіопія в другій половині ХІХ ст. Імперіалістичні захоплення на Червономорському узбережжі. Агресія Італії. Битва під Адуа та її наслідки. Ефіопія на початку ХХ ст. Захоплення Італією Лівії. Боротьба проти колонізаторів сомалійського народу на чолу з Мухаммедом бен-Абдаллою Хасаном.

Повстання в Алжирі 1871 р. та його придушення. Соціально-політичний та економічний розвиток Алжіру в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. Захоплення Францією Марокко й Тунісу.

Поділ Тропічної і Південної Африки в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. Визвольна війна зулусів на чолі з Кетчвайо. Друге відкриття Південної Африки. Роль С. Родса в розбудові імперії. Боротьба матабелів і

машона на чолі з Лобенгуллою проти англійських колонізаторів. Боротьба народів Південно-Західної Африки проти німецьких загарбників. Боротьба народів Західної і Центральної Африки. Боротьба народів Східної Африки. Захоплення Францією Мадагаскару. Становлення колоніальних режимів.

Англо-бурські війни. Утворення Південно-Африканського Союзу. Виникнення Африканського національного конгресу (АНК).

Нерівномірність і уповільненість процесу трансформації африканських соціумів. Виникнення „нової еліти”. Концепція „ культурного націоналізму” У. Блайдена. Виникнення перших політичних партій.

20. Соціально-економічний і політичний розвиток Японії

Реформи кінця 60-х – першої половини 70-х рр.

Характер і особливості індустріалізації Японії. Роль держави у розвитку промисловості. Посилення економічних позицій буржуазії. „Рух за свободу і народні права”. Виникнення політичних партій. Конституція 1889 р. Виборчий закон і парламент. Характер політичної влади. Становлення імператорської системи: ідеологія тенноїзму, концепція кокутай – основа реставрації влади імператора. Своєрідність модернізації: роль держави і бюрократії.

Зовнішня політика Японії. Японо-китайська війна 1894-1895 рр. Сімоносекський договір.

Японське суспільство в кінці XIX – на початку XX ст. Суперечності модернізації. Наростання агресивності Японії та її причини. Японська модель модернізації.

Зовнішня політика. Російсько-японська війна. Портсмутський договір. Анексія Кореї. Загострення японо-американських відносин.

Японія напередодні і в роки I світової війни. Культура Японії.

21. Посилення колоніальної експлуатації населення Індії та соціальна і визвольна боротьба

Зміни у колоніальному апараті. Адміністративна реформа, реорганізація армії.

Колоніальна експлуатація Індії: її форми і наслідки. Поява національної фабричної промисловості. Особливості генези капіталізму. Становлення нових прошарків, роль інтелектуалів. Просвітительство. Основні ідеї представників мусульманської громади (Абдул Латіф, Сейїд Ахмад-хан). Виникнення національного руху. Утворення партії Індійський національний конгрес (ІНК). Поява радикально-демократичного крила. Б.Г.Тілак і його програма. Формування націй.

Посилення визиску селян і їх виступи у 70-80-х рр. В.Б.Пхадке та його програма.

Загострення протиріч британського колоніального режиму на початку XX ст. Політика Керзона. Розподіл Бенгалії. Початок революційного піднесення. Рухи свадеші і сварадж. Роль ІНК. „Помірковані” і прихильники

Б.Г.Тілака. Посилення визвольного руху у 1906-1907 рр. Страйки робітників. Селянський рух. Маневри англійського уряду. Зародження „коммуналізму”. Відхід лібералів і розкол в ІНК. Революційний рух у першій половині 1908 р. Процес Тілака і всезагальний політичний страйк у Бомбеї. Причини поразки антианглійської боротьби. Закон Морлі-Мінто. Індія напередодні і в роки I світової війни. Рух „Гомруль”. Дії радикальних націоналістів. Культура Індії.

22. Перетворення Китаю у напівколонію. Повстання іхетуанів.

Політика „самопосилення” правлячих кіл та її крах. Послаблення авторитету Цінів. Зміцнення позицій Ци Сі. Порушення рівноваги між центром і провінціями: зростання ролі регіональних лідерів. Початок капіталістичного розвитку Китаю та його особливості. Китайська еміграція (хуацяо). Зародження реформаторського руху й націоналізму. Кан Ювей і „Сто днів реформ”. Початок діяльності Сунь Ятсена. „Товариство відродження Китаю”.

Посилення експансії іноземних держав в Китаї в останній третині XIX ст. Війни Франції і Японії проти Китаю. Захоплення Тайваню й „оренованих територій”. Зростання залежності цінського уряду від колонізаторів. Розподіл країни на сфери впливу. Іноземний сектор в економіці. Політика США у Китаї. Доктрина Хея.

Наростання невдоволення населення. Роль таємних товариств. Повстання іхетуанів у Шаньдуні як „відповідь” традиційних прошарків на спроби модернізації. Втручання колонізаторів. Піднесення повстання у 1900 р. Вступ повстанців до Пекіна. Інтервенція восьми держав. Поразка повстання. Заключний протокол 1901 р.

23. Китай у 1901-1918 рр.

Китай на початку XX ст. Складання революційної ситуації. Провал „нової політики” Цінів. Наростання невдоволення населення. Діяльність „Об'єданого союзу”. „Три народних принципи” Сунь Ятсена. Виступи населення 1906-1908 рр. і маневри цінського уряду. Сичуанське повстання і його наслідки.

Учанське повстання і початок революції. Спроби Цінської династії придушити революцію. Проголошення республіки і обрання Сунь Ятсена тимчасовим президентом. Зречення маньчжурської династії і перехід влади до Юань Шікая. Визвольна боротьба пригноблених народів. Утворення автономної Монголії. Національний рух у Тибеті.

Боротьба Юань Шікая за встановлення військової диктатури. Утворення партії гоміньдан. „Друга революція”. Поразка революції та її історичне значення. Причини невдачі спроби модернізації.

Китай у роки I світової війни. „21 вимога” Японії Китаю. Курс Юань Шікая на відновлення монархії. Інститут дучзюнату: криза центристських й імперських порядків у країні. Культура Китаю.

24. Перетворення Ірану у напівколонію. Революція 1905-1911 рр. Іран у роки Першої світової війни.

Підпорядкування економіки Ірану інтересам іноземного капіталу. Політична залежність країни. Соціально-економічні наслідки перетворення Ірану у напівколонію. Особливості генези капіталістичного укладу. Формування буржуазії. Виступи населення. Зародження національного руху й формування націоналізму.

Причини й передумови революції. Вплив російського чинника. Початок революції, її характер, рушійні сили й періодизація. Скликання меджлису. Роль шиїтського духовенства. Виникнення енджуменів. Організація „Гуммет”. Товариство муджахідів. Прийняття „Доповнення до Основного закону Ірану”. Угода 1907 р. між Росією і Англією та її наслідки для Ірану.

Контрреволюційний переворот 1908 р. Тебрізьке повстання 1908-1909 рр. Скиннення Мухаммеда-Алі шаха і відновлення Конституції. Ліберали біля влади. Інтервенція Росії та Англії. Американська місія М.Шустера. Заколот Мухаммеда-Алі та його придушення. Поразка революції.

Іран в роки I світової війни. Створення „національного уряду”. Англо-російська угода 1915 р. по Ірану.

25. Перетворення Османської імперії у напівколонію. Революція 1908-1909 рр. Туреччина у роки Першої світової війни.

Османська імперія в останній третині XIX ст. Балканська криза 1875-1876 рр. Народні виступи в Стамбулі. Діяльність „нових османів” й концепція османізму. Боротьба за прийняття Конституції. Мідхат-паша. Прийняття Конституції, її основні положення, оцінка. Поразка „нових османів”. Російсько-турецька війна 1877-1878 рр. та її наслідки. Територіальні захоплення європейських держав. Економічна залежність Туреччини. Діяльність іноземного капіталу. Проблема Оттоманського боргу й встановлення фінансового контролю над Портою. Утворення деспотичного режиму Абдул Хаміда II. Перетворення країни у напівколонію. Роль нетурецьких етносів у підприємстві. Вірменські погроми 1896 р.

Виникнення організації „Єднання і прогрес”. Діяльність молодотурок в кінці XIX – на початку XX ст. Перший (1902 р.) та Другий (1907 р.) конгреси молодотурків. Повстання в Східній Анатолії. Події в Ерзерумі. Вимоги молодотурків. Початок революції. Повстання 1908 р. у Македонії. Відновлення Конституції. Активізація діяльності революційних і демократичних організацій пригноблених народів. Скликання парламенту. Контрреволюційний заколот 1909 р. і його розгром. Скиннення Абдул-Хаміда II і прихід до влади молодотурків. Наслідки та історичне значення молодотурецької революції. Криза доктрини османізму, зародження ідеї тюркізму.

Триполітанська і Балканські війни. Зближення Туреччини з Німеччиною та її вступ у Першу світову війну. Хід воєнних дій. Обстановка в арабських провінціях. Повстання в Хіджазі. Переговори Англії та Франції про розподіл арабських країн. Декларація Бальфура про створення європейського „національного осередку” в Палестині. Капітуляція Туреччини: укладення Мудроського перемир'я.

26. Афганістан у боротьбі за незалежність.

Посилення втручання Англії у внутрішні справи Афганістану. Причини і початок другої англо-афганської війни. Гандамакський договір. Розгортання партизанської боротьби. Майвандська битва 1880 р. Перемога Афганістану. Внутрішня і зовнішня політика Абдурахмана – хана. Угода Дюранда. Повстання пуштунських племен у 1895-1897 рр.

Зміни в економічному розвитку Афганістану в останній чверті XIX – на початку XX ст. Зародження капіталістичних відносин. Рух за конституцію і реформи. Мухаммед-бек Тарзі. Політичні програми молоді і староафганців. Афганістан у роки I світової війни.

27. Арабські країни Азії

Суперечливі результати танзиматських реформ. Початок кризи арабського традиційного суспільства, трансформація соціальної структури. Суспільна думка: просвітительство, панісламізм, реформаторство, концепції націоналізму. Соціально-політичний і економічний розвиток Аравії. Політика турецького уряду. Посилення позицій Англії. Аравія в роки I світової війни. Повстання 1916-1917 рр. Повстання в Йемені.

Соціально-політичний і економічний розвиток Сирії, Палестини та Лівану. Друзько-маронітський антагонізм в Лівані. Перетворення Сирії, Палестини та Лівану у напівколонії. Розгортання національно-визвольного руху. Перший арабський конгрес. Сирія, Палестина й Ліван у роки I світової війни.

Соціально-політичний і економічний розвиток Іраку. Перетворення його в напівколонію Англії. Національно-визвольний рух. Ірак у роки I світової війни.

28. Поневолення Кореї Японією. Початок визвольної боротьби.

Корея напередодні вторгнення колонізаторів. Насильницьке „відкриття” країни. Початок проникнення іноземного капіталу. Виступи населення проти іноземців і соціального гноблення. Невдача реформаторів.

Селянське повстання 1893-1894 рр. Японо-китайська війна та її наслідки. Захоплення країни колонізаторами. Національно-визвольна боротьба на початку XX ст. Анексія Кореї і встановлення японського колоніального режиму.

29. Країни Південно-Східної Азії

Завершення завоювання Індонезії голландськими колонізаторами. Зміни у методах колоніального визиску. Сутність „етичного курсу”. Селянський рух на Яві. Національно-визвольний рух. Виникнення національних організацій. „Сарекат іслам” та його цілі. Індонезія в роки I світової війни.

Соціально-політичний і економічний розвиток Філіппін. Рух за реформи і повстання 1872 р. у Кавіті. Виникнення національних організацій і повстання 1896-1898 рр. Захоплення Філіппін США й створення цивільного управління. „Закон про Філіппіни” 1902 р. Колоніальна політика США. Філіппіни в роки I світової війни.

Основні риси соціально-політичного й економічного розвитку держав Індокитаю (В'єтнаму, Камбоджі, Лаосу, Сіаму й Бірми).

Захоплення В'єтнаму Францією. Національно-визвольна боротьба В'єтнаму у 1885-1888 рр. та 1891-1896 рр. Колоніальне поневолення Францією Камбоджі й Лаосу. Створення Індокитайського Союзу.

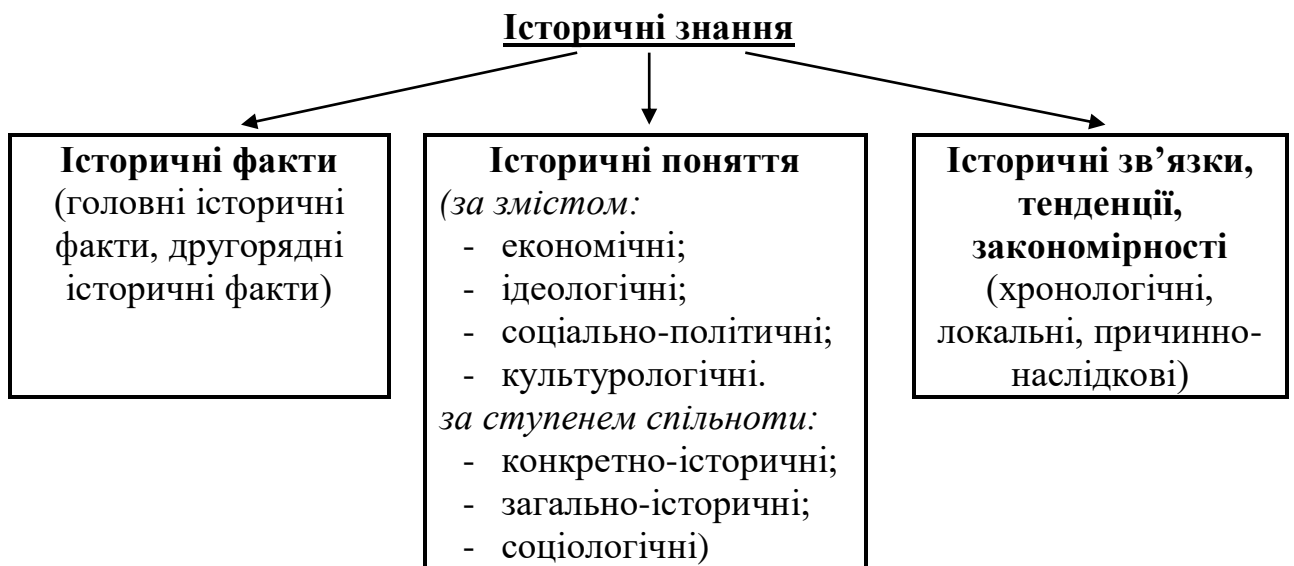
Третя англо-бірманська війна й перетворення Бірми в англійську колонію. Англо-французьке суперництво й поділ Сіаму на сфери впливу.

Індокитай у роки I світової війни.

Методичні поради для підготовки семінарських занять

За останні роки зроблено значний крок у вивченні історії країн Азії та Африки. З'явилися нові монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті у часописах. У цій літературі студент знайде не тільки багато нового для себе, але й часто протилежні тлумачення одних і тих же подій, фактів, вчинків історичних діячів тощо. За таких обставин опанування історії країн Азії та Африки виявляється справою досить складною. У зв'язку з чим помітно зростає роль вміння правильно організувати свою роботу. Висловимо з цього приводу кілька порад. **Насамперед** необхідно уважно прочитати план семінарського заняття, знайти необхідні для вивчення джерела і наукову літературу.

У процесі самопідготовки слід **законспектувати** найважливіші теоретичні положення, аргументи, що наводяться, факти й події. Доцільно на **широких полях аркуша занотовувати** дати, записувати прізвища, виділяти додаткову інформацію, термінологічні пояснення. При цьому не слід забувати про складові історичних знань (див. схему).

Записи потрібно виконувати **чітко і розбірливо**. При цьому допускається скорочення слів, виділення найважливіших положень.

Корисно скласти розгорнутий план або зробити тези майбутнього виступу.

Пам'ятка щодо підготовки написання конспекту.

1. Уважно прочитайте текст. Відзначте незрозумілі місця, незнайомі примітки й поняття, нові для Вас імена та дати.
2. Виписіть на полях зошита значення відмічених слів. Наведіть довідку про особи, імена яких Вам невідомі, а також події, які згадуються у тексті.

Характеристика (оцінка) історичної особи.

1. *Встановіть час, місце та історичні умови в яких діяла особа.*
2. *Сім'я й соціально-психологічні обставини формування особистості діяча. Темперамент і риси характеру. Моральна шкала цінностей.*
3. *Суспільно-політичні (естетичні, наукові) погляди. Конфесійна приналежність й рівень релігійності.*
4. *Основні етапи діяльності (творчості).*
5. *З'ясуйте мету її діяльності (творчості) та інтереси якої соціальної групи (груп) вона виражала і обстоювала. Співставте її з засобами їх досягнення. Зробіть висновок.*
6. *Результати діяльності (творчості) особи та їх оцінка.*
7. *Ваше ставлення до неї.*

3. При першому читанні тексту необхідно скласти простий план – послідовний перелік основних думок автора. При повторному читанні – відмічати, яким чином автор аргументує основні історичні положення своєї роботи.
4. Заключний етап конспектування складається з перечитування відмічених місць та їх короткого послідовного запису.
5. Під час конспектування необхідно прагнути виразити думку автора своїми словами - це допомагає більш усвідомленому засвоєнню тексту.
6. При конспектуванні важливо вчитися підбирати цитати. Необхідно враховувати наскільки яскраво, оригінально, стисло викладена думка. Цитувати слід ті положення роботи, на які можливе посилання як на авторитетний виклад погляду, судження з того чи іншого питання.

Запам'ятайте: потрібно виявити не лише знання конкретних питань того чи іншого семінарського заняття й історичної карти, але й показати свою загальну ерудицію, обізнаність з сучасними здобутками історіографії проблеми та вміння працювати з джерелами. Виступ розпочинайте зі вступу. Далі розкрийте зміст питання, зробіть висновки й узагальнення, з'ясуйте, де це необхідно, уроки історичної події й висловіть власну думку.

Відповідь повинна бути чіткою, логічною, аргументованою.

Практикується рецензування виступу студента своїми колегами, що також оцінюється.

Якщо у вас виникнуть будь-які питання при вивченні курсу „Нова історія країн Азії та Африки” звертайтеся за консультацією до викладачів даного предмету, котрі працюють на кафедрі всесвітньої історії.

Сподіваємось, що наші поради стануть Вам у пригоді.

**ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ ДО НИХ,
МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ, СПИСКИ ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І
ЛІТЕРАТУРИ**

**ТЕМА № 1
ПЕРЕТВОРЕННЯ ІНДІЇ В АНГЛІЙСЬКУ КОЛОНІЮ.
НАЦІОНАЛЬНЕ ПОВСТАННЯ 1857-1859 РР.
(4 год.)**

ЗАНЯТТЯ № 1.

ПЛАН:

1. Завоювання Бенгалії
2. Боротьба Майсуру за незалежність у другій половині XVIII ст.
3. Загарбницькі війни проти Маратської конфедерації та Пенджабу.
4. Створення колоніального апарату управління Індії.
5. Аграрна політика британських колонізаторів.

ЗАНЯТТЯ № 2

ПЛАН:

1. Причини та передумови національного повстання.
2. Початок повстання, його характер, рушійні сили та особливості.
3. Основні райони повстання / Делі, Канпур, Ауд/.
4. Партизанська війна в 1858-1859 рр. Причини поразки та історичне значення національного повстання.

Методичні рекомендації до заняття № 1

Перш ніж приступити до висвітлення процесу захоплення Бенгалії британцями доцільно стисло охарактеризувати соціально-економічне становище навабства та політичне життя в ньому у середині XVIII ст. Зверніть увагу на загострення суперечностей між Сірадж уд- Даулою та представниками знаті й сановниками. Визначіть основні риси діяльності у цей час англійської Ост-Індської компанії в Індії. Охарактеризуйте постаті Сіраджа уд-Даула та Роберта Клайва. Розкрийте зміст угоди від 3 червня 1757 р. укладеної між Робертом Клайвом та Мір Джафаром та простежте її вплив на хід битви при Плесі 23 червня 1757 р. З'ясуйте причини поразки бенгальців. Висвітліть політику Мір Касіма. Охарактеризуйте його боротьбу за незалежність Бенгалії та виясніть причини її невдачі.

Готуючи питання про боротьбу князівства Майсур, обов'язково проаналізуйте перетворення Хайдара Алі, особливо у сфері поліпшення боєздатності армії. Окресліть головні напрямки його зовнішньої політики у 1761-1764 рр.; визначіть причини I англо-майсурської війни та висвітліть її хід і наслідки. Знайдіть відповідь на запитання: чому Маратська конфедерація та Хайдарабад більше допомагали Ост-Індській компанії ніж Майсуру? Виясніть перебіг II англо-майсурської війни та зміст англо-

майсурського договору 1784 р. Охарактеризуйте постаті Хайдара Алі та Тіпу Султана. З'ясуйте причини поразки Майсуру у третій війні. Зверніть увагу на характер перетворень Тіпу Султана у 90-х рр. XVIII ст. Висвітліть хід останньої війни та її наслідки для князівства.

Третє питання слід розпочати з характеристики політичного устрою Маратської конфедерації в останній чверті XVIII – початку XIX ст. Покажіть його відмінність від політичного устрою Майсуру. Визначіть політичні наслідки I англо-маратської війни 1775-1782 рр. Покажіть чинники, що послаблювали конфедерацію в кінці XVIII – на початку XIX ст. Проаналізуйте зміст Басейнського договору 1802 р. й виясніть причини невизнання його князями Індуру, Гваліуру й Нагпуру. З'ясуйте хід II війни (1803-1805 рр.) та її наслідки. Поясніть, чому маратхи програли її. Визначіть причини III війни 1818-1819 рр., з'ясуйте її хід та наслідки.

Проаналізуйте внутрішньополітичне становище Пенджабу після смерті Ранджіта Сінгха. Зверніть увагу на протистояння військових панчаятів та сикхської політичної еліти. Виясніть причини зближення останньої з Ост-Індською компанією. Зверніть увагу на привід до I англо-пенджабської війни. З'ясовуючи її хід, охарактеризуйте поведінку командування сикхської армії. Визначіть причини поразки Пенджабу. Важливо вияснити перебіг II англо-пенджабської війни та проаналізувати її наслідки.

Завойовуючи Індію, британці приділяли велику увагу створенню апарату управління. Тому, з'ясовуючи четверте питання, важливо вияснити його сильні і слабкі сторони. Обов'язково розкрийте зміст системи “двоїстого” управління Індією, показавши її відмінності від системи “двоїстого” управління Бенгалією. Проаналізуйте зміст законів про управління “територіями” Компанії 1773 і 1784 рр. Висвітліть процеси становлення адміністративного апарату управління, судової системи, армії, поліції тощо. Визначіть основні форми експлуатації Індії, покажіть їхні відмінності та причини заміни одних з них на інші. Розкрийте зміст заходів першої третини XIX ст., спрямованих на зміцнення ефективності функціонування апарату управління (закони 1813 і 1833 рр., зміцнення ролі Контрольної ради та влади генерал-губернатора, колекторів, залучення до низових ланок адміністрації індійців та ін.).

З'ясовуючи сутність аграрної політики колонізаторів, обов'язково розкрийте причини прийняття закону “Про постійне заміндарство”, що поширювався на Бенгалію, Біхар та Оріссу. Чітко визначіть сутність постійного заміндарства, з'ясуйте чинники, які погіршували становище дрібних землевласників та селян. Покажіть відмінні риси постійного заміндарства від тимчасового заміндарства. Поміркуйте над тим, чому колонізатори відмовилися від запровадження на Півдні Індії даної аграрної системи. Висвітліть зміст системи райятварі. Віднайдіть відмінності у становищі селян у системах заміндарства й райятварі. Визначіть прикметні риси системи махалварі (маузавар) у Центральній Індії. Зверніть увагу на особливості аграрної політики у Пенджабі; визначіть чинники, що їх зумовили. Простежте зміни в аграрних відносинах 20-40-х рр. XIX ст.

(скасування повинності обробітку землі, зниження норми поземельного податку та нові принципи його нарахування, збільшення терміну податкообкладання, створення плантацій, відновлення іригаційної системи та ін.).

Методичні рекомендації до заняття № 2

Вивчаючи причини національного повстання, намагайтеся простежити їх визрівання у різних сферах функціонування індійського суспільства. Не можна недооцінювати загострення суперечностей у національно-політичній сфері. Ліквідація (анексія) князівств, позбавлення влади місцевої знаті, творення колоніального апарату управління Індією, ігнорування традицій політичного життя, зневага національних почуттів, втрата незалежності викликали гостре невдоволення різних прошарків місцевої еліти англійським пануванням. Загострювалася ситуація у релігійній сфері, бо зневажалися почуття індусів та мусульман, поширювалися чутки про запровадження християнства. В соціально-економічній сфері зростало невдоволення політикою англійців у джагірдарів, дрібних землевласників, селян, ремісників і торгівців. Слід в'янути причини невдоволення умовами служби сипаїв Бенгальської армії.

З'ясовуючи передумови повстання, зверніть увагу на діяльність ваххабітів; повстання фараїтів, племен бхїлів і санталів, переозброєння армії та невдоволення ним сипаїв Бенгальської армії.

Висвітлюючи початок повстання, зверніть увагу, що його розпочали сипаї Бенгальської армії. З'ясуйте, чому повстанці прагнули заручитися підтримкою імператора Бахадур-шаха? Проаналізуйте зміст перших відозв до населення. Характеризуючи рушійні сили, з'ясуйте причини лояльності до колоніального режиму з боку сипаїв Бомбейської і Мадраської армій, відзначіть роль представників знаті. Зверніть увагу на переплетення національно-визвольної та соціальної боротьби. Визначіть особливості повстання. При цьому обов'язково з'ясуйте причини неучасті у цьому населення Пенджабу, Бенгалії та Декану.

Перш ніж приступити до висвітлення розвитку повстання в основних районах слід з'ясувати причини виокремлення трьох вогнищ боротьби, відсутності єдиної армії та єдиного керівництва національним повстанням. З'ясовуючи хід боротьби в Делі, вкажіть на прорахунки керівників повстанців, визначіть причини дезертирства сипаїв з міста, розкрийте зміст заходів Бахт-хана. Розглядаючи розвиток повстання в Канпурі, підкресліть роль Нана Сахіба, Азімулли та Тантії Топі. З'ясуйте причини суперечностей між Наною Сахібом та міською верхівкою Канпуру. Знайдіть відповідь на запитання: чому в місті його жителі та повстанці відчували брак продовольства. Визначіть особливості повстання в Ауді. Зверніть увагу на характер стосунків Ахмад Шаха (Маулаві) регентшею Хазрат Махал та їх вплив на розгортання боротьби.

Висвітлюючи період партизанської війни, зверніть особливу увагу на дії загонів під проводом Нана Сахіба, Ахмад Шаха, Лакшмі Бай і Тантії Топі.

Виясніть причини припинення спротиву аудськими тулукдарами. Відшукайте відповідь на питання: чому населення Махараштри не підтримало дій Тантиї Топі? З'ясуйте причини поразки повстання й аргументуйте думку про його важливу роль у боротьбі народів Індії за незалежність.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Уривок з акту Ост-Індської компанії (1784 р.)

Для кращого управління і для безпеки територіальних володінь цього королівства в Ост-Індії нехай буде ... ухвалено: ... король, його спадкоємці і наступники можуть і будуть мати законне право висувати і призначати декретом, скріпленим великою печаткою Великобританії, тих осіб, – не перевищуючи шести осіб, – яких [король] вважатиме підходящими зі складу високоповажної Таємної ради...

II. Нехай буде далі наказано... владою, що будь-яке число... комісарів, але не менше 3, утворюють правління для здійснення вповноважень, якими будуть наділені [вони]...

VI... Правління буде уповноважене і буде мати повну владу час від часу наглядати, керувати і контролювати всі акти, операції і справи, які мають яке-небудь відношення до цивільного чи військового управління чи доходам з британських територіальних володінь в Ост-Індії...

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1963. – Т. 1. – С. 584-585.

№ 2. Зі свідчення англійського колоніального чиновника.

Повністю є очевидним, що, замість того аби розробляти ресурси Індії, вони продовжували без користі лежати так, як вони лежали 1000 років назад, і приходили у занепад; що ті твори мистецтва й ремесла, які колись створили Індії славу і викликали здивування всього західного світу, майже загинули, що міста, колись величезні й знамениті, перетворилися в купу розвалин, у лігво гієн і шакалів; що більше не існує навчальних закладів, колись досить таки значних; що східних мудреців можна зустріти тепер лише у казках і розповідях про минуле; що ті храми й чудесні печери Аджанти і Еллори і її пам'ятки в інших місцях швидко руйнуються, перетворюються у прах, поступово щезають їхні сліди; що її резервуари і караван-сараї зруйновані і перетворилися у руїни, а ірригаційні канали замулилися і закинуті; що цілі райони залишені жителями, на зміну яким прийшли джунглі, дикі звірі, і смертельна малярія і перетворили їх в непридатні для людини ... Ніхто, в кого є очі, ні на хвилику не засумнівається у тому, що ми майже повністю проігнорували багатствами цієї могутньої країни й водночас понаносили з наших промислових міст всякого непотрібу й набили ним всі щілини цієї землі... Здається, що ми прагнули знищити все корисне, що було властиве східному виробництву.

(Хрестоматія по новій історії. –

№ 3. Із відозви Бахадур-хана до жителів Рохілкханда

Жителі Хіндустана! Давно очікуване свято незалежності прийшло. Чи готові ви прийняти незалежність чи відкинути її? Чи думаєте ви скористатися її благами, чи дозволите вирвати її із своїх рук? Брати індуси і мусульмани! Знайте, що якщо англійці залишаться в Індії, вони переб'ють вас і знищать вашу релігію! Англійці довго обманювали жителів Хіндустана і змушували їх рубати собі голову власними руками. Ми повинні тепер виправити зраду у відношенні своєї батьківщини. Англійці і тепер будуть прагнути по-старому обманювати нас. Вони будуть нацьковувати індусів проти мусульман і мусульман проти індусів. Але, брати індуси! Не потрапляйте до їхніх тенет... Вони хочуть кругом знищити інші релігії і зберегти лише свою. Хіба вони не відмовилися визнавати законні права усиновлених дітей? Хіба не захопили вони наші князівства і наші області одні за іншими! Хто знищив Нагпур? Хто захопив Лакхнау? Хто кинув собі під ноги індусів і мусульман? Мусульмани, віруючі у Коран, і індуси, котрі поважають Корову, забудьте дріб'язкові незгоди між собою і об'єднайтеся у священій війні! Ідьте у бій під одним знаменом і змийте потоками крові з обличчя Індії всіх англійців так, аби у нашій країні не збереглися у пам'яті навіть їхні імена...

(Хрестоматія по новій історії. –
М., 1965. – Т. II. – С. 555)

№ 4. Зі свідчень Бахадур-шаха

Всі документи, які сипаї вважали необхідними, склалися за їх наказом. Після цього їх приносили до мене і мене змушували прикладати до них печатку... Часто вони прикладали печатку на пусті і незаповнені конверти... Всякий раз, коли принци... приносили до мене петиції, їх незмінно супроводжували сипайські командири, котрі приносили прикази, які їм хотілося, вже написані на окремих листках паперу, і змушували мене переписувати їх моєю власною рукою... Я знаходився у владі вояків, і вони за допомогою сили робили все, що їм подобалося.

(Хрестоматія по новій історії. –
М., 1965. – Т. II. – С. 550)

№ 5. Із повідомлення кореспондента газети „Таймс” Рассела, учасника придушення повстання

Всі види мстивості, нехристиянських індійських тортур на зразок зашивання мусульман у свинячу шкіру, обмазування свинячим салом перед стратою, спалювання їх тіл, примус індусів оскверняти себе є ганебним і в кінці кінців повертаються проти нас самих. Все це – духовні тортури, і вдаватися до них у нас не має жодного права і ми б не посміли використовувати їх на очах Європи.

При взятті Лакхнау почалися підпали і всезагальне побоїще, в якому не робилося жодних винятків. З нещасним, котрий потрапляв до рук наших

вожків, чи був він сипаєм чи аудським селянином, розправлялися на місці, не запитуючи ні про що. Хіба не було достатньо того, що в нього темна шкіра? Мотузка і гіляка чи куля в голову швидко кінчали з бідолахою.

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – Т. II. – С. 572-573).

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматія по новій історії – М., 1963.– Т.1.– С.552-596; М., 1965.– Т.2.– С.511-573.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Антонова и др. История Индии. – М., 1973.

Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История Востока. – М., 2000. – Т. III; М., 2004. – Т. IV. – Кн. 1.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1971.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1989. – Ч. 1.

Новая история стран Азии и Африки: В 3-х частях Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2004. – Ч. 2.

МОНОГРАФІІ ТА СТАТТІ:

Актуальные проблемы истории колониализма: „Круглый стол” // Новая и новейшая история. – 1989. – № 4.

Алаев Л.Б. Индийская деревня сквозь века // Вопросы истории. – 1984.– № 4.

Александров Ю.Г. О формационной специфике доколониальных восточных обществ // Народы Азии и Африки. – 1988. – № 2.

Антонова К.А. Английское завоевание Индии в XVIII веке. – М., 1958.

Антонова К.А. Из истории англо-французской борьбы в Индии в XVIII в.// Народы Азии и Африки. – 1972. – № 4.

Ашрафян К.З. Индийский средневековый город //Народы Азии и Африки. – 1982. – № 4.

Века неравной борьбы. – М., 1967.

Ванина Е.Ю. Идеи и общество в Индии XVII - XVIII веках. – М., 1993.

Гольдберг Н.М. Очерки по истории Индии. Национально-освободительное движение в новое время. – М., 1965.

Индия: Проблемы истории национально-освободительного движения и современное политическое развитие.- М., 1980.

Индия и Китай: две цивилизации – две модели развития: „Круглый стол” // Международная экономика и международные отношения. – 1988. – № 4, 6, 8.

Можейко И.В. Наградная система Британской Ост-Индской компании //Народы Азии и Африки.- 1971. - № 6.

Каплан А.Б. Путешествие в историю: французы в Индии.-М., 1979.

Лосев Ю.И. Англо-индийские торговые и политические отношения в 1600-

1630 годах // Вопросы истории.-2003.- №5.
 Народное восстание в Индии. Сб. ст. М., 1957.
 Орестов О.Л. Ворота Индии. -М., 1976.
 Павлов В.И. О структуре национального продукта в Бенгалии второй половины XVIII в. // Народы Азии и Африки. - 1969.- № 3.
 Рейснер И.М. Народные движения в Индии в XVI-XVIII вв. – М., 1961.
 Семенов Н.И. История сикхского движения в Индии.-М., 1963.
 Шаститко П.М. Нана Сахиб. – М.- 1967.
 Чичеров А.И. Об уровне социально-экономического развития доколониальной Индии // Народы Азии и Африки. – 1979. – № 6.
 Ерофеев Н.А. Английский колониализм в середине XIX в. – М., 1977.
 Глазами друзей. Русские об Индии. – М., 1967.
 Кочнев В.И. Государство сикхов и Англия.- М., 1961.
 Еремеев Д. Почему Восток отстал от Запада // Азия и Африка сегодня .- 1989.- № 7.
 Малявин В.В. К типологии цивилизаций Запада и Востока // Проблемы Дальнего Востока - 1993.- № 5.
 Юрлова Т.Ф. Народное восстание 1857-1858 гг. в Индии и английское общество.- М., 1991.

Питання для самоконтролю:

1. Чому в англійській історіографії другої половини XIX- XX ст. постать Сіраджа уд-Даула зображувалася переважно чорними фарбами?
2. Змалюйте портрет Роберта Клайва.
3. Які фактори вплинули на перебіг битви при Плессі?
4. В чому політика Мір Касіма різнилася від політики Мір Джафара?
5. Які перетворення у війську зробив Хайдар Алі?
6. Що було спільного у діяльності Хайдара Алі та Тіпу Султана?
7. Де відбувалися основні військові дії в останній майсурській війні?
8. Визначіть причини політичної слабкості Маратської конфедерації.
9. Що передбачав Басейнський договір?
10. Хто такі піндарі?
11. В чому полягає сутність системи „двоїстого” управління Індією?
12. Чим відрізняється система заміндарства від системи райятварі?
13. Які відбулися зміни в аграрних відносинах у 20-40-х рр. XX ст.?
14. Визначіть причини повстання.
15. Чому повстання не поширилися на всю територію Індії?
16. В чому полягали причини поразки повстання у Делі?
17. Визначіть прикметні риси партизанського етапу боротьби.

ТЕМА № 2.
СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА ТАЙПІВ У КИТАЇ /1850-1864 рр./ /6 год./

ЗАНЯТТЯ № 1

ПЛАН:

1. Причини Селянської війни. Підготовка повстання. Хун Сюцюань і його вчення.
2. Початок війни. Проголошення Тайпін Тянго і похід повстанців у центральні райони країни /1850-1853 рр./ Боротьба тайпінів з урядовими підрозділами у 1853-1856 рр.
3. „Земельна система Небесної династії” та її оцінка в історіографії.
4. Устрій тайпінської держави. Соціально-економічна політика тайпінського уряду.

ЗАНЯТТЯ № 2

ПЛАН:

1. Загострення суперечностей в таборі повстанців. Розкол у 1856-1857 рр. та його наслідки.
2. Становище в таборі тайпінів у 1857-1860 рр. Проект реформ Хун Женьганя.
3. Друга “опіумна” війна /1856-1860 рр./ Іноземні держави і тайпіни.
4. Занепад тайпінського повстання. Діяльність Ші Дакая та Лі Сючена. Поразка тайпінів. Історичне значення Селянської війни тайпінів.

Методичні рекомендації до заняття № 1

З’ясовуючи **перше запитання**, зверніть увагу на визрівання невдоволення населення політикою уряду у політичній сфері функціонування суспільства: привілеями маньчжурів, приниженням китайців, неспроможністю відстояти незалежність держави, поразкою у війні з Англією тощо. Важливо показати загострення суперечностей у соціально-економічній сфері. Зокрема, розкрийте причини погіршення становища різних прошарків населення, зумовлене дією таких чинників: зростанням податків на 33-64 %, фінансовою кризою, втратою селянами землі, збільшенням орендної платні за землю, переміщення торгових шляхів, витісненням парусного флоту китайців від перевезення вантажів англійським. Розкрийте роль наростання соціальної боротьби й активізації діяльності таємних товариств.

Охарактеризуйте постать Хун Сюцюаня. Зверніть увагу на діяльність створеної ним організації “Товариства поклоніння Богу”. Чітко сформулюйте основні принципи ідеології тайпінів, визначіть її складові елементи та прикметні риси. Обов’язково висвітліть заходи Хун Сюцюаня та його однодумців в організації повстання.

Підготовку відповіді на **наступне питання** розпочніть з

характеристики першої перемоги повстанців в околицях с. Цзіньтянь й проголошення 11 січня 1851 р. офіційного повстання з метою скинення Цінської династії й створення Тайпін тянго. Грунтовно проаналізуйте наступ тайпінів у центральні райони країни, з'ясуйте причини невдач спроб оволодіти містами Гуйлінь та Чанша.

Зверніть увагу на перебіг Північного походу тайпінів. Розкрийте причини його невдачі, зокрема з'ясуйте чому населення північних районів не надавало масової підтримки повстанцям. Проаналізуйте успішні дії тайпінів під час Західного походу. Важливо показати діяльність загонів повстанців, створених таємними товариствами: „Няньдан” (пр. Аньхуй, Хенань і Хубей), „Товариство малих мечів” і „Товариство червоних монет” у пр. Фуцзян. З'ясуйте причини непорозумінь між ними і тайпінами.

Готуючи **третє питання**, ґрунтовно опрацюйте зміст документу „Земельна система Небесної династії”. Зверніть увагу на наміри його авторів провести перетворення у суспільстві на основі урівняння його членів у сферах виробництва й споживання. Обов'язково підкресліть той факт, що все сільське населення мало об'єднуватися у замкнуті, патріархальні, воєнізовані общини, життя яких суворо регламентувалося. Доведіть, що перерозподілу землі, передбаченого “Земельною системою”, не відбулося. З'ясуйте погляди на даний документ таких істориків як Ф. Белелюбський, Л.Делюсін, В. Ілюшечкін.

З'ясовуючи **останнє питання**, доведіть, що в основу державної організації тайпінського суспільства було покладено ідею абсолютної монархії. Покажіть функціонування урядових канцелярій та місцевих органів влади. Зверніть увагу на той факт, що християнська релігія проголошувалася державою. Характеризуючи у наступному питанні соціально-економічну політику тайпінського уряду, обов'язково висвітліть його заходи по реалізації ідеалів тайпінів у Нанкіні та його околицях (1853-1855 рр.): одержавлення засобів виробництва й торгівлі, заборона приватної власності, руйнування сім'ї (життя чоловіків і жінок в окремих таборах), утворення робочих таборів та ін. Розкрийте зміст аграрної політики впродовж 1850-1864 рр. виділіть у ній три періоди.

Методичні рекомендації до заняття № 2

Готуючи відповідь на перше питання, розкрийте увесь комплекс причин загострення суперечностей у таборі повстанців, не ігноруючи ролі боротьби за владу. З'ясуйте наслідки для тайпінського руху розколу 1857 р.

Висвітлюючи **друге питання**, охарактеризуйте успішні дії тайпінської армії у районах Пукоу та Саньхе (лісінь 1858 р.) З'ясуйте причини скорочення території Тайпінської держави, прояви кризи повстання. Розкрийте зміст проекту реформ Хун Женьганя. Висловіть власну думку щодо причин їх невдачі. Знайдіть відповідь на запитання: чому було обійдено мовчанкою розв'язання аграрного питання?

З'ясовуючи наступне питання, вивчіть причини II “опіумної” війни. Охарактеризуйте політику цінського уряду. Покажіть характер взаємин

тайпінів з іноземцями під час війни. Розкрийте зміст Тяньцзінських і Пекінських договорів. Висвітліть відносини Китаю з Росією, зокрема зміст Айгунського і Пекінського договорів.

Готуючи останнє питання, на основі аналізу фактичного матеріалу доведіть, що повстання тайпінів у 1861-1863 рр. переживало глибоку кризу, з'ясуйте її причини. Висвітліть діяльність Лі Сючена й Ші Дакая. Охарактеризуйте їх постаті. Виокреміть причини поразки Селянської війни тайпінів, висловіть власні міркування з приводу оцінки її історичного значення.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Уривки з біографії Хун Сюцюаня

Хун Сюцюань (1813-1864 рр.), вождь Тайпінського повстання, був уродженцем Хуасяня провінції Гуандун, третім сином і бідній сім'ї хакка*. В дитинстві він проявив здібності до навчання і, дякуючи спільним зусиллям членів своєї сім'ї, зміг відвідувати школу. Пізніше, внаслідок бідності, він змушений був заробляти на життя викладанням, беручи участь, правда безуспішно, час від часу в офіційних іспитах... У 1837 р. він знову брав участь в екзаменах в Гуанчжоу і знову провалився. Збентежений своїми неодноразовими провалами, Хун захворів (1837 р.) і був на деякий час прикований до ліжка. Одужавши, він проголосив, що під час своєї хвороби був перенесений на Небо до поважного старого чоловіка. Останній журливо покаржився Хуну, що людська раса, яку він створив, поклоняється демонам замість свому творцю. Потім він дав Хуну меч для винищення демонів і печатку, з допомогою якої Хун міг би здолати злих демонів. Упродовж наступних відвідувань, що повторялися приблизно протягом 40 днів, Хун часто зустрічав чоловіка середніх літ, названу ним старшим братом, котрий навчав його знищувати демонів. Після хвороби Хун Сюцюань протягом 6 років продовжував викладати у сільських школах...

В 1843 р. Хун Сюцюань прочитав дев'ять трактатів, які мали переклади чи перекази багатьох розділів Біблії і кілька проповідей на теми святого письма. Він виявив у них ключ до пояснення своїх видінь, що мали місце 7 років тому назад, і вирішив, що старий чоловік його видінь був Богом – батьком, а чоловік середніх літ – небесним старшим братом Ісусом і що він сам є сином Бога, котрий поступається в могутності і славі тільки Ісусу, складаючи таким чином нові трійцю. Він переконався, що був призваним через одкровення знищити демонів й поганих ідолів і відновити поклоніння Богу...

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – Т. II. – С. 616-617).

№ 2. Уривки із „Земельної системи Небесної династії”

---

* Хакка – так на півдні Китаю називали переселенців з північних і центральних провінцій.

В кожній армії розподілом земель, судочинством, фінансами і продовольством, доходами і витратами відає дві особи: начальник і його заступник, котрі водночас є командиром дивізії і командиром бригади...

Небесний князь відає відповідний наказ, який приймається наставником армії для виконання. Чиновники, котрі мають заслуги, отримують спадкове право утримуватися небесною платнею. В майбутньому в кожній армії з кожної сім'ї, що перейшла до табору повсталих, одна особа виділяється в якості рядового у п'ятку... Коли військової небезпеки не має, вони під контролем начальника працюють на полях в якості землеробів...

Всі землі поділяються на дев'ять категорій. Землею першої категорії вважалася земля, що могла дати в два врожаї 1200 цзіней*,... дев'ятої – 400 цзіней. Одне му землі першої категорії прирівнювалося до 1,1 му другої, ... 3 му – дев'ятої категорії.

Розподіл земельних угідь проводиться відповідно до числа їдоків без відмінностей статті... Земля дається змішана: якщо в сім'ї шість осіб, то троє з них отримують хорошу землю, а інші троє – погану, щоб розподіл землі був рівномірним. Вся земля Піднебесної обробляється жителями спільно. Якщо в одному районі землі недостатньо, то люди переселяються в інший. У випадку неврожаю в одному районі інші надають йому допомогу! Необхідно, аби всі жителі Піднебесної у рівній степені і спільно насолоджувалися великим щастям, дарованим небесним батьком, Господом Богом: маючи поля, обробляли б їх разом, маючи їжу, коштували б її разом, маючи одягу, ділили б її між собою порівно, маючи гроші витрачали б їх спільно, аби ні в чому не існувало нерівності, щоб усі були ситі й одягнуті. Всі чоловіки і жінки старші 16 років отримують землі вдвічі більше, ніж підлітки молодші 15 років...

Кожна сім'я Піднебесної повинна мати по п'ять квочок і дві свиноматки. Після зібрання врожаю кожна община, що складається з 25 сімей, залишає собі рівно стільки зерна, скільки необхідно для того, аби її члени могли прохарчуватися до нового врожаю, а надлишки здає у державні комори... Цей принцип поширюється також на боби, коноплю, тканини, курок, собак і на срібні гроші. Все населення Піднебесної – одна велика сім'я нашого небесного батька, господа Бога.

На кожную общину, що складається з 25 сімей, створюється одна державна комора, одна церква... Кошти на весілля, хрестини і радісні події виділяються з державної комори, проте у кількостях, що не перевищують встановлених меж. Понад норму не дозволяється витратити жодної копійки...

Всі попередні невірні звичаї скасовуються. В кожній общині, що складається з 25 сімей, всі хлопчики щоденно відвідують церкву... По неділях командири п'яток ведуть жителів до церкви, причому чоловіки і жінки ідуть до церкви роздільно...

У кожній общині, що складалася з 25 сімей, нагороджуються старанні і караються ледачі землероби...

Ті, хто порушує десять небесних заповідей, іде проти наказів, бере

---

* Цзінь – міра ваги, що дорівнювала 596,8 г.

хабарі і допускає зловживання, є злочинцями і повинні бути розжалувані геть до перетворення у простих землеробів...

Раз на три роки відбувається підвищення чи пониження чиновників у посаді...

Кожна армія об'єднує 13156 сімей...

У Піднебесній у кожного чоловіка є дружина і, як правило, від трьох до дев'яти дітей. Один чоловік з сім'ї іде у вояки, інші члени сім'ї, а також вдівці, сироти, одинокі, каліки і хворі звільняються від служби і утримуються за рахунок скарбниці...

Питання й завдання для самоконтролю:

1. Висвітліть причини Селянської війни.
2. Змалюйте історичний портрет Хун Сюцюаня.
3. Чому Хунь Сюцюань прийняв християнство ?
4. В чому Ви вбачаєте реакційні риси в ідеології тайпінів?
5. Чому населення Центрального Китаю підтримало повстанців ?
6. Визначіть причини поразки Північного походу.
7. Відшукайте на карті маршрут просування тайпінської армії під час Західного походу.
8. Які таємні товариства і де організували повстання ?
9. Доведіть, що основні ідеї “ Земельної системи” носили утопічний характер.
10. Порівняйте устрій Тайпінської держави з Цінською імперією й віднайдіть спільні й відмінні риси.
11. Чи носили прогресивний характер перетворення тайпінів у Нанкіні та його околицях у 1853-1855 рр.?
12. Які причини розколу тайпінів?
13. З'ясуйте наслідки для Китаю другої “опіумної” війни.
14. Віднайдіть на карті маршрут просування армії Ші Дакая у 1857-1863 рр.
15. Чому провалилася спроба реформ Хун Женьганя ?
16. В чому полягало історичне значення Селянської війни тайпінів ?

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматія по новій історії.- М., 1965.- Т.2.- С.608-644.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История Востока. – М., 2004. – Т. IV. – Кн. 1.

История Китая с древнейших времен до наших дней. – М., 1975.

История Китая. – М., 1998.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1971.
История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1989. – Ч. 1.
Новая история Китая. – М., 1972.
Новая история стран Азии и Африки: В 3-х частях. Под. Ред. А.М.Родригеса. – М., 2004. – Ч. 1.

МОНОГРАФІІ ТА СТАТТІ:

Белелюбский Ф.Б. Идея равенства у тайпинов //Народы Азии и Африки.- 1975.- № 2.
Васильев Л.С. Конфуцианство в Китае //Вопросы истории.- 1968 .- № 10.
Васильев Л.С. Конфуций //Вопросы истории.- 1989.- № 3.
Делюсин Л.П. Земельная программа Небесной империи и ее оценка // Китайские социальные утопии.- М.,1987.
Зарецкая С.И. Народное сопротивление колонизаторам в период второй “опиумной” войны 1856-1860 гг. // Народы Азии и Африки.- 1968.- № 1.
Зарецкая С.И. Внешняя политика Китая в 1856-1860 гг. Отношения с Англией и Францией.- М., Наука.- 1976.
Ипатова А.С. “ Именем Неба восстановим справедливость! “ /Русские архивные материалы о начале Тайпинского восстания в Китае/ //Проблемы Дальнего Востока. -1993.- № 4.
Ипатова А.С. Патриотическое движение на Юге Китая в середине XIX в.- М., Наука, 1976.
Илюшечкин В.И. Аграрная реформа тайпинов //Народы Азии и Африки.- 1962.- № 4.
Илюшечкин В.И. Крестьянская война тайпинов.- М., 1967.
Илюшечкин В.И. “Крестьянский коммунизм „тайпинов” //Народы Азии и Африки.- 1972.- № 4.
Илюшечкин В.П. Тайпины и конфуцианство //Конфуцианство в Китае. Сб ст. М.. 1982.
Китай : традиции и современность. Сб. ст.. – М., 1976.
Клименко И.П. Подготовка английскими колонизаторами второй “опиумной “ войны и ее начало //Исторические науки.- 1960.- № 4.
Кузес В.С. Шанхайское восстание “ Союза малых мечей “ / 1853-1855/.-М., Наука, 1980.
Малявин В. К типологии цивилизаций Запада и Востока //Проблемы Дальнего Востока.- 1993.- № 5.
Мургузин А.С. Формы эксплуатации крестьянства в средневековом Китае//Народы Азии и Африки.- 1983.- № 5.
Сидихмехов В. Культ предков в Китае //Проблемы Дальнего Востока.- 1993 :- № 4.
Социальная структура Китая: XIX – первая половина XX века.- М., 1990.
Тихвинский С.Л. Правление в Китае маньчжурской династии Цин.- //Вопросы истории.- 1966.- № 9.

Т Е М А № 3.

ПОЛІТИКА ТАНЗИМАТУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (2 год.)

ПЛАН:

1. Причини реформ та спроби їх проведення у 20-30-х рр.
2. Перший період танзимату.
3. Другий період танзимату та його невдача.

Методичні рекомендації.

Підготовка до **першого питання** передбачає висвітлення комплексу причин, які обумовили проведення реформ в Османській імперії. Тут необхідно звернути увагу на назрілі проблеми в різних сферах життя країни та неможливість їх розв'язання старими методами управління. Зокрема, відзначити занепад військово-ленної системи, відсутність стимулів для розвитку сільського господарства, охарактеризувати зростання політичної й економічної залежності Туреччини від іноземних країн. Слід довести, що проведення реформ було в інтересах як центральної влади, так і національної турецької буржуазії, що зароджувалась. З'ясувати зміст перших спроб їх проведення у 20-30-х рр. XIX ст.

При підготовці до **другого питання** необхідно визначити хронологічні межі першого періоду танзимату, з'ясувати, чому його початком вважається 1839 р., хоча реформи проводились і раніше. Ґрунтовно проаналізувати зміст Гюльханейського хатт-і-шерифу. Простежити важливість його положень для політичних перетворень в Османській імперії. Вияснить, що було зроблено із задекларованої програми реформ, а що – ні, чому? Виявіть традиційні та нові риси в курсі реформаторів. Доцільно охарактеризувати суперечливе ставлення різних соціальних, національних, політичних і релігійних сил імперії до реформ.

Підготовка до **третього питання** передбачає з'ясування питання: які чинники зумовили відновлення урядом політики реформ. Що нового було проголошено в хатт-і-хумайюні 1856 р. у порівнянні з хатт-і-шерифом 1839 р.? Що конкретно було зроблено і які це мало наслідки? Необхідно оцінити реальні зміни в становищі немусульманського населення імперії. Важливо розкрити причини зростання економічної залежності імперії від європейських держав. Сформулюйте власну думку щодо наслідків, які мали спроби європеїзації Туреччини. Дайте аргументовану відповідь на питання: чи можна ці реформи назвати одним з азійських варіантів “революції зверху”?

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Уривки із „Гюльханейського хатт-і шерифу (3.XI.1839 р.)”

Таким чином... ми вирішили шляхом нових законів надати областям, що складають Оттоманську імперію, вигоди хорошого управління. Закони ці повинні особливо торкатися трьох сторін: 1) забезпечення підданам нашим повної безпеки стосовно їх життя, честі й майна; 2) справедливості у

розподілі й бранні податків; 3) в однаковій справедливості набору на військову службу і її тривалості...

Тому необхідно, аби на майбутній час кожен оттаманський громадянин був обкладений податком у певному розмірі, відповідно його власності і майна, і аби понад нього нічого від нього не вимагалось...

Захист держави – справа важлива, і поставка вояків для цього лежить на обов'язку всіх жителів, проте слід утвердити законом долю, що припадатиме на кожную місцевість, дивлячись на потреби обставин і зменшити на 4 чи 5 років термін військової служби...

Кожен підсудний буде судитися відкрито по нашому божественному закону після проведеного слідства і до винесення справедливого вироку нікому не дозволено таємно чи явно позбавляти життя іншого за допомогою отрути чи іншим шляхом. Нікому не буде дозволено посягати на честь кого б то не було...

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – Т. II. – С. 424-425)

№ 2. Уривки із „Хатт-і-хумаюна” від 18.II 1856 р.

I. Обіцянки дані нами у хатт-і-хумаюні ГюльхАнейському, і законами танзимату всім підданим імперії, без різниці класів і віросповідань, у захист їх особистості і майна, і збереження їх честі, нині підтверджуються і зміцнюються...

II. Всі привілеї і пільги духовні, даровані споконвіків моїми предками, і в наступні часи усім общинам християнським й іншим немусульманським віросповіданням, існуючим в імперії під моїм верховним покровительством, будуть підтвержені і підтримані...

IV. Духовні повинності, якого б виду й сутності вони не були, будуть знищені і замінені визначенням доходів патріарших і голів общин, і призначенням утримання і платні, справедливо відповідних по важності, чином і достоїнствам різних членів духовенства. Майно, рухоме і нерухоме, духовенства не піддається жодним посяганням...

IX. ... всі піддані нашої імперії без різниці національностей будуть допускатися до публічних посад.

XI. Всі справи комерційні, виправні й кримінальні між мусульманами і християнами і взагалі немусульманами... будуть підлягати розгляду змішаних судів.

XII. Засідання судів будуть відкриті...

XIII. Судові процеси з цивільних справ будуть проводитися прилюдно за законами і статутами, перед змішаними родами...

XIV. Закони кримінальні, виправні й комерційні, як і правила судочинства, будуть у найближчий час доповнені й кодифіковані.

XIX. Всі піддані моєї імперії обкладатимуться податком на однакових основах, без відмінності класів і релігії.

XXIV. Будуть вжиті заходи до утворення банків й інших подібних установ для реформування монетної і фінансової систем... Також

вживатимуться заходи для будівництва доріг і каналів... Все, що шкодить торгівлі й землеробству, буде скасоване.

(Хрестоматия по новой истории. – М., 1965. – Т. II. – С. 428-430)

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Аграрный строй Османской империи XV-XVIII вв. Документы и материалы.- М., 1963.

Хрестоматия по новой истории.- М., 1965.- Т.2.- С.419-437.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Гасратян М.А. и др. Очерки истории Турции. – М., 1983.

Губер А.А., Ким Г.Ф. Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История Востока. – М., 2004. – Т. IV. – Кн. 1.

История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времен до наших дней. – М., 1986.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1989. – Ч. 1.

Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М.Родригеса. – М., 2004. – Ч. 2.

Новичев А. История Турции (1853-1875). – Л., 1978.

МОНОГРАФІЇ І СТАТТІ:

Блешо Е. Джихад и универсальные ценности // Восток.-1999.-№ 3.

Дулина Н.А. Османская империя в международных отношениях /30-40-е годы XIX в./- М.,1980

Дулина Н.А. Англо-турецкий договор 1838 года и его влияние на экономическое развитие Османской империи // Народы Азии и Африки.- 1976.-№ 3.

Дулина Н.А. Танзимат и Мустафа Решид-паша.- М., 1984.

Еремеев Д.Е. Ислам : образ жизни и стиль мышления.-М.,1990.

Иванов Н.А. О типологических особенностях арабо-османского феодализма //Народы Азии и Африки.- 1978.- № 3.

История Османского государства, общества и цивилизации. – М., 2006. – Т. 1.

Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи.- М.,1999.

Миллер А.Ф. Турция. Актуальные проблемы новой и новейшей истории.- М., 1982.

Петросян Ю.А. Османская империя : могущество и гибель.- М.,1990.

Тодорова М.Н. Европеизация Османской империи // Народы Азии и Африки.- 1977.- № 2.

Тодорова М.Н. Англия, Россия и Танзимат / вторая четверть XIX в./ - М., 1983.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Поясніть причини проведення реформ в Туреччині.
2. Висвітліть зміст Гюльханейського хатт-і-шерифу.
3. Визначіть напрямки проведення реформ.
4. Що із задекларованої програми реформ було втілено в життя, а що – ні?
5. Що передбачав хатт-і-хумайюн 1856 р.?
6. З'ясуйте причини зростання економічної залежності Туреччини від європейських держав.
7. Чому курс реформ зазнав невдачі?

Т Е М А № 4.

БАБІДСЬКІ ПОВСТАННЯ В ІРАНІ (1848-1852 рр.) (2 год.)

ПЛАН:

1. Причини бабідських повстань.
2. Ідеологія бабідського руху.
3. Основні вогнища боротьби.
4. Причини поразки повстань та їх історичне значення. Бехаїзм.

Методичні рекомендації.

Підготовка **першого питання** включає в себе необхідність виявлення факторів, що спричинили бабідські повстання. Для цього слід з'ясувати соціальний склад учасників повстань та їхнє становище у 40-х рр. XIX ст. Також потрібно охарактеризувати основні процеси соціально-економічного розвитку Ірану в середині XIX ст. з метою виявлення тих явищ, які не влаштовували соціальні прошарки населення. Важливо в'яснити, яку роль відіграло зростання залежності країни від іноземного капіталу. Обов'язково підкресліть роль релігійного чинника у визріванні повстання. Це дозволить пояснити, чому його очолили представники духовенства.

Друге питання передбачає висвітлення складових ідеології бабідського руху. Тут необхідно звернути увагу на ідеологію секти шейхитів і постать Баба; з'ясувати зміст книги "Беян", виявити риси, що привабили до його вчення чисельних прихильників. Пояснити, чому в мусульманському суспільстві з'явилась ідея доцільності заміни Корану новою священною книгою. З'ясувати, наскільки ідеологія бабізму відповідала інтересам різних верств населення. Визначити, в чому саме погляди окремих бабідів виявились радикальнішими від поглядів Баба.

Третє питання потребує з'ясування основних вогнищ повстання.

Розпочати необхідно з характеристики повстання в Мазендарані, що розгорілось біля гробниці шейха Таберсі. Зверніть увагу на керівників повстання та їхні спроби скасувати приватну власність, запровадити спільність майна і рівність людей. З'ясуйте хід боротьби та придушення повстання в травні 1849 р. Далі необхідно розглянути повстання в Зенджані, з'ясувати його хід, особливості та соціальний склад учасників. І, нарешті, охарактеризуйте повстання в Нейрізі. Визначіть, що було спільного в цих повстаннях, а що відмінного.

Четверте питання передбачає висвітлення причин поразки повстань. Тут необхідно звернути увагу на ступінь їх організації, локальність виступів. Сформулюйте власну думку щодо реальності реалізації ідей бабідів. З'ясуйте історичне значення повстань у подальшій долі Ірану. Визначіть причини, що обумовили появу такого релігійного вчення як бехаїзм, віднайдіть його прикметні риси. Поясніть причини відмови прихильників бехаїзму від принципів національної незалежності і державного суверенітету.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Зі спогадів російського сходознавства Ф. Корфа.

Між іншим бідність народу в Персії походить також від багатьох ... причин: неродючість ґрунтів, нестача пароплавних річок, складність торговельних зв'язків, навіть самий клімат... Все це дуже перешкоджає розвитку народної діяльності. Додайте ще до цього спосіб правління, що надає всі вигоди тим, які і без цього користуються ними за своїм становищем чи за багатством, де власність слабого нічим не захищена, де всякий володар області – повний господар і розпорядник приватного майна і нікому не звітує про свої дії. Область у нього на відкупі і, коли надходить час виплати орендних грошей шаху, він набирає капітал від кожного зустрічного; гаманці беззахисних волею чи неволею розкриваються перед його жадібністю...

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – Т. II. – С. 506)

№ 2. Із депеші російського посла в Тегерані Долгорукого 10 лютого 1849 р.

Новини з Мазандерана помітно менш втішливі. Сектанти, котрі називаються бабідами, число яких все більше і більше зростає в Азербайджані і в самому Тегерані, недавно змусили втікати племена Савад-Куха і Хазар-Джеріба. Вони атакують зі шаблями у руках, прирікають себе задалегідь на смерть, як мученики, і їх військово гасло „ію, Сахіб-Земон (володар світу – Авт.)”, яке є прізвищем дванадцятого імама Махді наводить жах, котрого жителі Мазандерана не можуть подолати. Ці сектанти проголосили війну одночасно уряду і духовенству. Духовенству тому, що вони не вважають його спроможним виконувати приписи Корану, а цивільній владі тому, що вони протидіють вільному здійсненню духовної влади...

(Хрестоматия по новой истории. – М., 1965. – Т. II. – С. 508).

**№ 3. Из депеші російського паша в Тегерані
Долгорукого 17 вересня 1852 р.**

Бабіди, наскільки я можу зрозуміти зі слів імама-джума, відкидають доктрини іслаїзму й оспорюють у монарха країни право володарювання, яким він користується. Вони прагнуть заснувати нову релігію, вони проповідують розподіл майна, і у відношенні політичних прагнень їх можна порівняти з комуністами Європи.

(Хрестоматия по новой истории. – М., 1965. – Т. II. – С. 510)

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматия по новой истории.-М.-1965.-Т.2.-С.490-511.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История Востока. – М., 2004. – Т. IV. – Кн. 1.

История Ирана. – М., 1977.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1989. – Ч. 1.

История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времен до наших дней. – М., 1986.

Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2004. – Ч. 2.

Очерки новой истории Ирана (XIX – начала XX в.). – М., 1978.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

Анаркулова Д.М. Социально-политическая борьба в Иране в середине XIX в.- М., 1983.

Арабаджян З.А. Иран : власть, реформы, революции / XIX-XX века/. М.,1991.

Беляев Е.А. Мусульманское сектанство.-М.,1957.

Блешо Э. Джихад и универсальные ценности // Восток.- 1999.- № 3.

Васильев Л.С. История Востока.-М.,1998.-Т.2.

Годс М.Р. Иран в XX веке : политическая история.-М.,1994.

Жигалина О.И. Этносоциальная эволюция иранского общества.- М.,1996.

Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка.-М,1995.

Еремеев Д.Е. Ислам : образ жизни и стиль мышления.-М.,1990.

Иванов М.С. Антифеодальное восстание в Иране в середине XIX в.- М., 1982.

Кузнецов К.И. Иран в первой половине XIX в. М., 1983.

Ланда Р.Г. Исламский фундаментализм //Вопросы истории.- 1993.- № 1.

Малашенко А.В. Мусульманская цивилизация : движение и инерция //

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Визначіть риси соціально-економічного розвитку Ірану на середину XIX ст.
2. Хто такі шейхіти?
3. Чому повстання носили релігійний характер?
4. З'ясуйте складові ідеології бабідського руху.
5. Проаналізуйте зміст книги "Беян".
6. Знайдіть на карті основні вогнища повстань.
7. Висвітліть хід повстань у Мазендарані, Зенджані, Нейрізі.
8. Визначіть прикметні риси бехаїзму.

Т Е М А № 5.

УТВОРЕННЯ АФГАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ПЕРЕМОГА У ПЕРШІЙ ВІЙНІ З АНГЛІЄЮ (2 год.)

ПЛАН:

1. Створення Дурранійської держави та її розпад.
2. Політична роздрібленість. Прихід до влади Дост Мухаммеда та його політика.
3. Англо-російське суперництво в Афганістані.
4. Перша англо-афганська війна. Причини перемоги Афганістану

Методичні рекомендації.

Підготовка до **першого питання** вимагає з'ясування передумов утворення Дурранійської держави. Для цього необхідно визначити рівень суспільно-економічного розвитку афганців. Дайте характеристику сімейно-кланової системи, ролі релігійних факторів, покажіть процеси, які свідчили про зародження феодальних відносин і державності. Обов'язково проаналізувати зміст "Пуштунвалі" – кодексу честі і гідності пуштунів. З'ясуйте роль зовнішніх чинників у процесі утворення держави. Необхідно охарактеризувати основні риси Дурранійської держави та визначити напрямки внутрішньої і зовнішньої політики Ахмед-шаха. Визначіть причини внутрішньополітичної слабкості й розпаду держави. Відшукайте на карті її кордони.

Друге питання слід розпочати із висвітлення причин політичної роздрібленості Афганістану. Необхідно звернути увагу на спроби окремих правителів подолати відцентрові тенденції. Охарактеризуйте перебіг феодальних воєн та остаточний розпад держави на окремі князівства, найбільшими з яких були – Кабульське, Кандагарське, Пешаварське, Гератське. Зверніть увагу на постать еміра Дост Мухаммеда та його політику,

спрямовану на об'єднання держави. Визначіть складові цієї політики й дайте їй оцінку.

Третє питання вимагає з'ясування причин втягнення Афганістану в англо-російське суперництво. Тут необхідно визначити плани сторін щодо Афганістану та перші спроби їх реалізації. Потрібно також з'ясувати позицію Дост Мухаммеда щодо англо-російського суперництва та його реакцію на спроби цих країн використати Афганістан у власних інтересах. Розкрийте сутність місій Бернса та Віткевича і з'ясуйте їхні наслідки.

Четверте питання передбачає насамперед виявлення перебігу першої англо-афганської війни. Важливо розкрити співвідношення сил, стратегічний план англійців та дію факторів, які визначили їхній успіх на першому етапі війни. Далі необхідно звернути увагу на партизанські форми боротьби афганців проти загарбників. З'ясуйте хід і наслідки повстання 1841 р. у Кабулі. Визначте, чим завершилась війна та сформулюйте власну думку про причини поразки англійців.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Основні положення „Пуштунвалі” – кодексу честі й гідності афганців

... „Пуштунвалі” зобов'язує афганця самовіддано захищати свою батьківщину, надавати притулок і захист усім, незалежно від їх віри і стану, проявляти гостинність до кожного, навіть до свого смертельного ворога, високо тримати національну гідність, поважати старших і відповідати образою на завдані образи й кривду... регламентовані норми й правила поведінки, що торкаються сімейно-побутових відносин, обрядів, пов'язаних зі шлюбом, народженням дитини, смертю. Чіткі приписи у питаннях кровної помсти, компенсації за вбивство, покарання, каліцтво...

Один з найбільш відомих афганських звичаїв – „нинаваті”. У відповідності з ним надання допомоги вважається обов'язковим. Керуючись ним, особа, життю, власності чи честі якої загрожує небезпека, іде до будинку чи намету впливової особи і відмовляється сісти на килим чи скористатися його гостинністю до того часу, поки прохання не буде задовільнене. Честь людини, до якого звертаються по допомогу і захист, буде заплямовано, якщо вона відмовиться надати їх. Ще більш вагомим вважається прохання жінки, коли вона, перебуваючи у біді, посилає афганцю свій свій платок чи чадру, вмовляючи його, брата, надати допомогу і підтримку їй чи членам її сім'ї. Цей звичай зобов'язує афганця любою ціною захищати кожного, хто знайшов притулок під його дахом... Особа, до якої звертаються з проханням припинити ворожнечу, зобов'язана проявити рицарську великодушність і негайно піти на мирову. Відмова у цьому випадку розглядається як підлий і неблагородний вчинок, який тягне за собою зневагу соплеменників...

Упродовж століть афганці виробили певні правила поведінки на війні. Головні з них: не залишати вбитих на полі бою і не допускати, щоб вони

потрапили до рук ворога і піддавалися знуцанню, бо жодна перемога не може компенсувати і виправдати залишення вбитих, а тим паче поранених на території зайнятій противником; негайно надавати пораненим першу допомогу і виносити з-під вогню, а вбитих ховати; розстрілювати на місці всякого, хто втече з поля бою. Останнє вважається величезним злочином і ганьбою, але і для його родичів і потомків... Убитого в спину не виносять з поля бою і не хоронять.

(Миронов Л. „Пуштунвали” – кодекс чести и достоинства // Азия и Африка сегодня. – 1975. – № 10. – С. 55-57.

№ 2. Договір між англійською владою в Кабулі й афганською знаттю. 11 грудня 1841 р.

Ст. 1. Британські війська поспішно залишають територію Афганістану, відправляються до Індії і не повернуться; армія повинна вирушити через 24 години після отримання возів.

Ст. 5. Англійські війська в Кандагарі й інших частинах Афганістану повинні негайно відправитися до Індії і передати ці володіння (афганським) представникам, котрі, зі свого боку, призначають надійних осіб, котрі можуть забезпечити їм провіант і захист і запобігати їхньому неспокою.

Ст. 6. Всі товари і власність, лавки і худоба, що належать Сардару Дост-Мухаммед-хану, які можуть знаходитися в англійців, повинні бути повернуті і нічого не утримано.

Ст. 7. З 6 благородними англійцями, котрі залишаються тут в якості наших гостей, будуть поводитися з повагою. Коли емір Дост-Мухаммед й інші афганці прибудуть до Пешавару, ми дозволимо згаданим англійцям відбути з шанобою.

Ст. 8. Якщо після відбуття англійської армії (Афганістану) буде необхідна допомога проти іноземного завоювання (англійський уряд) не повинен баритися з нею...

Ст. 10. Англійці можуть взяти лише 6 гармат. А всі мушкети і гарматні припаси у складах повинні бути передані особам афганських органів влади на знак дружби.

Ст. 11. Ті англійські вояки, котрі можуть бути залишені як хворі й поранені в Кабулі, отримають право повернутися до своєї країни після видужання...

(Хрестоматия по истории международных отношений. Африка и Передняя Азия. – М., 1972. – Вып. II. – С. 100-101).

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ДЖЕРЕЛА :

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ І ПІДРУЧНИКИ:

История Афганистана. – М., 1982.

История Востока. – М., 2000. – Т. III; М., 2004. – Т. IV. – Кн. 1.
История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времен до наших дней. – М., 1986.
Массон В.М., Ромадин В.А. История Афганистана. – М., 1964. – Т. 1.
Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2004. – Ч. 2.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

Века неравной борьбы.- М., 1967.
Восток в новое время: экономика, государственный строй.- М.,1991.
Государственный строй стран Востока в новое время // Народы Азии и Африки.-1988.- № 3.
Миронов Л. “ Пуштунвали”- кодекс чести и достоинства.// Азия и Африка сегодня.-1995.- № 10
Персиц А.И. Кочевники в мировой истории // Восток.-1998.- № 2.
Подберезский И.В. Знать и понимать человека Востока // Народы Азии и Африки.-1990.- № 4.
Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев.- М.,1961.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Визначіть основні ідеї “Пуштунвалі”.
2. З’ясуйте передумови утворення Дурранійської держави.
3. Визначіть основні напрямки зовнішньої політики Ахмед-шаха.
4. Чому розпалась Дурранійська держава?
5. Висвітліть складові внутрішньої політики еміра Дост Мухаммеда.
6. Які причини втягнення Афганістану в англо-російське суперництво в ХІХ ст.
7. Визначіть причини перемоги афганців у війні з Англією.

Т Е М А № 6.

РЕВОЛЮЦІЯ 1867 – 1868 рр. В ЯПОНІЇ (2 год.)

ПЛАН:

1. Причини революції.
2. Насильницьке “відкриття” країни. Інтервенція 1862-1864 рр. та боротьба проти неї. Загострення політичної кризи.
3. Громадянська війна та революційні події 1867-1868 рр. Історичне значення революції.

Методичні рекомендації.

Перше питання передбачає висвітлення усього комплексу причин революції в Японії. Для цього необхідно охарактеризувати соціально-

економічний розвиток країни, відзначити якісні зміни, що відбулися в її економічному розвитку, прояв нових тенденцій. Показати еволюцію системи сі-но-ко-сьо, зміну становища основних станів японського суспільства. Вияснити: чому став можливим розвиток капіталістичних відносин на японському ґрунті? Яку роль в цьому процесі відігравали традиції, релігійний фактор, зовнішні обставини? Розкрийте прояви політичної кризи токугавського режиму.

Друге питання вимагає з'ясування причин відмови уряду від політики самоізоляції Японії. Необхідно розкрити зміст нерівноправних Ансейських договорів та наслідки насильницького “відкриття” країни. Показати вплив зовнішнього фактору на руйнування домашнього виробництва та розорення ремісників, прискорення формування національного ринку й підвищення технічного рівня виробництва. Проаналізуйте причини і хід інтервенції 1862–1864 рр. та її вплив на загострення політичної кризи в країні.

Підготовка до **третього питання** передбачає з'ясування основних подій 1862 – 1868 рр., характеристики соціального складу сил, опозиційних сьогуну, розкриття змісту громадянської війни. Необхідно віднайти на карті основні центри антисьогунського руху. Охарактеризуйте позиції різних соціально-політичних сил, роль самурайства, торгово-ремісничих кіл, селянства, дайме у революційних подіях 1867 – 1868 рр., проаналізуйте імператорський маніфест від 3 січня 1868 р. й зміст імператорської клятви 6 квітня 1868 р. Висловіть власну думку щодо характеру подій “Мейдзі ісін”. Доведіть прогресивне значення японської революції.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Становище японського народу до революції Мейдзі

...Одна третина всієї орної землі стала орендованою. Таким чином, основна натуральна рента й орендна платня були перекладені на плечі селян-бідняків... Селянин упродовж місяця міг працювати для власної сім'ї лише 15 днів, інші 15 днів він повинен був обробляти землю поміщика-феодала, або його використовували на громадських роботах, які широко застосовувалися по всій країні в самих різноманітних формах. Це забирало в місяць від 15 до 20 днів, в інші ж дні селянин ішов на заробітки, але в нього відбирали 50, 70, а інколи й всі 100 відсотків заробленого...

У зв'язку з усіма цими явищами, масовим голодом й іншими лихами в Японії за 120 років, починаючи з 1726 р. і завершуючи 1846 р., спостерігалось припинення зростання населення... Однією з причин було широке розповсюдження „мабіке” (дітовбивство – Авт.)... Селяни, міщани і простий народ, особливо більша частина простого народу – селянство, що складало приблизно 90 % всього населення, обкладалися податком (ненгу): звичайно п'ять частин урожаю йшло князю і п'ять частин – „народу”, а інколи феодал забирав до семи частин і лише три частини залишав селянину; окрім цього селянин ніс тягар різних інших, більш дрібних поборів загальнодержавного і місцевого значення. Становище міщан-торгівців і

ремісників значно різнилося від селянства: вони обкладалися різними грошовими податками...

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – Т II. – С. 683-684)

№ 2. Імператорський Маніфест про встановлення нової влади 3 січня 1868 р.

Нині нами прийнято ухвалу затвердити відставку уряду Токугава, котрому раніше була доручена імператором верховна влада, і скасувати посаду сьогуна. З 1853 р. наша країна знаходилася у небувало важкому становищі. Попередній імператор був цим постійно стурбованим, про що відомо всьому народу. Тому тепер ми прийняли наступне рішення: відновити імператорську владу і створити основу відродження національного престижу держави. У зв'язку з чим на майбутнє скасовуються посади сессей (регента), кампаку (головного радника при імператорі) і уряд бакуфу. Замість них тимчасово встановлюються посади сосай (голови), гідзьо (старші радники) і саньйо (молодші радники). Ці посадові особи будуть відати всією політикою. Вони будуть ґрунтуватися на принципах, встановлених імператором Дзімму при утворенні нашої країни; весь народ – цивільні і військові, вищі і нищі – будуть брати участь у громадському обговоренні; всі однаково повинні ділити радощі й прикрощі життя; лінь, розкіш і погані звички минулого повинні бути знищені; всі повинні вірно і чесно служити своїй батьківщині.

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – Т II. – С. 685-686)

№ 3. П'ятистатейна імператорська клятва (6.IV.1868 р.)

1. Буде створено широкі збори, і всі державні справи будуть розв'язуватися у відповідності з громадською думкою.
2. Всі люди, як володарі, так і ті, котрими управляють, повинні однодушно присвятити себе процвітанню нації.
3. Всім військовим і цивільним чинам і всьому простому народу буде дозволено здійснювати свої власні прагнення і розвивати свою діяльність.
4. Всі погані звичаї минулого будуть скасовані: будуть зберігатися правосуддя й неупередженість, як вони розуміються всіма.
5. Знання будуть запозичатися у всьому світі, і таким шляхом основи імперії будуть зміцнені.

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – Т. II. – С. 686).

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматія по новій історії. Т.2.- С.672-686.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

- Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.
- История Востока. – М., 2004. – Т. IV. – Кн. 1.
- История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1989. – Ч. 1.
- История Японии. – М., 1998. – Т. 1.
- Кузнецов Ю.Д. и др. История Японии. – М., 1988.
- Лещенко Н.Ф. История Японии в эпоху Токугава. – М., 1999.
- Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М.Родригеса. – М., 2004. – Ч. 1.
- Очерки новой истории Японии (1640-1817). – М., 1958.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

- Агаев С.Л. “Мейдзи исин “ революция или реформа? // Народы Азии и Африки.- 1978.- № 2.
- Бедняк И.Я. Япония в период перехода к империализму.- М., 1962
- Бескровный Л.Г., Нарочницкий А.Л. К истории внешней политики России на Дальнем Востоке в XIX веке // Вопросы истории.- 1974.- № 6.
- Воробьев М.В. Очерки по истории науки, техники и ремесла в Японии.- М.,1976.
- Века неравной борьбы. - М., 1967.
- Гальперин А.Л. Очерки социально- политической истории Японии в период позднего феодализма.- М., 1963
- Гришелева Л.Д., Чегодарь Н.И. Японская культура нового времени. Эпоха Мэйдзи.-М.,1998.
- Жуков Е.М. К вопросу об оценке “ революции Мейдзи “ // Вопросы истории.- 1968.- № 2.
- Из истории общественной мысли Японии XVII-XIX веков.-М.,1990.
- Исторический опыт Японии: в чем специфика? //Азия и Африка сегодня.- 1990.- № 10.
- Конрад Н.И. Столетие японской революции // Народы Азии и Африки.- № 4.- 1968.
- Клименко Н.П. Колониальная политика Англии на Дальнем Востоке в середине XIX века.- М., Наука, 1976.
- Лещенко Н.Ф. Социально-экономические и природные факторы динамики численности населения в период Токугава // Восток.- 2001.- № 1.
- Лещенко Н.Ф.Мятеж Осиро Хейхатиро //Вопросы истории.-1989- № 11.
- Макаренко В.В. „Мейдзи исин“: стадийные особенности генезиса капитализма в Японии // Народы Азии и Африки.- 1983.- № 3.
- Макаренко В.В. Две книги по историографии революции Мейдзи //Народы Азии и Африки.- 1987.- № 6.
- Молодякова С.В., Маркарьян С.Б. Опыт столетней модернизации Японии // Восток.-1993.- № 2.
- Молодяков В.Э. “ Реставрация”, „революция” или...? / К вопросу о характере Мейдзи исин в контексте мировой истории // Восток.-2002.-№3.

- Молодяков В.Э. „Мейдзи исин” – консервативная революция //Проблемы Дальнего Востока.- 1993.- № 6.
- Навроцкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке 1860-1895 гг.- М., 1967.
- Ратти О., Уэстбрук А. Самураи.-М.,2003
- Спеваковский А.Б. Самураи - военное сословие Японии.- М., Наука, 1986.
- Светлов Г.Е. Синто: история и современность // Новая и новейшая история.- 1992.- №5.
- Тояма Сигеки. Мейдзи исин / Крушение феодализма в Японии / - М., 1959.
- Тихвинский С.Л. Некоторые вопросы истории Японии в современной советской историографии //Вопросы истории- 1967.- № 4.
- Файенберг Э.Я. Установление русско-японских дипломатических и торговых отношений //Вопросы истории- 1969.- № 3.
- Хорос В. Модернизация России и Японии // Мировая экономика и международные отношения.-1991.- № 8.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Визначіть політичні причини революції.
2. Чому стався розкол у політичній еліті?
3. В чому полягали наслідки “насильницького відкриття” країни?
4. Визначіть основні події громадянської війни.
5. Які соціальні групи населення взяли участь у революційних подіях 1867 – 1868 рр.?
6. Чому сьогунат зазнав поразки?
7. В чому полягало історичне значення революції?

ТЕМА № 7

НАРОДИ АФРИКИ І КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ У XVII – 60-х рр. XIX ст. (2 год.)

ПЛАН:

1. Визвольна боротьба алжирського народу проти французьких колонізаторів під проводом Абд аль-Кадіра. Завоювання Алжиру.
2. Реформи Мухаммеда Алі в Єгипті та їх наслідки для країни.
3. Державні утворення у народів Тропічної й Південної Африки. Роль работоргівлі.
4. Проникнення колонізаторів. Боротьба держав Ашанті та Омара аль-Хаджа. Утворення Ліберії.
5. Боротьба проти колонізаторів народів Південної Африки (коса, басуто, зулусів).

Методичні рекомендації

Перше питання передбачає з'ясування планів французького уряду

щодо Алжиру. Варто охарактеризувати політичний лад і соціально-економічні відносини Алжиру у першій третині XIX ст. Виділіть роль релігійних братств. Охарактеризуйте початковий етап визвольної боротьби алжирців. Змалюйте постать Абд аль-Кадіра. Визначіть фактори, що сприяли успіху боротьби алжирців. Висвітліть реформи й перетворення Абд аль-Кадіра. Розкрийте причини суперечностей між керівниками визвольної боротьби. Проаналізуйте зміст алжирсько-французьких договорів 1834 і 1837 рр. З'ясуйте основні події боротьби впродовж 1838-1847 рр. Визначіть причини поразки визвольних змагань алжирців. Відшукайте на карті кордони держави Абд аль-Кадіра.

Друге питання слід розпочати із висвітлення політичного становища Єгипту на початку XIX ст. та причин приходу до влади Мухаммеда Алі. Охарактеризуйте його постать. Визначіть спільне і відмінне в історичних портретах Абд аль-Кадіра та Мухаммеда Алі. Спробуйте відповісти на запитання: які цілі переслідував Мухаммед Алі, здійснюючи реформи? Визначіть їх основні напрямки і зміст, методи проведення та наслідки, до яких вони призвели. З'ясуйте, чи досяг Мухаммед Алі мети, яку він ставив перед собою, розпочинаючи реформи? Зверніть увагу на різні погляди в історіографії на постать Мухаммеда Алі та його реформи. Сформулюйте власну думку щодо його постаті.

Підготовку **третього питання** слід розпочати із з'ясування рівня соціально-економічного та політичного розвитку народів Тропічної та Південної Африки. Необхідно підкреслити існування державних утворень різного ступеня зрілості й централізації, роль у них структур родового ладу. Обов'язково проаналізуйте роль работоргівлі у державотворчих процесах, її вплив на функціонування державних інституцій. Важливо показати значення работоргівлі у процесі деформації суспільної свідомості місцевого населення. Зверніть увагу на роль держави у визвольній боротьбі.

Четверте питання передбачає висвітлення політики європейських держав, спрямованої на захоплення територій в Африці. З'ясуйте причини становлення колоніальних імперій. Визначіть фактори, які обумовлювали успіх колонізаторів у більшості випадків. Охарактеризуйте політичний устрій держав Ашанті та Сегу. Висвітліть причини війн Англії з Ашанті, проаналізуйте перебіг воєнних дій. Розкрийте причини успішної боротьби Ашанті. Зверніть увагу на постать аль-Хадж Омара та його роль у боротьбі проти французьких загарбників. Проаналізуйте причини утворення держави Ліберія, охарактеризуйте основні принципи її політичної організації. Віднайдіть на карті основні державні утворення у Тропічній Африці.

П'яте питання вимагає розгляду спротиву колонізаторам народів Південної Африки. Тут перш за все потрібно звернути увагу на боротьбу народу коса з англо-бурськими завойовниками, яка тривала близько ста років; охарактеризувати найбільш серйозні сутички, що отримали назву "війн"; з'ясувати використання колонізаторами міжплементної ворожнечі. Розглядаючи опір народності басуто під проводом Мошеша, слід виділити заходи останнього у сфері формування державних інституцій, його

прагнення використати суперечності між бурами та англійцями, порозумітися з племенами коса. Висвітлюючи боротьбу зулусів, обов'язково охарактеризуйте постать Чаки Зулу, покажіть його перетворення, особливо у військовій справі, висвітліть процес утворення Зулуської імперії та причини її занепаду. З'ясуйте перебіг боротьби зулусів з бурами та її наслідки на середину XIX ст. Віднайдіть на карті терени проживання коса, басуто, зулусів.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Земельна власність у Єгипті за володарювання Мухаммеда Алі

...Замінивши собою мультезимів (відкупщиків), Мехмед Алі став у безпосереднє співвідношення з феллахами й організував землеробство. Феллахам виплачувалося щоденно; платня їх, що видавалася грошима чи натурою, складала до одного піастра на день. Їм відводяться землі, і вони живуть на них полоненими, допоки не зможуть виплатити податку; в останньому випадку вони замінюються іншими. Їх постачають землеробськими знаряддями і потрібною для удобрення землі худобою. Мамур (чиновник) округу вказує феллаху кількість його землі, яку він повинен обробити у кожний період землеробських робіт. Коли хліб зібрано з полів, він купляється у них за визначеною державою ціною....

(Хрестоматія по новій історії. – М., 1965. – С. 441-442)

№ 2. Договір між Францією і Абд аль-Кадіром 30 травня 1837 р.

Ст. 1. Емір Абд аль-Кадір визнає суверенітет Франції в Алжирі.

Ст. 2. Франція залишає за собою: в провінціях Оран, Мостагенем, Мазалран і прилягаючі до них райони: м. Оран, м. Арзев і територію, кордони якої проведені наступним чином...

Ст. 3. Влада еміра поширюється на провінції Оран, Тіттегу і на східну частину Алжиру, що не входить до території, вказаної у ст. 2. Інші області еміру не підвладні.

Ст. 4. Емір не буде мати жодної влади над мусульманами, котрі проживатимуть на території, залишеної за Францією.

Ст. 10. Проголошується свобода торгівлі між арабами і французами.

Ст. 13. Без дозволу Франції емір зобов'язується не уступати будь-якій державі жодних земель на узбережжі.

Ст. 14. Торгівля країни може проводитися лише через порти, окуповані Францією.

Ст. 15. Франція має право тримати своїх агентів при емірі і в містах, що знаходяться під його владою, для влагодження торговельних й будь-яких інших справ, що можуть виникнути у французів з арабами.

(Хрестоматія по історії міжнародних відносин. Африка и Передняя Азия. – М., 1972. – Вып. II. – С. 24.)

№ 3. З книги У.Е.Б. Дюбуа „Негр”

Розміри работоргівлі можуть бути визначені лише приблизно. Відомо, що з 1680 до 1688 р. тільки Англійська Королівська Африканська Компанія відправила до Африки 249 кораблів, на які було навантажено 60783 рабів-африканців. З них під час „середнього переходу” загинуло 14387 і до Америки доставили 49396.

Ймовірно, між 1698 і 1707 р. до Америки привозили щорічно по 25 тис. рабів. Після укладення асєнто 1713 р. ця кількість зросла до 30 тис. щорічно, а перед революційною війною було не менше 40 тис., а інколи досягало й 100 тис. на рік.

Загальна кількість рабів, ввезених до Нового Світу, невідома. Данбар вважає, що близько 900 тис. доставлено до Америки у XVII ст., 7 млн. – у XVIII ст. і понад 4 млн. – у XIX ст., тобто всього близько 15 млн. У всякому випадку, не менше 10 млн. африканців було ввезено до Америки. Ймовірно, на кожного раба, доставленого живим до Нового Світу, припадало у середньому 5 чи більше осіб, котрі загинули в Африці від рук работоргівців. Отже, у результаті європейсько-американської работоргівлі Африка втратила не менше 60 млн. осіб. Мусульманська работоргівля обійшлася Африці приблизно у стільки ж. Таким чином, за самими скромними підрахунками, работоргівля коштувала Африці 100 млн. людських життів...

(Хрестоматия по истории международных отношений. Африка и Передняя Азия.
– М., 1972. – Вып. II. – С. 15)

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматия по новой истории., Т.1.- С.758-762.- Т.2.- С.454-461, 461-470, 423-476, 687-715.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ І ПІДРУЧНИКИ:

Бютнер Т. История Африки с древнейших времен. – М., 1981.

Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История Алжира в новое и новейшее время. – М., 1992.

История Африки в XIX – начале XX века. – М., 1977, 1987.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1989. – Ч. 1.

История Востока. – М., 2000. – Т. III; М., 2004. – Т. IV. – Кн. 1.

История Нигерии в новое и новейшее время. – М., 1981.

Луцкий Б.В. Новая история арабских стран. – М., 1966.

Новая история арабских стран. – М., 1961.

Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М.Родригеса. – М., 2004. – Ч. 3.

МОНОГРАФІЇ І СТАТТІ:

- Абрамова С.Ю. Африка: четыре столетия работорговли. М., 1978.
- Актуальные проблемы истории колониализма “Круглый стол “ //Новая и новейшая история.-1989.- № 4.
- Африка. История и историография. Сб. ст.- М., 1980.
- Африка: Энциклопедический справочник.-М.,1986.-Т.1-2.
- Века неравной борьбы. М., 1967.
- Волков М. Африка. Корни отсталости // Азия и Африка сегодня.- 1988.- № 4.
- Ерусалимский А.С. Колониальная экспансия капиталистических держав и освободительное движение Южной Африки и Китая в ХУП-ХІХ вв.- М., 1974.
- Ерофеев Н.А. Английский колониализм в середине ХІХ века.- М., Наука, 1977.
- Иванов Ю.М. Проблемы феодальных отношений в доколониальной Тропической Африке // Народы Азии и Африки.- 1973.- № 3.
- Иванов Н.А. Аграрная политика Мухаммеда Али. Очерки по истории арабских стран.- М.. 1959.
- История национально-освободительной борьбы народов Африки в новое время.- М., 1976.
- Кобищанов Ю.М. “Полюдьё “ в Тропической Африке //Народы Азии и Африки.- 1972.- № 4.
- Ким С.Р. В защиту самобытной истории африканских народов.//Вопросы истории.- 1962, № 1.
- Кочакова Н.Б. Рождение африканской цивилизации.-М.,1986.
- Киселев Г.С. Доколониальная Африка. Формирование классового общества.- М., 1985.
- Киселев К.А. Египет и государство ваххабитов: „война в пустыне” (1811-1818) // Новая и новейшая история. – 2003. – № 4.
- Кукуян В.Г. У истоков отечественного алжироведения.- Народы Азии и Африки.- 1986.- № 5.
- Куббель Е.Г. Формирование отношений зависимости и эксплуатации в доколониальной Африке //Народы Азии и Африки- 1986.- № 3.
- Левин З.И. К вопросу об развитии общественного сознания в Египте в первой половине ХІХ в. //Арабские страны.- М., 1966.
- Львова Э.С. Взаимодействие кочевников и земледельцев : африканский вариант // Восток.- 2001.- № 4.
- Ланда Р.Г. Борьба алжирского народа против европейских колонизаторов / 1830-1918 /.- М., Наука. 1976.
- Оганисян Ю. Абд- аль Кадир.- М., 1968.
- Парфенов И.Д., Никитин М.Д. Колониализм в Африке . Проблемы историографии и методологии.- Саратов,1995.
- Риттер Э.А. Чака Зулу.- М.,1968.
- Тарвердова Е.А. Борьба народных масс Магриба против колонизаторов в ХІХ – начале ХХ века //Вопросы истории.- 1978, № 12.
- Трофимов Д.А. Исламский фундаментализм в арабских странах : истоки и

реалії // Восток.-1992.-№ 1.

Френкель М.Ю. США і Лібєрія : негритьянська проблема в США і обрання Республіки Лібєрія.-М.,1964.

Френкель М.Ю. Начальний етап ідейно- політичної боротьби проти колоніалізму в Африці (XIX – початок XX століття) // Народи Азії і Африки. - 1984.- № 1.

Френкель М.Ю. К вопросу о периодизации колониализма в Африке // Восток.- 2001.- № 2.

Халфин Н.А. Американська експансія в країнах Африки в 40-е роки XIX століття // Народи Азії і Африки. - 1962.- № 6.

Хмєлева Н.Г. Абд аль-Кадір – національний герой Алжиря // Народи Азії і Африки.- 1983. № 5.

Хмєлева Н.Г. Вооруженная борьба алжирского народа за независимость в XIX столітті.- М., 1986

Широков К.Г. Колоніальна система // Восток.- 1995.- № 6.

Шкляж І.М. Рабовладение і біла община Капської колонії : кінець XVIII- початок XIX століття // Народи Азії і Африки.-1988.- № 5.

Шкляж І.М. Британська колоніальна політика в Южній Африці. Кінець XVIII- перша чверть XIX в. // Вопросы истории.- 1983.- №2.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Які регіони, у залежності від рівня розвитку соціально-економічних відносин та політичної організації суспільства, можна виділити на теренах Африканського континенту?
2. З'ясуйте особливості становлення феодальних відносин у Тропічній Африці.
3. В чому полягала негативна роль работоргівлі?
4. Чому виникли колоніальні імперії?
5. Змалюйте політичний портрет Абдаль-Кадіра.
6. В чому полягали основні перетворення Абдаль-Кадіра?
7. Віднайдіть спільні й відмінні риси у характерах Абдаль-Кадіра та Мухаммеда Алі.
8. Яка мета реформ Мухаммеда Алі?
9. Чому економічні перетворення Мухаммеда Алі не носили прогресивного характеру?
10. Які Ви знаєте державні утворення у Тропічній та Південній Африці?
11. За яких обставин утворилася Лібєрія?
12. Що Ви знаєте про діяльність Омара ель-Хаджа?
13. Коли завершилася боротьба Ашанті?
14. Хто створив Зулуську імперію? Змалюйте його історичний портрет.
15. В чому полягало пророцтво Нокаусе?
16. В чому полягала тактика Мошеша у боротьбі за незалежність?

Т Е М А № 8
ЗАВЕРШЕННЯ КОЛОНІАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ АФРИКИ.
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.) (4 год.)

ЗАНЯТТЯ № 1.

ПЛАН:

1. Спротив колонізаторам зулусів, гереро і готтентотів, машона і матабеле.
2. Боротьба Ашанті проти британських колонізаторів.
3. Боротьба народів Східної Африки з колонізаторами.
  - повстання африканців під проводом Бушірі та Мбарука.
  - повстання “маджі-маджі”.
4. Перемога Ефіопії у боротьбі з Італією. Захоплення Лівії.
5. Повстання сомалійців під проводом Мухаммеда бен-Абдали Хассана.

ЗАНЯТТЯ № 2.

ПЛАН:

1. Боротьба єгипетського народу проти колонізаторів під проводом Арабі-паші. Перетворення Єгипту в англійську колонію.
2. Повстання алжирців у 1871 р. та його придушення. Захоплення Францією Марокко й Тунісу.
3. Повстання махдістів у Судані та його поразка. Перетворення Судану в англійську колонію
4. Англо-бурська війна 1899-1902 рр. та утворення Південно-Африканського Союзу.

Методичні рекомендації.

Заняття 1.

Готуючи **перше питання**, визначіть на карті місце проживання племен зулусів, гереро, готтентотів, машона, матабела. Охарактеризуйте постать вождя зулусів Кетчвайо та висвітліть його дії, спрямовані на відновлення потуги зулуської армії. З'ясуйте хід збройної боротьби зулусів з англійцями, зупиніться на висвітленні ходу битви 22 січня 1879 р. біля пагорбу Ізанзлвана. Визначіть фактори, які все ж забезпечили перемогу англійців. З'ясуйте, коли англійці завершили захоплення території Зулуленда. Проаналізуйте причини та хід повстань 1904 – 1907 рр. гереро під проводом С. Магареро та готтентотів під проводом Х. Вітбоа й Я. Моренги проти німецьких колонізаторів. Порівняйте їх і виявіть особливості. Охарактеризуйте заходи німців по їх придушенню. Розглядаючи хід визвольної боротьби машона і матабеле проти колонізаторів, зверніть увагу на зовнішньополітичні заходи вождя Лобенгулли. Спробуйте вияснити причини відсутності єдності дій матабеле і машона у боротьбі з Британською Південно-Африканською компанією С. Родса.

Підготовка до **наступного питання** вимагає висвітлення причин продовження боротьби держави Ашанті проти англійських колонізаторів. Слід звернути увагу на воєнну кампанію 1873 – 1874 рр., в ході якої англійцям вдалося нав'язати Ашанті нерівноправний договір. Визначіть причини поразок Аманкуа Тіа біля с. Амоафо та столиці Кумасі. Охарактеризуйте політичні наслідки війни 1873 – 1874 рр. Після чого покажіть послаблення держави й процес встановлення над Ашанті англійського протекторату. Визначіть фактори, що привели до повстання 1900 р., охарактеризуйте його перебіг. Визначіть причини поразки Ашанті.

Третє питання вимагає висвітлення боротьби народів Східної Африки з англійськими і німецькими колонізаторами. Спочатку проаналізуйте рівень політичного і соціально-економічного розвитку населення даного регіону. Визначіть причини повстань під проводом Бушірі та Мбарука. Віднайдіть на карті територію охоплену повстаннями, з'ясуйте їхні особливості, хід та наслідки. Після чого висвітліть причини повстання “маджі-маджі”. Зверніть увагу на особливості його підготовки. На карті віднайдіть райони, охоплені повстанням. З'ясуйте хід і наслідки боротьби населення. Проаналізуйте заходи німецьких колонізаторів, спрямовані на його придушення.

Висвітлення **четвертого питання** насамперед передбачає з'ясування напрямків колоніальної експансії Італії. Розкрийте її агресивні наміри щодо Ефіопії. При цьому охарактеризуйте політичне становище у державі у 60-80-х рр. ХІХ ст. Зверніть увагу на захоплення італійцям у 1885 р. порту Масауа, який став плацдармом для зміцнення їх позицій у північних районах Ефіопії. Проаналізуйте зміст Уччяльського договору 1889 р. та виясніть фальшування його Італією. З'ясовуючи хід воєнних дій Італії проти Ефіопії, висвітліть хід битви при Адуа. Важливо визначити фактори, що обумовили перемогу Ефіопії. При розгляді конфлікту Італії з Туреччиною за Лівію необхідно показати дипломатичну підготовку італійським урядом реалізації загарбницьких планів у Північній Африці. Слід охарактеризувати політичне становище Лівії, стосунки між існуючими державними утвореннями на її теренах, зокрема Кіренаїки і Тріполітанії. Віднайдіть їх на карті. З'ясуйте сутність сенусітського руху. Важливо показати процес переростання війни 1911 р. у народну війну, початком якої стало повстання 23 – 26 жовтня 1911 р. у Тріполі. Зверніть увагу, що проголошення анексії Тріполітанії та Кіренаїки, створення італійської колонії Лівії не припинили збройної боротьби сенусітів, яка тривала до 1918 р.

При підготовці **останнього питання** необхідно висвітлити політику імперіалістичних держав щодо Сомалі, що призвела до розподілу країни на сфери впливу. Після чого з'ясуйте причини повстання сомалійців під проводом Мухаммеда бен-Абдали Хассана, що спалахнула у 1899 р. Охарактеризуйте постать керівника боротьби, покажіть його роль у наданні національно-визвольному руху релігійної форми джихаду. Дайте відповідь на запитання: чому поразка повстанців у першому бою у Самалехе (1901 р.) не призвела до невдачі повстанського руху? Охарактеризуйте перебіг боротьби у 1902 – 1904 рр. Проаналізуйте зміст Іллігійської угоди з Італією 1904 р.

Зверніть увагу на провокацію Шихері 1909 р. Висвітліть хід боротьби впродовж 1910 – 1920 рр. Визначіть причини поразки боротьби сомалійців.

Заняття 2.

З'ясування **першого питання** розпочніть з характеристики негативних наслідків залежності Єгипту від європейських держав у 60-70-х рр. XIX ст. Розкрийте сутність системи подвійного контролю та діяльності “європейського кабінету”. Висвітліть діяльність Джамалія ад-Діна аль-Афгані. Виясніть причини антиіноземного руху, зокрема невдоволення військових. Охарактеризуйте постаті Арабі-паші та Махмуда Баруді, з'ясуйте їх роль у виступі єгипетських офіцерів 1879 р. Висвітліть перебіг політичної боротьби у 1880 – 1881 рр. Зверніть увагу на створення Національної партії та реформи Рійаз-паші. Охарактеризуйте виступ каїрського гарнізону 9 вересня 1881 р. та прихід армії до влади. Розкрийте основні аспекти боротьби єгиптян проти англійської інтервенції та причини її поразки.

Підготовка **другого питання** вимагає з'ясування причин повстання алжирців у 1871 р. проти французьких колонізаторів. Розкрийте зміст їхньої грабівницької політики. Зверніть увагу на роль Мухаммеда Мукрані і братства Рахманія у повстанні. Висвітліть причини його поразки та наслідки для країни.

Після цього перейдіть до з'ясування іншого напрямку агресії Франції – Марокко. Відповідь розпочніть з характеристики подій 1881 – 1882 рр., коли Франція захопила ряд оазисів у її південно-східній частині. Далі необхідно розкрити зміст угод султана Абдаль-Азіза з французами 1901 – 1902 рр., які стали основою для введення в Марокко французьких військ. І, нарешті, варто виокремити марокканські кризи 1905, 1911 рр. та їх наслідки для визначення міжнародного статусу країни, що втрачала незалежність.

У цьому питанні необхідно також висвітлити процес захоплення Францією Тунісу. Зверніть увагу на дипломатичні заходи французького уряду 70-х рр. XIX ст., спрямовані на зміцнення впливу у цій країні, а також експансію до неї французького капіталу. Проаналізуйте наслідки введення до Тунісу у квітні 1881 р. французьких військ та умов Бардоського договору. Покажіть негативні наслідки закону про “імматрикуляцію” 1885 р.

Наступне питання передбачає висвітлення повстання махдістів у Судані. Насамперед з'ясуйте його причини. Охарактеризуйте постать керівника повстання Мухаммеда Ахмеда та визначіть причини його величезної популярності серед населення. Висвітліть хід повстання у 1881 – 1885 рр. Розкрийте зміст кожного з п'яти етапів. Визначіть прикметні риси державного утворення, створеного махдістами. Доведіть, що політика Махді носила прогресивний характер. Покажіть відмінність постаті Абдаллаха від постаті Махді та прорахунки першого у внутрішній політиці. Висвітліть хід воєнних дій 1896 – 1898 рр. проти англійців та їхні наслідки для долі махдістської держави.

Останнє питання вимагає висвітлення агресії англійців на півдні

Африки та утворення першої політичної організації, що виступила за національне визволення Африканського континенту. Спочатку необхідно в'яснити зміст суперечностей Англії з бурськими республіками та з Німеччиною на півдні Африки. Далі охарактеризуйте події, що призвели до вибуху англо-бурської війни. З'ясовуючи хід воєнних дій, зверніть увагу на особливості військової тактики обох сторін. Проаналізуйте наслідки війни. З'ясуйте причини і визначіть етапи утворення Південно-Африканського Союзу. Розкрийте процес становлення Африканського національного конгресу, з'ясуйте мету його діяльності.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

№ 1. Про перемогу зулусів над англійцями біля Ізанзлану 22 січня 1879 р.

Справа розпочалася перестрілкою, причому на боці англійців були всі шанси на успіх, але мало-помало зулуси посилили свої війська, стрільці (англійські) вимушені були відступити до резервів, котрі, в свою чергу, відійшли перед значними масами, що їм загрожували. Зулуси рухалися у стрункому бойовому порядку; пришвидшений вогонь англійських військ не був спроможним зупинити їх; цілі десятки осіб вибували з ладу, але лави негайно змикалися і наступ продовжувався невпинно; накінець, крила зулуської армії охопили англійський табір, і вся маса резерву з криком кинулася вперед. Англійські війська розстрілявши набої, багнетами зустріли ворога, але не могли зупинити його, і тоді розпочалося повне винищення англійців...

(Хрестоматія по истории международных отношений. Африка и Передняя Азия. – М., 1972.- Вып. II. – С. 203)

№ 2. З листа керівника повстання племен череро Самуїло Махареро до вождів інших племен

Вся наша слухняність перед німцями і наше терпіння нам не допомогло, адже вони щодня кого-небудь розстрілюють ні за що, ні про що; і нехай ваше перше слово не означає відмови від повстання, нехай вся Африка воює проти німців; і краще ми загинемо всі разом, ніж будемо вмирати від нелюдського ставлення у в'язницях чи іншим чином...

Хрестоматія з нової історії. – К., 1972. – Ч. II. – С. 106)

№ 3. Свідчення російського спостерігача в абіссінській армії підполковника П.С.Леонтьєва про поразку італійських колоніальних військ

Після закінчення бою вся місцевість мала жахливий вигляд. Вбиті лежали величезними купами, кров текла струмками. Від кіпоті, порохового диму, поту утворилась ціла хмара туману, і величезне побоїще ніби

нагодувало криваву шахову дошку, де неблаганна доля безжалісною рукою перемішала у страшній, останній грі і чорних і білих...

Щастя і торжество абіссінців передати неможливо: вони цілувались, обнімались, вітали один одного, плигали від радості, та й було чому радіти: грізний ворог з усіма його грізними гарматами, як привид, що гнітив їх стільки часу, не існував, і батьківщина була врятована.

(Хрестоматія з нової історії. –
К., 1972. – Ч. II.- С. 106)

№ 4. Відповідь Орабі-паші на лист хедива від 14 липня 1882 р.

Адмірал відкрив гарматний вогонь (по Александрії – Авт.) після запевнення міністерства і вашого запевнення про те, що жодних військових приготувань [з боку Єгипта] не робиться. Всі ми і ви разом з нами вважали ультиматум зневагою Єгипту, оголошення йому війни без усякої на те причини. Разом з тим, бомбардування не обмежилося одними лише фортами, а розривні бомби кидалися навіть у цивільне населення, так що багатьох було вбито і багато було зруйновано.

Ваші війська, у разі вашої вимоги, готові тепер повернутися до міста, і я не відмовляюся від будь-яких переговорів щодо миру, але необхідно пам'ятати, що напад і порушення миру і руйнування міста було справою англійських кораблів і що наші форти відповіли флоту тільки після п'ятого гарматного пострілу, відповідно ухвали зборів, що відбулися під вашим головуванням. Загальновідомо, що Англія напала на Єгипет і після гарматного обстрілу, що тривав 12 годин, змусила єгипетські війська евакуювати місто і зайняла його. Таке становище не можна не вважати війною...

(Хрестоматія по истории международных отношений. Африка и Передняя Азия. –
М., 1972. – Вып. II. – С. 118-119)

№ 5. З книги Ромейко-Гурко про особливості англійсько-бурської війни.

... Як до війни, так і в перші місяці кампанії партизанська війна і її неминучі наслідки були вкрай ненависними для простих бурів, завдяки їх природженій любові до свого майна. Ця риса є однією з характерних особливостей місцевого населення, внаслідок чого їм було б надзвичайно важко нищити те, що нагромаджувалося протягом довгого часу, нерідко ціною тяжкої праці і грошових витрат...

Неправильно також була оцінена бойова гордість ополченських військ Південно-Африканських республік. Маючи такі недоліки, при наявності яких всяка інша європейська постійна армія давно б розсипалась і припинила б своє існування, як-от: повна відсутність організації, відсутність найменшого уявлення про військову дисципліну, ніякого вміння, а почасти і небажання коритися наказам, вимогам начальника, а значить, і нездатність не тільки до скільки-небідь складного маневрування, але й взагалі до активних дій у сфері впливу бойових зіткнень; війська ці поряд з цим мали якості, які лише

незначною мірою властиві постійним військам і які зробили їм незамінні послуги.

Почати з того, що відсутність всякого зовнішнього порядку для них справа звичайна; здавна звикли вони, не чекаючи наказів, самі розбиратись в оточуючому їх хаосі, самі шукати вихід з нього. До позитивних якостей і властивостей бурів слід віднести велику витривалість і невибагливість, коли цього вимагають обставини; здатність робити великі переходи, не підриваючи сил кінського складу; знання місцевості і вміння орієнтуватися на незнайомій місцевості; чудове володіння ручною вогнепальною зброєю; уважне ставлення до оточуючої обстановки в бою і, здебільшого, правильна, хоч і своєрідна, оцінка її і, як наслідок цього, вміння діяти без вказівок начальників... Розсудливість і спокійність в усіх випадках і в будь-якій обстановці – якості, неоцінені для воїна, який діє самостійно...

(Хрестоматія з нової історії. –
К., 1972. – Ч. II. – С. 105-106.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматія по истории международных отношений.- М., 1972.- С.113-121, 147-151, 161-167, 179-217.

Юровская Е.Е. Практикум по новой истории / 1870-1917 гг./. – М., 1967.- С.136-139, 156-192.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Бютнер Т. История Африки с древнейших времен. – М., 1981.

Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії та Африки (1870-1918). – К., 1971.

Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії та Африки (1871-1917). – К., 1986.

Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История Алжира в новое и новейшее время. – М., 1992.

История Африки в XIX – начале XX века. – М., 1977, 1987.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1990. – Ч. 2.

История Востока. – М., 2004-2005. – Т. IV. – Кн. 1-2.

Луцкий Б.В. Новая история арабских стран. – М., 1966.

Новая история арабских стран. – М., 1961.

Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2004. – Ч. 3.

Смирнов Г.В., История Судана. – М., 1968.

Цыпкин Г.В., Ягья В.С. История Эфиопии в новое и новейшее время. – М., 1989.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

Актуальные проблемы истории колониализма: «Круглый стол» / оная и

- новейшая история.- 1989.- № 4.
 Абрамова С.Ю. Африка: четыре столетия работорговли.- М., Наука, 1978.
 Алаев Л.Б. Империя : феномен или этап развития ? // Вопросы истории.- 2000.- № 4-5.
 Александров В.В. Борьба империалистических держав за раздел Африки / 1881-1914 гг./.- М., 1963.
 Африка в новое и новейшее время. Сб ст.- М., 1976.
 Африка. История и историография. Сб. ст.- М., Наука, 1980.
 Бинис Ч.Т. Динузулу : конец династии Чака.- М.,1978.
 Века неравной борьбы.- М., 1967.
 Вяткина Р.Р. Создание Южно- Африканского Союза (1920-1910 гг.).- М., Наука, 1976.
 „Восток-Запад”в мировом историко-философском процессе. // Общественные науки и современность. 1989.- № 3.
 Говорят африканские историки. Сб. ст.- М.: Наука, 1977.
 Давидсон А.Б. Сесиль Родс – «герой дня» британского империализма // Новая и новейшая история.- 1984.- № 3.
 Давидсон А.К. К столетию англо-бурской войны // Азия и Африка сегодня.- 2000.- № 7.
 Давидсон А.Б. Сесиль Родс – строитель империи.- М.,1998.
 Давидсон А.Б. Антирасистский расизм? //Новая и новейшая история.- 2002.- № 2.
 Дятел Е.П. Формы присвоения и распределения у охотников-собирателей Африки // Народы Азии и Африки.- 1973.- № 6.
 Ерусалимский А.С. Колониальная экспансия капиталистических держав и освободительное движение народов Южной Африки и Китая в XV11-X1X в.- М. 1974.
 История германского колониализма в Африке.- М.,1983.
 История национально-освободительной борьбы народов Африки в новое время.- М., 1976.
 Каплунов М. « Кому принадлежит земля Гереро?» //Азия и Африка сегодня.- 1986.- № 6.
 Кобищанов Ю. Битва при Адуа // Азия и Африка сегодня.- 1996.- № 8.
 Куббель Л.Е. Формирование отношений зависимости и эксплуатации доколониальной Африки //Народы Азии и Африки .- 1986.- № 3.
 Ланге П.В . Континент коротких теней.- М.,1990.
 Ланда Р.Г. Формы антиколониальной борьбы в Алжире / Конец XIX начало XX века // Народы Азии и Африки.- 1977.- № 1.
 Левин З.И. Развитие общественной мысли на Востоке : колониальный период.- М.,1993.
 Лот Г. Вторжение в Восточную Африку.- М.,1971.
 Нерсесов Г.А. К истории британской интервенции в Египте в 1882 //История Африки.- М., 1971.
 Нерсесов Г.А. Дипломатическая история египетского кризиса 1881-1882 гг.- М., 1979.

- Непомнящий Н.Н. «Кому принадлежит земля Гереро?» // Вопросы истории.- 1986.- № 1.
- Никитина И.А. Захват бурских республик Англией / 1899-1902/- М., Наука, 1970.
- Пономарев А.К. Герои Африки / из истории сопротивления африканских народов европейским захватчикам в конце XIX века /.- М., Наука, 1976.
- Ратман Л. Проблемы восстания Араби-паши / 1879-1882 гг. / // История и экономика стран Арабского Востока.- М.. 1973.
- Субботин В.А. Страницы английской имперской истории : Китченер // Восток.- 2001.- № 2.
- Френкель М.Ю. К вопросу о периодизации колониализма в Африке // Восток.-2001.- № 2.
- Цыпкин Г.В. Эфиопия от раздробленности до политической централизации / Вторая половина XIX – начало XX века /.- М., Наука, 1980.
- Шилян И.М. Последний вождь готтентотов // Вопросы истории,- 1987.- № 1.
- Широков Р.К. Колониальная система // Восток.- 1995.- № 6.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Які чинники зумовили перемогу зулусів при Ізанзлвані?
2. В чому полягав задум генерала Трота?
3. Охарактеризуйте діяльність Якоба Моренго.
4. Визначіть прикметні риси політики Лобенгулли.
5. Де й коли було вперше застосовано кулемети “Максим”?
6. Який чинник обумовив поразки ашантійської армії у 1874 р.?
7. Визначіть хронологічні межі боротьби населення під проводом Мбарука.
8. Яка доля Бушірі?
9. Назвіть прикметні риси повстання “маджі-маджі”.
10. Чому Ефіопія добилась перемоги у війні з Італією?
11. Хто такі сенусіти?
12. Змалюйте портрет Орабі-паші.
13. Висвітліть основні події боротьби єгиптян з англійцями.
14. В чому полягали причини повстання алжирців у 1871 р.?
15. Коли було захоплено Туніс?
16. В чому суть марокканських криз?
17. Чому населення Судану підтримувало Махді?
18. З'ясуйте причини англо-бурської війни.
19. Які фактори зумовили утворення Південно-Африканського Союзу?
20. В чому Ви вбачаєте прогресивне значення виникнення АНК?

Т Е М А № 9.

РЕВОЛЮЦІЯ 1911 – 1913 рр. В КИТАЇ (2 год.)

ПЛАН:

1. Причини революційного піднесення на початку ХХ ст. Створення Союзної ліги. Програма Сунь Ятсена.
2. Піднесення революційного руху в Китаї у 1906-1910 рр. Конституційний рух та маневри цінського двору.
3. Повстання в Учані. Проголошення республіки.
4. Зречення маньчжурської династії. Прихід до влади Юань Шікая.
5. Боротьба революційних сил проти диктатури Юань Шікая. Створення національної партії ."Друга революція " та її поразка. Історичне значення революції.

Методичні рекомендації.

Готуючи **перше питання**, визначіть комплекс головніших причин революційного піднесення в Китаї на початку ХХ ст. Дайте відповідь на запитання: чому перешкодою на шляху розвитку країни виступала існуюча державно-правова система? Висвітліть соціально-економічні зрушення насамперед у сферах промислового розвитку, торгівлі, втягнення країни до світового ринку тощо. Зверніть увагу на зміни і в сільському господарстві: занепад різних форм державного землеволодіння, трансформацію структури виробництва, запровадження нових культур, формування капіталістичних відносин. Висвітліть нові процеси, що відбувалися у соціальній структурі суспільства. З'ясуйте причини та передумови створення Союзної ліги. Дайте характеристику постаті Сунь Ятсена. Визначіть мету й завдання даної організації. Проаналізуйте зміст "трьох народних принципів" Сунь Ятсена. Охарактеризуйте роль Союзної ліги у формуванні революційного напрямку суспільного руху.

Розглядаючи **друге питання**, важливо вияснити рушійні сили революційного руху 1906 – 1910 рр., роль у його розгортанні політичних організацій і таємних товариств. Охарактеризуйте хід найбільших повстань. Проаналізуйте програмні вимоги їх учасників. Важливе розкриття причин та змісту конституційного руху як одного із складових політичного життя. З'ясуйте суть "нової політики" уряду. Визначіть його завдання. Доведіть, що він прискорив формування опозиції маньчжурському двору і засвідчив прагнення реформаторів спонукати уряд провести в країні перетворення. Необхідно звернути увагу і на конституційні маневри цінської влади як фактор, що прискорив визрівання революційного вибуху. Висвітліть позиції уряду у питанні прийняття конституції й скликання парламенту.

Революція у Китаї розпочалася повстанням 10 жовтня 1911 р. в Учані. При вивченні **третього питання** необхідно розглянути діяльність революційних і таємних організацій, соціальну опору їх діяльності та плани. З'ясуйте причини і роль антиурядових виступів у Сичуані й інших південних провінціях. Зверніть увагу на підготовку повстання в Учані та роль випадку у його вибуху. Виясніть причини приєднання до революційного руху ліберально-консервативних діячів і організацій. Проаналізуйте позитивні й негативні аспекти співпраці революціонерів та реформаторів, що проявилась

у створенні хубейського революційного уряду. З'ясуйте причини і значимість проголошення республіки.

Одним із завдань революції була ліквідація маньчжурської династії, тому **четверте питання** вимагає висвітлення процесу його реалізації. Зверніть увагу на діяльність Сунь Ятсена і тимчасового уряду, спрямовану на ліквідацію цінської монархії та позицію Юань Шікая в утвердженні конституційної монархії. Важливо з'ясувати причини відмови Юань Шікая від наміру зберегти монархію. Виявіть зміни у розстановці політичних сил, що сталися в результаті зречення від влади Цінів. Дайте відповідь на запитання: чому став можливим компроміс між Юань Шікаєм і Сунь Ятсеном?

При вивченні **п'ятого питання** з'ясуйте дії Юань Шікая, спрямовані на встановлення особистої диктатури. Виясніть реакцію на цей політичний курс різних політичних сил країни. Охарактеризуйте процес консолідації опозиційних сил, який супроводжувався політичним розмежуванням у революційному таборі. З'ясуйте процес утворення Сунь Ятсеном Національної партії (Гоміньдану) та висвітліть її програму. Охарактеризуйте хід і наслідки парламентських виборів. Розкрийте причини загострення політичної боротьби, покажіть заходи Гоміньдану, спрямовані на обмеження диктатури Юань Шікая. Охарактеризуйте причини й основні події “другої революції”, визначте причини її поразки.

Підсумовуючи вивчення Сінхайської революції, виясніть які із завдань революції вдалося реалізувати, а які – ні; розкрийте причини її поразки, визначіть історичне значення.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

I. Сунь Ят-Сен про відмову багатьох членів Союзної ліги від революційної програми.

Упродовж тридцяти одного року я наполегливо працював для блага китайського народу. Моє життя було присвячене китайському народові, і вірність моя за цей тривалий проміжок, поставленим мною завданням, залишилась незмінною. Ні могутність маньчжурської династії, ні усі негаразди мого життя не могли усунути мене від поставлених завдань. Я боровся за те, до чого прагнув...

... спочатку здавалося, що мені, як вождю, буде дуже легко здійснити програму революційної партії, тобто націоналізм, демократію, народне благоденство і п'ятиступеневу конституцію, так само і ті завдання, які поставила революція. Якби це вдалося здійснити, то Китай знайшов би своє місце серед сім'ї народів і став би на шлях процвітання та благоденства. Однак, на жаль, лише тільки вдалося завершити революцію, члени нашої партії раптово стали поділяти відмінні від моїх думки, вважаючи мої ідеали занадто завищеними і недосяжними для нового будівництва сучасного Китаю.

Ці сумніви, однак, приймалися як щось доведене, і навіть деякі мої

товариші почали сумніватися в здійсненні моєї програми, тому здавалося, що моя програма мала менше шансів на здійснення під час мого перебування на президентській посаді, ніж коли я був лідером партії, підготовленою революцією, тому спроба будівництва не вдалася, і національні завдання, які я висував, зійшли нанівець після революції.

(Хрестоматія по новій історії. Часть II. 1870-1918. / під ред. А.И. Молока, В.А. Орлова /.- М., 1953.- с. 417-418.)

II. Програма партії Гоміндан. (Прийнята на з'їзді в 1912 р.)

1. Захищати та підтримувати сильний та об'єднаний уряд і організувати систему централізації так, щоб ці заходи були систематизовані та узгоджені.

2. Сприяти та підтримувати місцеві органи влади та розвивати в нашому народі такі сили самоврядування, які необхідні для республіки, з тим, аби зробити можливою ліквідацію недоліків центрального уряду.

3. Провести всі заходи по об'єднанню різних рас у Китаї, запровадити справжню рівність і цивілізацію так, щоб наш народ швидше став сильним і єдиним.

4. Підтримати принципи суспільного обслуговування, готуючи шлях для запровадження народного благоденства, для того, щоб підвищувати та покращувати рівень життя й направляти сили уряду швидше та повніше на розвиток ресурсів нашої країни.

5. Розвивати дружні почуття до іноземних націй і використовувати нашу дипломатію для підтримки балансу сил, приділяючи більшу частину уваги нашому самовдосконаленню.

Ефимов Г.В. Очерки по новой и новейшей истории Китая .- М., 1951.- с. 181.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматія по новій історії.- М., 1953, Т.11.- С.416-426.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Бродський Р.М., Епольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки (1871-1917). – Львів, 1986.

Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1990. – Ч. 2.

История Востока. – М., 2005. – Т. IV. – Кн. 2.

История Китая. – М., 1972.

Новая история Китая. – М., 1972.

Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2004. – Ч. 1.

Новейшая история стран Азии и Африки. XX век. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2001. – Ч. 1.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

Белов Е. А. Учанское восстание в Китае (1911 г.) - М., 1971.

Белов Е. А. О характере Синьхайской революции //Народы Азии и Африки.- 1972.- № 3.

Белов Е.А. К истории русско-китайских отношений в Синьцзяне в период Синхайской революции (1911-1913 гг.) //Проблемы Дальнего Востока.- 1995.- № 2.

Белов Е. А. О вводе русских военных отрядов в Китай в 1911-1913 гг. //Проблемы Дальнего Востока.- 1998.- № 1.

Березный Л. А. О некоторых проблемах истории Синьхайской революции //Народы Азии и Африки.- 1971.- № 5.

Борох Л. Н. Союз возрождения Китая.- М., 1981.

Борох Л.Н. Сунь Ятсен о проблеме "ускоренного развития" Китая //Народы Азии и Африки.- № 5.- 1976.

Борох Л. Н. Становления принципа "минь шэн" (народное благоденствие) в программе Сунь Ятсена // Народы Азии и Африки.- 1975.- № 1.

Борох Л. Н. Восприятие западных социологических идей в Китае . Начало XX века // Народы Азии и Африки. - 1979. - № 6.

Борох Л.Н. Общественная мысль Китая и социализм : начало XX века.- М. 1984.

Григорцевич С. С. Дальневосточная политика империалистических держав на Дальнем Востоке в 1906-1917 гг. - Томск, 1965.

Ефимов Г. В. Буржуазная революция в Китае и Сунь Ятсен. (1911-1913 гг). Факты и проблемы.- М., 1974.

Крымов А. Г.Общественная мысль и идеологическая борьба в Китае (1906-1917 гг.).- М., 1972.

Кузнецов В.С. Юань Шикай // Вопросы истории.-2002.- № 8.

Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // Вопросы истории.-2003.- № 12.

Кузнецов В.С. Синьхайская революция в Китае // Вопросы истории. – 2004. - № 10.

Москалев А. Национализм в понимании Сунь Ятсена //Проблемы Дальнего Востока.- 1999.- № 2.

Непомнин О. Е. Социально- экономическая история Китая 1874-1914.- М., 1984.

Никифоров В. Н. Китай в годы пробуждения Азии.- М., 1982.

Никифоров В. Н. Идеиные предшественники Синхайской революции //Вопросы истории.-1982.- № 6.

Никифоров В. Н. Первые китайские революционеры. - М., 1980.

Остриков П. И. Империалистическая политика Англии в Китае в 1900-1914 гг.- М., 1978.

Общественно-политическая мысль в Китае : конец XIX – начало XX века.- М.,1988.

Синхайская революция . Сб. статей.- М., 1962.

Сидихметов В.Я. Маньчжурские правители Китая.-М.,1985.

Социальная структура Китая : XIX – первая половина XX века.- М.,1989.

Тихвинский С.Л. Реформы и революции в Китае //Новая и новейшая история.-1999.- №2

Тихвинский С.Л. Движение за реформы в Китае в конце XIX века.-М.,1980.

Тихвинский С.Л. Современная китайская историография движения за реформы в Цинском Китае // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1.

Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока.//Азия и Африка сегодня.- 1985, № 6.

Влияние революции 1905-1907 гг. в России на Турцию, Иран и Китай //Новая и новейшая история.- 1976.- № 4.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Визначіть причини китайської революції.
2. Охарактеризуйте постать Сунь Ятсена.
3. Визначіть мету Союзної ліги.
4. Розкрийте зміст “трьох народних принципів” Сунь Ятсена.
5. В чому полягало прогресивне значення конституційного руху?
6. Висвітліть сутність “нової політики” уряду.
7. Розкрийте зміст конституційних маневрів уряду.
8. Як готувалось повстання в Учані?
9. Хто очолив формування тимчасового уряду?
10. Які маневри проводив Юань Шікай?
11. Чому Сунь Ятсен відмовився від посади тимчасового президента?
12. Визначіть сутність програми партії Гоміньдан.
13. Які події отримали назву “другої революції”?

ТЕМА № 10

РЕВОЛЮЦІЯ 1905 – 1911 рр. В ІРАНІ (2год.)

ЗАНЯТТЯ № 1.

1. Причини революції.
2. Початок революції. Розгортання революційної боротьби у 1905-1906 рр.
3. Скликання меджлису. Прийняття Конституції і Доповнень до неї.
4. Політика Росії та Англії щодо Ірану. Угода 1907 р. та її наслідки. Контрреволюційний переворот 1908 р. у Тегерані.
5. Тебризьке повстання 1908-1909 рр. Революційний похід на Тегеран. Політика лібералів. Поразка революції. Історичне значення революції.

Методичні рекомендації.

Підготовка **першого питання** передбачає розкриття комплексу причин, що призвели до початку революції. Зверніть увагу на наростання суперечностей між правлячою елітою та різними прошарками населення. Виясніть їхню сутність. Розкрийте значимість такого чинника визрівання революції як напівколоніальне становище країни, втручання у її внутрішні справи іноземних держав. Проаналізуйте вплив подій в Росії, а саме: її поразки у війні з Японією та революції 1905 – 1907 рр. на спалах і розвиток революційного руху в Ірані.

Охарактеризуйте події, що стали початком революції. Зверніть увагу на особливості революції, зокрема потужний вплив релігійного фактора. З'ясуйте соціальний склад учасників революції, їхні вимоги. Висвітліть перебіг розгортання революційної боротьби впродовж першої половини 1906 р. Необхідно дати відповідь на питання, чому шах погодився задовольнити основні вимоги учасників революційних подій?

Однією з ключових подій революції стало скликання меджлису. **Третє питання** передбачає з'ясування обставин його зібрання, виявлення комплексу завдань, що стояли перед ним. Висвітліть роботу парламенту. Проаналізуйте зміст Основного закону та необхідність вироблення подальших доповнень до нього. Визначте суть „Доповнень” до Конституції та їх значення у розв'язанні завдань, що стояли перед революцією. Необхідне з'ясування понять “енджумені” і “муджахідські організації”. Виясніть причини виникнення цих інституцій, їх соціальний склад та завдання, що стояли перед ними. Охарактеризуйте антишахську та антиімперіалістичну спрямованість діяльності енджуменів і муджахідів. Сформулюйте власну думку щодо їхньої ролі в революції. Висвітліть розгортання селянського руху, визначіть його цілі та форми прояву, віднайдіть на карті райони його найбільшого поширення.

Робота над **четвертим питанням** передбачає висвітлення ставлення урядів іноземних держав до подій в Ірані. Покажіть їх відмінності. З'ясуйте причини певної пасивності Росії у 1905 – 1906 рр. Виясніть чинники, що штовхали Росію й Англію до пошуку компромісу й досягнення домовленості. Проаналізуйте зміст англо-російської угоди 1907 р. Віднайдіть на карті поділ країни на сфери впливу. Дайте відповідь на питання: чому вона завершила процес оформлення Антанти? Важливим є з'ясування причин контрреволюційного перевороту 1908 р. Визначіть чинники, що обумовили його успіх. Висвітліть перебіг подій 23 червня 1908 р. Підкресліть роль козачої бригади Ляхова. Сформулюйте власну думку щодо впливу перевороту на подальший перебіг подій революції.

Відповідь на **наступне питання** слід розпочати із виявлення причин Тебрізького повстання. З'ясуйте соціальний склад його учасників. Висвітліть хід повстання, роль у ньому Багір-хана та Сатар-хана. Охарактеризуйте зміст здійснених перетворень у місті, покажіть роль тебрізького енджумену як органу адміністративної влади. Покажіть втручання РСДРП у тебрізькі події.

Розкрийте значення повстання на розгортання революції в Іранському Азербайджані. Дайте відповідь на питання: хто придушив Гебрізьке повстання? Висвітліть причини революційного походу на Тегеран. Визначіть склад його учасників, складові успіху та політичні наслідки походу. Охарактеризуйте політичні сили, що прийшли до влади. Покажіть заходи уряду, спрямовані на згортання революції. Зверніть увагу на спробу заколоту экс-шаха з метою ліквідації революційних завоювань і відновлення старих порядків. Розкрийте причини його провалу. З'ясуйте посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи країни. Зупиніться на характеристиці подій, що ознаменували завершення революції. Підкресліть позитивні результати революції.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

I. Персидська конституція 1906 р.

(Витяг)

Ст. 16. Всі закони, які необхідні для зміцнення основ держави, царювання, порядку в країні та створення міністерств, повинні бути представлені на затвердження меджлісу...

Ст. 18. На розгляд меджлісу будуть представлятися в порядкування справ фінансових, регулювання бюджету, зміни в положеннях про фінансові підприємства, встановлення і відміна податків, а також зміни в цінах, які будуть надаватися з боку уряду...

Ст. 22. На затвердження Національних зборів повинні надходити: відчуження та продаж державного майна або доходів, які надходять до скарбниці, і, у випадку необхідності, зміни кордонів держави.

Ст. 23. Без затвердження Національних зборів привілеї, дозволи на утворення компаній і товариств усякого роду та під різними назвами з боку уряду надаватися не будуть...

Ст. 25. Державні позики, під якою назвою вони не були б, будь-то внутрішні або зовнішні, повинні здійснюватися за згодою та затвердженням Національних зборів.

(Акимшина Н.А., Люксембург М.А. Практикум по истории стран зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция) – М., 1963. – С. 56-57.)

II. Додаткові статті Основних законів (жовтень 1907 р.)

1. Офіційна релігія Персії – іслам напряду Джафара 12 імамів. Персидський шах повинен поширювати та дотримуватися цієї релігії.

2. Закони, прийняті меджилісом, який затверджений десницею останнього імама та милістю його величі Шахиншаха ісламу при сприянні муджтехідів і всього народу персидського, ніколи та ні в жодному випадку не повинні знаходитися в протиріччі з законами ісламу та настановами Пророка. Так як визначення протиріч прийнятих законів з настановами ісламу завжди становило обов'язок улемів, то ухвалено, що в меджлісі повинно завжди засідати не менше 5 муджтехідів, ознайоmlених з потребами часу...

(Там же. – С. 59).

III. Конвенція між Росією та Англією зі справи Персії, Афганістану й Тибету (18/31 серпня 1907 р.)

А. Угода, що стосується Персії.

Уряди Росії та Великої Британії разом зобов'язалися поважати цілісність і незалежність Персії та, бажаючи збереження порядку на всьому просторі цієї країни..., беручи до уваги, що кожна з них має 3 причини географічного і економічного характеру, спеціальний інтерес щодо підтримки миру та порядку в деяких провінціях Персії, суміжних або сусідніх з російським кордоном... погодилися про такі положення:

1. Велика Британія зобов'язується не вимагати для самої себе і не підтримувати на користь британських підданих, так само і на користь підданих третіх країн, будь-яких концесій політичного або торгівельного характеру... по той бік лінії, яка йде від Касрі-Ширина через Ісфаган, Іезд, Хакк і закінчується у місці на персидському кордоні при перетинанні кордонів російського та афганського, і не заперечувати... вимогам подібних концесій в цій області, які підтримуються російським урядом.

2. Росія зі свого боку, зобов'язується не вимагати для самої себе і не підтримувати на користь російських підданих, так само і на користь підданих третіх країн, будь-яких концесій політичного або торгівельного характеру... по той бік лінії, яка йде від кордону через Газік, Бірджанд, Керман і закінчується в Бендер-Аббасі, і не заперечувати... вимогам подібних концесій в цій області, які підтримуються британським урядом.

3. Росія зобов'язується, зі свого боку, не протидіяти, не погодивши попередньо з Англією, тому, аби будь-які концесії, які видаються британським підданим в областях Персії, розташованих між лініями, які згадуються в статтях 1 і 2. Велика Британія приймає таке саме зобов'язання в тому, що стосується концесій, які можуть бути видані російським підданим в тих самих областях Персії...

(Юровская Е.Е. Практикум по новой истории. 1870-1917. – М., 1979. – с. 292-293.)

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Хрестоматия по истории международных отношений.- М., 1972, С.257-267.
Практикум по истории Зарубежного Востока.- М., 1963.- С.52-72.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Бродський Р.М, Епольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки (1871-1917). – Львів, 1986.
Губер А.А., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.
История Востока. – М., 2005. – Т. IV. – Кн. 2.
История Ирана. – М., 1977.
История стран Азии и Африки в новое время. – М., 1990. – Ч. 2.

История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времен до наших дней. – М., 1986.

Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М.Родригеса. – М., 2004. – Ч. 1.

Очерки новой истории Ирана (XIX – начало XX в.). – М., 1978.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

Агаев С. Л. Иранская революция 1905-1911 гг. // Народы Азии и Африки.- 1975.- № 4.

Агаев С. Л. Иран в прошлом и настоящем.- М., 1981.

Арабаджян З.А. Иран : власть, реформы, революции (XIX – XX века). – М.,1991.

Века неравной борьбы. М., 1967.

Генис В.Л. Кавказские боевики в Персии : 1909-1911 годы // Вопросы истории.- 1997.- № 5.

Годс М.Р. Иран в XX веке : Политическая история.- М.,1994.

Жигалина О.И. Этносоциальная эволюция иранского общества.- М.,1996.

Иванов М. С. Иранская революция 1905- 1911 гг. - М., 1957.

Истягин Л. Г. Германское проникновение в Иран и русско-германские противоречия накануне Первой мировой войны.- М., 1974.

Кулагина Л. М. Экспансия английского империализма в Иране в конце XIX – начале XX века.- М., 1981.

Кошкин А. А. Первая мировая война и Восток //Новая и новейшая история.- 1998.- № 5.

Ланда Р.Г. Мусульманський мир и Первая мировая война // Восток, 2004.- № 1.

Малашенко А.В. Мусульманская цивилизация: движение и инерция // Восток. – 1994. – № 4.

Матвеев А. М. Иранские революционные организации в Средней Азии в начале XX века //Народы Азии и Африки.- 1965.- № 2.

Наумкин В.В. Исламский радикализм в зеркале новых концепций и подходов // Восток. – 2006. – № 1.

Хейфец А. Н. Большевики и “ пробуждение “ Азии //Народы Азии и Африки.- 1965.- № 5.

Сеидов Р. А. Иранская буржуазия в конце XIX - начале XX века.- М., 1974.

Талипов Н.А. Общественная мысль в Иране в XIX- начале XX века.- М.,1988.

Федорова И. Е. Британская политика в Иране в период революции 1905-1911 гг. //Вопросы истории.- 1980.- № 5.

Чапкевич Е. И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века.- М., 1985.

Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока.- // Азия и Африка сегодня.- 1985.- № 1.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Визначіть внутрішні причини революції.

2. Яку роль у вибуху революції зіграло напівколоніальне становище країни?
3. Які події започаткували революцію?
4. Що передбачало Положення про вибори до меджлісу?
5. Висвітліть зміст Основного закону.
6. Якими подіями завершився перший період революції?
7. Що передбачала програма муджахідів?
8. З'ясуйте суть доповнень до Основного закону.
9. Що передбачала англо-російська угода 1907 р.?
10. Чому стався контрреволюційний переворот у Тегерані?
11. Хто придушив Тебризьке повстання?
12. Які сили позбавили влади Мохаммеда Алі-шаха?
13. Які течії існували у другому меджлісі?
14. Чому зазнала невдачі спроба походу на Тегеран экс-шаха?
15. В чому значення революції?

ТЕМА № 11.

МОЛОДОТУРЕЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1908 – 1909 рр. (2 год.)

ПЛАН:

1. Причини революції.
2. Діяльність молодотурок. Визрівання революційної ситуації.
3. Революційні події 1908 р. і відновлення конституції 1876 р.
4. Контрреволюційний переворот 1909 р. та його провал. Прихід до влади молодотурок.

Методичні рекомендації.

Підготовка **першого питання** передбачає з'ясування причин, що призвели до революції. Доцільно охарактеризувати деспотичний режим Абдул-Хаміда II, показати його згубні наслідки для країни. Слід підкреслити неспроможність уряду султана ефективно управляти країною старими методами, негативні наслідки політики зулюму. Покажіть посилення залежності Туреччини від іноземних держав. Варто висвітлити ступінь цієї залежності й охарактеризувати наслідки перетворення імперії у напівколонію.

З'ясуйте у **другому питанні** основні напрями діяльності молодотурок. Зверніть увагу на основні положення їхньої програми, характер взаємин з іншими організаціями. Проаналізуйте ухвали I та II Конгресів молодотурок. Дайте відповідь на запитання: чому ідеї молодотурок набули особливого поширення у середовищі офіцерів. Розкрийте причини революційного піднесення у Східній Анатолії. Охарактеризуйте діяльність “Джан верен”. Визначіть причини поразки революційного руху у Східній Анатолії.

Третє питання вимагає насамперед з'ясування подій, що стали безпосереднім приводом до революції, а саме: Ревельського побачення англійського і російських монархів. Висвітліть дії молодотурок у Македонії.

Розкрийте перебіг революційних подій, та віднайдіть їх на карті. Доведіть вирішальну роль військових у його перемозі й відновленні конституції 1876 р. Поясніть причини поступливості султана Абдул-Хаміда II у питанні про відновлення конституційного ладу та скликання парламенту.

Четверте питання передбачає висвітлення причин контрреволюційного перевороту 1909 р., з'ясування політичних сил, які його організували і провели. Покажіть чинники, що зумовили перемогу молодотурок. Охарактеризуйте основний аспект їхньої внутрішньої політики. Дайте відповідь на запитання: в чому полягало історичне значення революції?

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

I. Конгрес молодотурок у Парижі в 1902 р. Програма групи Сабахеддіна.

1. Ми відкидаємо солідарність між оттоманськими народами і тим режимом, при якому ми живемо вже 25 років, режимом гніту, котрий є єдиним джерелом усіх злочинів, які компрометують імперію і які викликають незадоволення всього людства.

2. Ми прагнемо встановити між різними народами та расами імперії згоду, яка буде гарантувати всім без виключення повне користування їх правами, визнаними вищою владою імперії та освяченими міжнародними договорами. Ця згода дасть можливість у повній мірі задовольнити своє законне прагнення брати участь у місцевому управлінні, зробить їх рівними громадянами з точки зору прав і обов'язків...

3. Ми будемо прагнути за всіх обставин координувати прагнення всіх оттоманських народів і спрямовувати зусилля всіх патріотів до досягнення потрійної мети: а) підтримка цілісності та міцності Оттоманської імперії; б) відновлення порядку та миру у внутрішніх частинах держави, що є суттєвою умовою прогресу; в) повага до основних законів імперії, особливо до Конституції, проголошеній у 1876 р., яка, безперечно, є найбільш важливою частиною і яка дає вірну та найбільш міцну гарантію загальних реформ, прав і політичних свобод оттоманським народам.

4. Ми твердо заявляємо про наше рішення поважати міжнародні угоди, і, особливо, Берлінський договір, положення якого стосуються внутрішнього порядку в Туреччині та будуть поширюватися на всі провінції імперії.

Ухвала групи Ахмеда Різи.

...Більшість конгресу вважає, що для проведення реформ у Туреччині необхідне звернення до втручання держав, зміст прийнятої резолюції й полягає в прихильному ставленні до дій держав. Ми, меншість, переконані, що держави керуються власними інтересами і не завжди ці інтереси відповідають інтересам кожної країни, тому ми повністю відкидаємо дії, які порушують незалежність Оттоманської імперії. Тим не менше, ми зовсім не є ворогами Європи, як це може видаватися, навпаки, одне з головних наших побажань полягає в тому, щоб побачити поширення європейської цивілізації в нашій країні, особливо її наукового прогресу та практичних інститутів...

(Акимшина Н.А., Люксембург М.А. Практикум

по истории стран зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция).- М., 1963.- с. 48-49.)

II. Лист міністра закордонних справ Англії Едуарда Грея англійському послу в Константинополі Жерарду Лоутеру (Лондон, 31 липня 1908 р.).

Якщо Туреччина дійсно запровадить Конституцію та в подальшому буде твердо стояти на своїх ногах, і стане більш сильною, то наслідки цього будуть простягатися ще далі, ніж хто-небудь із нас може передбачити. Вплив цього буде великим у Єгипті й дасть себе відчутти і в Індії. До цих пір всюди, де в нас є мусульманські піддані в країнах, які керуються їх релігійним лідером, знаходяться під деспотією, котра не є бажаною; в той же час як наші мусульманські піддані знаходяться під деспотією, яка є бажаною. Ці мусульмани, які мали можливість порівнювати умови життя мусульман, які керуються султаном, і умови мусульман, які керуються нами, звичайно готові були надати перевагу нам. Але, якщо тепер Туреччина створить парламент і покращить своє управління, то вимоги Конституції в Єгипті досягнуть більшої сили, і наша здатність до опору цій вимозі буде значно зменшена. Якщо турецька Конституція буде справно діяти, і справи в Туреччині підуть добре, а нам в той же час прийдеться придушувати силою й розстрілами повстання єгипетського народу, то наше становище буде зовсім нелегким.

(Хрестоматія по истории международных отношений. Выпуск II. Африка и Передняя Азия.- М., 1972.- с. 231.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Практикум по истории стран рестоматія Востока.- М., 1963. – С. 22-49.
рестоматія по истории международных отношений . – М., 1972. – С. 228-232.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Бродський Р.М., Епольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки (1871-1917). – Львів., 1986.
Гасратян М.А. и др. Почерки истории Турции. – М., 1983.
Губер А.И., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.
История Востока. – М., 2005. – Т. IV. – Кн.2.
Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2004. – Ч. 2.
Новейшая история стран Азии и Африки. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2001. – Ч. 1.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

Алиев З. Турция в период правления младотурок. 1908-1918.- М., 1972.
Боев Ю. О. Молодотурецька революція і політика великих держав //Український історичний журнал.- 1958. - № 5.

- Века неравной борьбы.- М., 1967.
- Кошкин А. А. Первая мировая война и Восток // Новая и новейшая история. - 1998. - № 5.
- Ланда Р.Г. Мусульманський мир и Первая мировая война // Восток. – 2004. – № 1.
- Лудшвейг Е. Ф. Турция в годы Первой мировой войны 1914- 1918 гг.- М., 1966 .
- Миллер А. Ф. Революция в Турции 1908 года и Мустафа Кемаль // Народы Азии и Африки, № 3.- 1975.
- Миллер А. Ф. Пятидесятилетие младотурецкой революции.- М., 1958
- Петросян Ю. А. Младотурецкое движение .- М., 1971.
- Петросян Ю. А. Из истории нелегальной пропаганды младотурок во флоте // Народы Азии и Африки. - 1973.- № 5.
- Петросян Ю. А. Османская империя: могущество и гибель.- М., 1990
- Проблемы истории Турции. Сб.ст. - М. 1978.
- Симония Н. А. Исторический процесс “ пробуждения Азии “ // Вопросы истории,- 1971, № 10.
- Шпилькова В. И. Антиправительственные выступления в Восточной Анатолии накануне младотурецкой революции // Народы Азии и Африки.- 1971 .- № 3.
- Шпилькова В. И. Младотурецкая революция 1908-1909 гг. М. 1977.
- Шпилькова В. И. Отношение западноевропейских держав к младотурецкой революции //Новая и новейшая история.- 1971.- № 3.
- Шпилькова В. И. Начало младотурецкой революции и восстановление в Османской империи конституции //Проблемы новой и новейшей истории Турции. Сб ст. М., 1978.
- Шпилькова В. И. Первый проект политической программы младотурок //Народы Азии и Африки.- 1973.- № 4.
- Фадеева И. Л. Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи / османизм, панисламизм /.- М., 1985.
- Фадеева И. Л. Идеино- политическая борьба вокруг османского халифата в последней четверти XIX века //Вопросы истории.- 1986.- № 10.
- Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока //Азия и Африка сегодня.- 1985. № 1.
- Чапкевич Е. И. Оценка большевиками младотурецкой революции //Народы Азии и Африки.- 1975.- № 6.
- Чапкевич Е. И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века.- М., 1985.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. З'ясуйте причини молодотурецької революції.
2. З'ясуйте сутність режиму зулюму.
3. Коли було утворено організацію “Єднання і прогрес”?

4. Які завдання ставили перед собою учасники буржуазно-революційного руху в Туреччині?
5. В чому полягали ухвали II Конгресу молодотурок?
6. Які причини революційного руху у Східній Анатолії?
7. Які події стали початком революції?
8. Чому султан погодився на відновлення конституції 1876 р.?
9. Чому провалився контрреволюційний переворот 1909 р.?
10. Визначіть наслідки революції.

ТЕМА № 12.

РЕВОЛЮЦІЙНЕ ПІДНЕСЕННЯ В ІНДІЇ 1905 – 1908 рр. (2 год.)

ПЛАН:

1. Причини революційного піднесення.
2. Рухи „свадеші” і „сварадж” у 1905-1907 рр. Соціальна боротьба.
3. Відхід від боротьби лібералів. Розкол ІНК.
4. Розгортання революційного руху у 1908 .Процес Тілака. Історичне значення революційного піднесення 1905-1908 рр.

Методичні рекомендації.

Перше питання передбачає з'ясування причин революційного піднесення в Індії. Його слід розпочати із вивчення особливостей економічного розвитку країни. Важливо підкреслити економічні і політичні наслідки її колоніальної залежності від Англії. Проаналізуйте політику лорда Керзона та її соціально-економічні наслідки. Виясніть причини невдоволення нею різних прошарків індійського суспільства. Охарактеризуйте діяльність патріотичних організацій та ІНК.

Друге питання слід розпочати з висвітлення подій, що призвели до початку якісно нового етапу розвитку національно-визвольного руху. З'ясуйте, чому розподіл у 1905 р. Бенгалії на дві провінції за релігійною ознакою став приводом до революційного вибуху. Слід обов'язково розкрити зміст рухів “свадеші” і “сварадж”, як найбільш поширених форм революційної боротьби у 1905 – 1907 рр., показати їх взаємозв'язок.

Важливо вивчити ідейні розбіжності між “крайніми” і “поміркованими” у національно-визвольному русі, проаналізувати програмні вимоги та визначити відмінності між ними. Змалюйте політичний портрет Б. Г. Тілака. Також необхідно показати причини відходу від боротьби лібералів і негативні наслідки розколу в ІНК для розвитку революційного руху в Індії. Висвітліть політику колоніальних властей. Охарактеризуйте відносини між індусами і мусульманами.

Останнє питання вимагає з'ясування змісту революційного руху 1908 р. Тут головну увагу слід зосередити на подіях, пов'язаних з арештом Б. Г. Тілака та судом над ним. Слід відзначити загальноіндійський характер руху протесту, висвітлити події загального страйку в Бомбеї, який став кульмінацією революційного піднесення. Охарактеризуйте склад учасників,

гасла і форми руху. Визначіть причини поразки революційного піднесення в Індії. Доведіть, що воно носило прогресивний характер.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

I. Розгортання руху „свадеші” після розподілу Бенгалії. (Повідомлення кореспондента „Таймс оф Індія” про проведення дня 16 жовтня 1905 р. в Калькутті, коли було затверджено закон про розподіл Бенгалії).

У неділю вночі організація, відома під назвою „Свадешський комітет”, вжила рішучих заходів для того аби спонукати місцевих торгівців Калькутти зачинити свої лавки цього ранку. По місту були поширені тисячі листівок, в яких говорилося, що цей день є днем трауру, і усім справжнім індійцям належить відзначити його надзвичайним чином. Молоді студенти, які називали себе свадешськими волонтерами, обходили будинки. В результаті більшість індуських лавок були зранку закриті... Свадешські волонтери зранку розташувалися на важливих трамвайних і залізничних зупинках і передавали пасажирам мотузки з червоної нитки з жовтим пензликом для носіння на руці на знак скорботи. Всіх бабу (службовців) просили знімати взуття й шкарпетки (на знак трауру). Багато з них це виконували, і вулиці являли цікаве дійство, коли сотні бабу поспішали в контори з взуттям у руках.

(Национально-освободительное движение в Индии и деятельность Б.Г. Тилака.- М., 1958.- с. 333.)

II. З виступу Тілака 10 липня 1906 р.

Коли одна країна керує іншою, це робиться не із альтруїстських мотивів. Британське правління в Індії існує для користі англійців, і наші правителі могли б дати деякі права індійцям, якби це не зачіпало їх власних інтересів... На нашу думку, ми не повинні виставляти наші страждання перед нашими правителями або звертатися до них з проханнями, тому що такі прохання безпорадні. Індійський Національний конгрес повинен обережно обмірковувати всі ці справи та вирішити, прийшов або ні час для змін в його політиці. Більшість лідерів Конгресу є тимчасовими працівниками, і тому наша суспільна організація не має успіху. Непотрібно просто галасувати про наші права або випрошувати їх, ми повинні наполягати на них та робити все, що можемо... Після агітації проти розподілу (Бенгалії) і, маючи досвід останніх 60-ти років, ми повністю переконалися в тому, що ми нічого не здобудемо методами прохань.

(Акимшина Н.А., Люксембург М.А. Практикум по истории стран зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция).- М., 1963.- с. 82-83.)

III. Відношення індійської спільноти до розколу в Сураті.

Революційні гасла розповсюджувалися всюди, роздратування зростало,

і зіткнення ставало неминучим. Щоб запобігти цьому, знову викликали старого патріарха конгресу Дадабхая Наороджі... Перепочинок був короткочасним, і в 1907 р. відбулося зіткнення, яке зовнішньо закінчилося перемогою старих, поміркованих елементів. Але ця перемога була отримана тільки за допомогою організованого апарату і завдяки обмеженому в ті часи складу учасників Конгресу. Не підлягало сумніву, що переважна більшість політично свідомих людей Індії підтримала Тілака та його групу. Конгрес в значній мірі втратив своє значення й інтерес переключився на інші сфери політичної діяльності.

(Неру Д. Открытие Индии.- М.,
1958.- с. 380.)

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

Практикум по истории Зарубежного Востока.-М.,1963.- С.74-94.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ Й ПІДРУЧНИКИ:

Антонова К.А. и др.. История Индии. – М., 1973.

Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки (1871-1917). – Львів., 1986.

Губер А.И., Ким Г.Ф., Хейфец А.Н. Новая история стран Азии и Африки. – М., 1975, 1982.

История Востока. – М., 2005. – Т. IV. – Кн.2.

Новая история Индии. – М., 1961.

Новая история стран Азии и Африки. В 3 частях. Под ред. А.М.Родригеса. – М., 2004. – Ч. 2.

Новейшая история стран Азии и Африки. Под ред. А.М. Родригеса. – М., 2001. – Ч. 1.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ:

Ганковский Ю.В., Гуревич Н.М. О норме земельно-налогового обложения в колониальной Индии //Народы Азии и Африки.-1978.- № 6.

Комаров Э. Н. Революция 1905-1907 гг. в России и национально-освободительное движение в Индии //Народы Азии и Африки.-1983.- № 4.

Куценков А.А. Индия : традиционный социально-культурный комплекс и политика // Восток.-2001.- № 4, 2002.- № 2.

Национально-освободительное движение в Индии и деятельность Б.Г. Тилака.- Сб.ст.- М.,1958.

Неру Д.Открытие Индии. – М.,1958.

Павлов В.И. Формирование индийской буржуазии.- М.,1958.

Прокофьев В.И. Вплив російської революції 1905-1907 рр, на революційне піднесення 1905 –1908 рр. в Індії // Питання нової та новітньої історії.- К.,1967.

Райков А.В. Деятельность патриотических организаций индийских эмигрантов в 1905-1914 гг. //Народы Азии и Африки.- 1962.- № 2

- Райков А.В. К вопросу о революционной деятельности Ти лака / 1905-1909 / //Народы Азии и Африки.- № 2.- 1965.
- Райков А.В. Пробуждение Индии.- М.,1968.
- Райков А. В. Национально-революционные организации Индии в борьбе за свободу 1905-1930 гг.- М.,1979.
- Революционный процесс на Востоке: история и современность. М.,1982.
- Синха П.Б. Революционные движения в Индии в 1905-1914 гг. //Народы Азии и Африки.- 1972.- № 2.
- Чапкевич Е.И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века. – М.,1985.
- Хейфец А. Первая русская революция и народы Востока. Азия и Африка сегодня. - 1985, № 1.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. З'ясуйте причини революційного піднесення в Індії.
2. В чому проявлялась реакційність політики Керзона?
3. Яких планів дотримувалися індійські націоналісти?
4. Чому розподіл Бенгалії зумовив масовий рух?
5. Яку позицію зайняв ІНК щодо революційного руху?
6. Визначіть зміст рухів „свадеші” і „сварадж”.
7. З'ясуйте суть розбіжностей між „крайніми” і „поміркованими” в національно-визвольному русі.
8. Яку політику проводила колоніальна влада в умовах революційного піднесення?
9. Чому трапився розкол в ІНК?
- 10.Змалюйте історичний портрет Б. Г. Тілака.
- 11.Чому спалахнув Бомбейській політичний страйк?
- 12.В чому вбачається прогресивне значення революційного піднесення 1905 – 1908 рр.?

ПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ Й МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИВЧЕННЯ

Самостійна робота є складним і водночас творчим, індивідуальним та окремим видом навчальної і наукової роботи студента, поряд з лекцією, семінаром, практичним заняттям тощо. Її суттєвими ознаками є обов'язковість заняття у відведений розпорядком дня вузу час, роботу без безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового його контролю. Вона є внутрішньою основою зв'язку різних видів і форм занять, водним з основних методів засвоєння знань, охоплює всі форми і види навчального процесу, всю пізнавальну діяльність студентів позааудиторно, на лекціях, семінарах, індивідуальних співбесідах, залах, іспитах, під час захисту курсових, дипломних, магістерських робіт тощо.

При вивченні курсу практикуються такі види самостійної роботи:

- Консультації.
- Виконання контрольних модульних робіт.
- Практичні та семінарські завдання проблемного характеру.
- Підготовка рефератів.
- Виконання курсових, бакалаврських, магістерських робіт.
- Колоквіуми з тем, винесених на самостійне опрацювання.
- Складання аналітичних конспектів монографій або першоджерел.
- Виготовлення картосхем історичних подій.
- Пошук інформаційного забезпечення навчально-дослідної роботи через систему Інтернет.

Самостійна робота студента – це **основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу** у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Її зміст визначається робочою навчальною програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

За великого навчального навантаження, дефіциту часу важливе значення для студента має раціональне планування самостійної роботи. План допомагає правильно розподілити, економно використовувати свій час.

В плануванні самостійної роботи студентів має враховуватись, з одного боку, та її частина, яка виконується студентами на основі вже отриманих методичних вказівок викладача на лекціях, семінарах та консультаціях, а з іншого, та, що виконується без безпосередньої допомоги викладача.

Важливою ланкою в плануванні самостійної роботи студентів виступає поточний контроль. Його формами є колоквіуми, індивідуальні та групові співбесіди, тестовий контроль, контрольні роботи тощо. Планування студентом своєї самостійної роботи включає також самоконтроль за своїми знаннями, що здійснюється індивідуально, або з допомогою колег-студентів

чи на комп'ютері. Велике значення надається питанням для самоконтролю індивідуально чи з допомогою інших студентів.

При організації самостійної роботи студенти мають дотримуватися таких вимог:

- 1) систематичність і безперервність – тривала перерва у роботі з навчальним матеріалом негативно впливає на засвоєння знань, спричинює втрату логічного зв'язку з раніше вивченим;
- 2) послідовність у роботі – це означає чітку упорядкованість, черговість етапів роботи. Не закінчивши вивчення однієї теми, студент не може братися за іншу, далі за третю;
- 3) правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу – такий чіткий план допоможе раціонально структурувати самостійну роботу, зосередитися на найсуттєвіших питаннях;
- 4) використання відповідних методів, способів і прийомів роботи;
- 5) виконання всіх вимог викладачів.

Обов'язковим елементом самостійної роботи студента з книгою, журналом, газетою чи іншим історичним джерелом є занотовування змісту прочитаного, найважливіших думок автора. Такий процес занотовування актуалізує головні ідеї та положення, фіксує найважливіше у змісті, позитивно впливає на запам'ятовування матеріалу. Залежно від мети та подальшого використання, від призначення, характеру твору і підготовленості, студенти можуть використовувати такі основні загальноприйняті форми занотовування:

- 1) *бібліографічна довідка* – у ній зазначають автора тексту, заголовок, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок;
- 2) *план* – коротка форма запису при читанні книги, газети, журналу, часопису, викладених у статті;
- 3) *тези* – стислий виклад прочитаного тексту;
- 4) *конспект* – послідовний виклад змісту книги, газети, журналу, статті;
- 5) *виписки* – дослівні цитати або довільні фрагменти, коли думка автора викладається словами студента, з книжкового тексту, журналів, газет та інших джерел, найбільш зручні під час роботи в архівах і бібліотеках;
- 6) *анотація* – короткий виклад основних положень джерела, які розкривають його зміст;
- 7) *резюме* – короткий виклад виступу, статті, висновки;
- 8) *рецензія* – газетно-журнальний жанр, який передбачає аналіз, оцінку, відгук.

ПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

№ П-П	Назва питань	Кількіс годин	Література	Форми контролю
1.	Наукове і практичне значення	1	П-5,20,8,	співбесіда

	курсу “ Нова історія країн А і Африки. Його місце у програмі середньої школи.		29,34. Ш-1,3,5,6,16	
2.	Східний феодалізм та його особливості. Дискусія про азійський спосіб виробництва	1	I-4. II-4,5,10,11,19,29. III-7,8,10,12,22	співбесіда
3.	Становлення і розвиток колоніальної системи. Проблеми модернізації країн Сходу в новий час.	3	I-1,2,5 II-4,10,11,19,29. III-2,9,18,19,22.	співбесіда
4.	Система “примусових культур” в Індонезії. Культура Індонезії другої половини ХУІІ-60-х ХІХ ст.	1	I-4. II-5,11,14,20,28,29,37. III-8,11,12,23,25,170	співбесіда
5.	Розпад імперії Моголів й утворення незалежних держав. Культура Індії.	2	I-4. II-1,5,11,19,20,26,29. III-14,27,29,32,34,36,38.	семінарське заняття співбесіда
6.	Народні виступи в Індії 30-40-х рр. ХІХ ст. Ваххабіти. Суспільно-політичні організації	1	I-4. II-1,5,11,19,20,26,29. III-4,29,30,34,	колоквіум
7.	Національне повстання в Індії 1857-1859 рр.	1	I-4. II-1,5,11,20,26,29. III-14,19,29-32,35,36,39.	співбесіда
8.	Перша “опіумна” війна у Китаї та її наслідки.	1	I-4. II-5,11,16,19,20,26,29. III-14,42,46,47	співбесіда
9.	Зовнішня політика тайпінського уряду Китаю (1853-1864 рр.)	1	I-4. II-5,11,16,19,20,27-29,34 III-49-50	співбесіда
10.	Друга “ опіумна” війна (1856-1860 рр.) Китайсько-російські відносини у середині ХІХ ст..	2	I-4. II-5,11,16,19,29,34 III-47,49	співбесіда
11.	Російсько-турецькі війни другої половини ХУІІІ ст.	2	I-4. II-5,7,11,19,20	співбесіда

	Виникнення “східного пита		31,34. Ш-53,55,58,61	
12.	Спроби реформ в Османській імперії та причини їх невдачі (перша половина ХІХ ст.)	2	І-4. ІІ-5,7,11,19,20 31,34. ІІІ-7,17,20,55, 58,61,63,64	співбесіда
13.	Бабідські повстання 1848-1852 рр. в Ірані	1	І-4. ІІ-5,11,13,19,22 28,29,32,34. ІІІ-7,8,11-13,6	співбесіда
14.	Утворення Афганської держави. Боротьба проти англійської колоніальної експансії та вторгнення.	1	І-4. ІІ-9,11,19,24,25 ІІІ-7,13,17, 74-76	співбесіда
	Всього годин за 5 семестр	20		
15.	Арабські країни Азії (друга половина ХУІІ-50-ті рр. ст..)	2	І-4 ІІ-5,6,11,20, 23,25,28,29. ІІІ-7,8,11,17, 69-73,77.	реферат
16.	Соціально-економічний розвиток Японії у другій половині ХУІІ-першій половині ХІХ ст.	2	І-4. ІІ-5,11,20-22, 28,29,33,34. ІІІ-4,7,11-13, 76-86.	співбесіда
17.	Буржуазна революція 1867-1868 рр. у Японії	2	І-4. ІІ-5,11,19- 22,28,29,33,34 ІІІ-4,7-13,87-8	співбесіда
18.	Народи Африки і колоніальна політика європейських держав (друга половина ХУІІ – 60-ті рр. ХІХ ст.)	3	І-4. ІІ-4,5,10,18,20 28,29,36,38. ІІІ-10,12,22,9 97, 102-103.	реферат
19.	Боротьба народів Північної Африки проти колонізаторів. Англо-бурські війни й утворення ПАС.	2	І-2,3,5. ІІ- 2,4,8,17,18,20, 28,29,36,38. ІІІ-4,12,19,22,	співбесіда
20.	Японія у роки першої світової війни.	2	І-1,2,5. ІІ-5, 11 (т.ІУ) 23,28,29,33,	співбесіда

			34 Ш-4,7-13,104-	
21.	Посилення колоніальної експлуатації населення Індії та його соціальна і визвольна боротьба в останній третині XIX ст.- 1918 р.	2	I-1-3,5. II-1,5,11(т.IV) 20,26,29,37. III-114,19, 73,112-117.	співбесіда, семінар. заняття
22.	Перетворення Китаю у напівколонію. Повстання іхетуанів.	2	I-1,3,5 II-2,3,5,6, 20,27-29. III-121-126,13	співбесіда
23.	Китай у 1901-1918 рр.	2	I-1-3,5. II-2,3,5, 11(т.IV),16, 19,20,27-29, 34. III-117-120, 122-126,128,1	співбесіда, семінар. заняття
24.	Перетворення Ірану у напівколонію. Іран у роки першої світової війни.	2	I-1-3,5. II-2,3,11(т.IV) 13,19,20,28, 29,32,34. III-10,12,69-71 139	співбесіда, семінар. заняття
25.	Перетворення Османської імперії у напівколонію. Туреччина у роки I світової війни.	2	I-1-3,5. II-2,3,5,7, 11 (т.IV),19, 20,28-31,34 III-7,11,13,70- 146	співбесіда
26.	Афганістан у боротьбі за незалежність (остання третина XIX ст.- 1918 р.)	2	I-1,2,5. II-2,3,9,11(т.IV) 20,24,28,29. III-147-149.	співбесіда
27.	Арабські країни Азії (остання третина XIX ст.- 1918 р.)	2	I-1,2,5. II-2,3,5,6,11(т. 23,25,28,29. III-150-152.	рефера
28.	Поневолення Кореї Японією Початок визвольної боротьби	1	I-1,2,5. II-2,3,5, 11(т.IV),15, 19,120,28,29.	співбесіда

29.	Країни Південно-Східної Азії (остання третина XIX ст.-1918 р.)	1	I-1,2,5. II-2,3,5, 11(т.IV),14,20 29,35,37, 39,40. III-73,153-155	реферат
	ВСЬОГО ГОДИН за 6 сем	30		
	ВСЬОГО ГОДИН	50		

Теми рефератів й методичні поради до їх написання

Реферат – один із важливих видів самостійної роботи студентів, який допомагає, опрацювавши відповідні джерела, наукову та методичну літературу, поглиблено вивчати проблеми курсу „Нової історії країн Азії та Африки”. Їхня підготовка сприяє виробленню навичок самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації матеріалу та його стислому викладу. Студент обирає одну із запропонованих тем з курсу (див. перелік тем рефератів).

Робота над рефератом розпочинається зі складання бібліографії (не менше п’яти назв) та її опрацювання. На даному етапі важливими є два взаємопов’язаних моменти: вміння „читати” і вести запис прочитаного. Правильна робота з книгою передбачає дотримання ряду правил, основним з яких є **свідоме засвоєння прочитаного, а не механічне заучування**. Це вимагає **зосередженості і виключає поверховість сприймання**. Починати її слід з ознайомлення зі змістом книги і вступом (передмовою) до неї. Це дасть загальний орієнтир та уявлення про питання, що в ній висвітлюються. Потім здійснюйте фронтальне ознайомлення з матеріалом і розпочинайте його глибоке опрацювання. Неодмінним правилом при цьому є з’ясування незрозумілих історичних термінів, понять, визначень тощо, для чого слід користуватися словниками, довідниками, енциклопедіями та іншими довідковими виданнями.

Працюючи з історичною літературою, необхідно робити виписки (краще на окремих аркушах або картках) із зазначенням найважливіших подій, фактів, дат, імен, висновків, вказуючи всі складові наукового апарату (автор і назва твору, місце і рік видання, сторінка; наприклад – Коран. Перевод академіка І.Ю.Крачковського. – М.: Издательство „Раритет”, 1990. – С.21; Дяченко А.Д. Внутрішньополітичне становище в Єгипті напередодні повстання 1919р. // Український історичний журнал. – 1975. – № 7. – С.32-34). Необхідно скласти план реферату, в якому передбачити вступ, кілька пунктів основної частини і висновки.

У „Вступі” варто охарактеризувати актуальність проблеми, стан її висвітлення в літературі, мету та завдання роботи.

В „Основній частині” потрібно розкрити зміст кожного питання у логічній послідовності з елементами самостійного аналізу історичного

матеріалу. Писати слід сучасною українською мовою, короткими чіткими фразами, правильно оформлюючи науковий апарат; цитати брати в лапки і зазначати в посиланні, з якого джерела вони взяті, вказуючи сторінку.

У „Висновках” підводиться підсумок з теми в цілому, робляться узагальнення.

В кінці реферату подається список використаної літератури і джерел.

Реферат повинен мати обсяг **10-12 сторінок** машинопису (комп'ютерного набору) через **2** інтервали з полями **1 см.** (праворуч.), **2,5 см.** (зверху), не менше **2 см.** (знизу); або **20-25 сторінок** писаного тексту. На сторінці має бути **30 рядків**. На обкладинці реферату зазначаються: назва вузу, прізвище, ім'я та по батькові виконавця, кафедра, тема реферату, назва дисципліни, факультет, курс, група, форма навчання. Реферати здаються на кафедру всесвітньої історії викладачам для перевірки. При підготовці до написання реферату за потребою студент може консультуватися у викладача кафедри всесвітньої історії, який викладає цей курс.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ПО КУРСУ "НОВА ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ"

для студентів III курсу

1. Національне повстання в Індії 1857-1859 рр.
2. Селянська війна тайпінів у Китаї.
3. Революція 1867-1868 рр. у Японії.
4. Бабідські повстання у Ірані.
5. Друга „опіумна війна”.
6. Політика танзимату в Османській імперії.
7. Визвольна боротьба алжирського народу проти французьких колонізаторів під проводом Абдаль-Кадіра.
8. Реформи Мухамеда Алі в Єгипті та їх наслідки.
9. Переможна боротьба народів Ефіопії проти італійських колонізаторів.
10. Боротьба єгипетського народу проти колонізаторів під проводом Орабі-паші.
11. Англо-бурські війни та утворення Південно-Африканського союзу.
12. Революція 1911-1913 рр. у Китаї.
13. Революція 1905-1911 рр. у Ірані.
14. Молодотурецька революція 1908-1909 рр.
15. Революційне піднесення в Індії 1905-1908 рр.
16. Становлення і розвиток колоніальної системи.
17. Проблеми модернізації країн Сходу.
18. Регіональні цивілізації Сходу, їх типологія і характеристика.

Список літератури до написання рефератів подано у загальному списку літератури.

ТЕМИ КОЛОКВІУМІВ ТА ЇХ ЗАПИТАННЯ:

Колоквіум (у перекладі з латини „бесіда”, „розмова”) – форма навчальної діяльності, що розуміється як бесіда викладача зі студентами з метою перевірки знань з певної теми; є однією з форм контролю за самостійною роботою студентів.

Його мета полягає у самостійному опануванні студентами окремих важливих тем курсу „Нової історії країн Азії та Африки”. Студент повинен глибоко засвоїти відповідний теоретичний матеріал, вміти його синтезувати, навчитись робити висновки щодо історичних подій, явищ та процесів, висловлювати власну думку та обґрунтовувати її, давати оцінку діяльності історичних діячів і локалізувати важливі події по карті. Набуті знання потрібно проявити при складанні колоквіуму.

Всього з курсу „Нової історії країн Азії та Африки” студенти історичного факультету складають 2 колоквіуми на III курсі з тем: „Визвольна і соціальна боротьба в Індії, Ірані та Китаї у середині XIX ст.” та „Народи Африки і колоніальна політика європейських держав (XIX – початок XX ст.)”.

Їх проводить викладач, який веде семінарські заняття.

Головне у підготовці до складання колоквіуму – це підбір і вивчення літератури (її перелік додається в списку джерел та літератури).

Особливу увагу слід приділити опануванню змісту питань теми; запам'ятовуванню основних подій, явищ і процесів; осмисленню їх наслідків та історичного значення.

Якість відповіді студента оцінюється по тому, наскільки самостійно, вірно і творчо він висвітлює сутність питань теми.

При оцінці враховується:

1. Рівень опанування студентом матеріалом названих джерел.
2. Науковість аналізу фактів, подій, явищ.
3. Розкриття взаємозв'язку історичних фактів, подій, явищ.
4. Логічність, конкретність і послідовність викладу матеріалу.
5. Вміння робити висновки.
6. Вміння локалізувати історичні факти, події та явища у просторі.

За результатом складання колоквіуму виставляється оцінка за чотирьохбальною шкалою. Студенти, які отримали оцінку „незадовільно”, і не пересклали її, до заліку або іспиту **не допускаються**. В процесі самостійного вивчення курсу „Нової історії країн Азії та Африки” по темам, які пропонуються для складання колоквіуму, студенти можуть звертатися за консультаціями на кафедру всесвітньої історії.

I семестр

ВИЗВОЛЬНА І СОЦІАЛЬНА БОРОТЬБА В ІНДІЇ, ІРАНИ ТА КИТАЇ У СЕРЕДИНІ XIX СТ.

1. Суть аграрної політики англійців в Індії.
2. Виступи населення Індії у 30-50-х рр.

3. Діяльність ваххабітів в Індії.
4. Основні напрями діяльності громадсько-політичних організацій Індії у 30-50-х рр.
5. Причини й передумови повстання в Індії.
6. Особливості повстання 1857-1859 рр.
7. Розвиток повстання у Делі.
8. Розвиток повстання в Канурі.
9. Розвиток повстання в Ауді.
10. Співвідношення соціальної і визвольної боротьби.
11. Партизанський період боротьби.
12. Причини поразки повстання.
13. Боротьба Англії, Франції і Росії за вплив в Ірані в першій половині XIX ст.
14. Причини й передумови бабідського повстання в Ірані.
15. Реформи Амір Нізама.
16. Діяльність секти шейхітів.
17. Основні положення книги Баба “Беян”.
18. Життя і діяльність Баба.
19. Повстання біля гробниці шейха Таберсі.
20. Повстання в Нейрізі.
21. Повстання у Зенджані.
22. Бехаїзм.
23. Наслідки першої “опіумної” війни для Китаю.
24. Причини Селянської війни тайпінів.
25. Хун Сюцюань та його вчення.
26. Підготовка і початок повстання.
27. Похід повстанців у центральні райони країни. Захоплення Нанкіна.
28. Північний похід тайпінів.
29. Західний похід тайпінів.
30. Антиманчжурські повстання під проводом таємних товариств.
31. Проаналізуйте зміст “Земельної системи” Небесної династії.
32. З’ясуйте устрій Тайпінської держави.
33. Ідеологія тайпінів.
34. Соціально-економічна політика тайпінського уряду.
35. Розкол у таборі тайпінів 1857 р. та його наслідки.
36. Проект реформ Хун Женьганя.
37. Західні держави і тайпіни.
38. Зовнішня політика тайпінського уряду.
39. Занепад і поразка тайпінського повстання.
40. Історіографія селянської війни тайпінів.
41. Історична карта.

II семестр
НАРОДИ АФРИКИ І КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ДЕРЖАВ /XIX- ПОЧАТОК XX СТ./

1. Прикметні риси суспільного ладу. Наслідки работоргівлі.
2. Державні утворення народів Тропічної і Південної Африки.
3. Реформи Мухамеда Алі в Єгипті та їх характер.
4. Визвольна боротьба алжирського народу під проводом Абд-аль-Кадіра.
5. Боротьба коса.
6. Боротьба басуто.
7. Боротьба матабелів і машона.
8. Боротьба зулусів.
9. Боротьба гегеро і готтентотів.
10. Боротьба Ашанті.
11. Утворення Ліберії.
12. Боротьба держав Омара ель Хаджа, Ахмаду й Саморі.
13. Повстання “ маджі-маджі”.
14. Боротьба населення Східної Африки під проводом Мбарука, Бушірі та Мквали.
15. Перемога Ефіопії у боротьбі з Італією.
16. Захоплення Італією Лівії.
17. Боротьба народів басейну р. Конго.
18. Боротьба сомалійського народу під проводом Мухамеда бен-Абдали Хасана.
19. Боротьба єгипетського народу під проводом Арабі-паші.
20. Повстання махдістів у Судані / 1880-1898 рр./
21. Повстання алжирців у 1871 р. та його поразка.
22. Загарбання Францією Марокко й Тунісу.
23. Англо-бурські війни.
24. Створення Південно-Африканського Союзу.
25. Виникнення Африканського національного конгресу.
26. Історична карта.

Курсова аудиторна контрольна робота й методичні поради до її виконання

Методичні поради до виконання контрольної роботи

Одним із важливих етапів навчального процесу навчання є виконання курсової контрольної роботи. Її мета полягає у самостійному опануванні студентами найважливіших тем курсу. Студент повинен глибоко засвоїти відповідний теоретичний матеріал, вміти його аналізувати, навчитись робити висновки щодо історичних подій, явищ та процесів, висловлювати власну думку та її обґрунтувати. Набуті знання й потрібно проявити при написанні роботи. Її проводить викладач.

Увага! Робота виконана не за варіантом не підлягає перевірці і не зараховується.

Загальні вимоги до контрольної роботи:

Письмовий виклад змісту питань контрольної роботи повинен складатися з рукописного тексту, кількість сторінок якого не регламентується. В ньому, на основі вивчення пропонованої наукової літератури з нової історії країн Азії та Африки, підручників, історичних документів з даної проблематики, необхідно аргументовано і творчо висвітлити зміст поставлених питань.

Увага! Робота, повністю чи частково переписана з підручника чи інших посібників не зараховується.

Текст повинен бути написаний виключно українською літературною мовою, розбірливим почерком. Основні теоретичні положення – правильно і чітко сформульовані. Сторінки мають бути пронумеровані.

На титульній сторінці робота підписується так:

**Курсова аудиторна контрольна робота
з курсу „Нова історія країн Азії та Африки”
по темі: ...**

**Студента (ки) III курсу історичного факультету
Кам'янець-Подільського державного
університету**

П.І.П.

Число, місяць, рік написання роботи.

Головне у підготовці до написання контрольної роботи – це підбір і вивчення літератури (її перелік додається до тематики контрольної роботи).

Особливу увагу треба приділити опануванню змісту питань теми; запам'ятання основних подій, явищ і процесів; осмисленню їх наслідки та історичного значення.

Якість письмової роботи оцінюється по тому, наскільки самостійно, вірно і творчо студент висвітлює сутність питань теми.

При оцінці контрольної роботи враховується:

1. Рівень опанування студентом матеріалом названих джерел.
2. Науковість аналізу фактів, подій і явищ.
3. Розкриття взаємозв'язку історичних фактів, подій, явищ.
4. Логічність, конкретність й послідовність викладу матеріалу.
5. Вміння робити висновки і рекомендації.
6. Грамотне написання тексту.
7. Зовнішнє оформлення.

На перевіреній контрольній встановлюється оцінка у балах: 15-14 (5), 13-11 (4), 10-8 (3), 0-7 (2).

Студенти, які не виконали письмових робіт, передбачених навчальним планом, до екзаменів **не допускаються**. В процесі самостійного вивчення питань курсу „Нової історії країн Азії та Африки” які пропонується для виконання контрольної роботи, студенти можуть звертатися за консультаціями на кафедру всесвітньої історії.

Варіанти курсової аудиторної контрольної роботи:

I варіант

- 1.З'ясуйте причини відставання соціально-економічного розвитку країн Сходу від Заходу на середину ХУІІ ст.
- 2.Висвітліть реформи Мухамеда Алі в Єгипті та наслідки їх проведення.
- 3.Визначіть складові ідеології тайпінів.
- 4.Танзимат це ...
А Кодекс самурайської честі; Б.Назва політики реформ у Туреччині; В.Книга написана Бабом.
- 5.Коли відбулася битва при Плессі?
А.У червні 1757 р; Б.У вересні 1760 ; В.У травні 1857 р.

II варіант

- 1.Чому розпалася імперія Моголів?
- 2.Охарактеризуйте соціальну структуру японського суспільства другої половини ХУІІ-ХУІІІ ст..
- 3.Висвітліть основні положення книги “Беян”.
- 4.Діпо Негоро- це...
А.Десятий гуру сикхів; Б.Вождь тайпінів; В.Керівник повстання в Індонезії.
- 5.Впродовж 1904-1907 рр. відбувалося...
А.Повстання махдістів; Б.Повстання гереро і готтентотів ; В.Повстання “маджі-маджі”.

III варіант

- 1.Висвітліть аграрну політику британських колонізаторів в Індії в кінці ХУІІІ- першій половині ХІХ ст..
- 2.Охарактеризуйте політичний лад та адміністративно-територіальний устрій Османської імперії.
- 3.Розкрийте зміст поняття “бехаїзм”.
- 4.Повстання під проводом Осіо Хейхатіро відбулося у...
А. 1672 р; Б. 1837 р.; В.1853р.
- 5.Творцем Афганської держави був ...
А. Ахмад-хан Дуррані; Б.Дост Мухаммед; В. Надір-шах.

IV варіант

- 1.Визначіть особливості голландської колоніальної системи в Індонезії.
- 2.Розкрийте зміст українсько-турецьких відносин у 50-70-х рр.. ХУІІІ ст..
- 3.Охарактеризуйте основні положення “Земельної системи Небесної династії”.
- 4.Прообразом капітана Немо виступав...
А. Гуру Говінд; Б.Ахмад-шах; В.Нана Сахіб.
- 5.Коли відбулася перша афгано-англійська війна?
А. У 1838-1842 рр. Б. У 1857-1859 рр. В. У 1867-1868 рр.

V варіант

- 1.З'ясуйте процес утворення Афганської держави.
- 2.Висвітліть хід Другої “опіумної “ війни.
- 3.Визначте складові ідеології сикхізму.

4. Яничарський корпус ліквідував...
А. Селім III; Б. Мустафа Байрактар; В. Махмуд II.
5. В якому році Кетчвайо розгромив англійців?
А. У 1836 р.; Б. У 1879 р.; В. У 1898 р.

VI варіант

1. Висвітліть боротьбу алжирського народу під проводом Абд аль Кадіра.
2. Розкрийте зміст реформ у Японії в кінці 60-х – першій половині 70-х рр. XIX ст..
3. В чому полягає різниця між сунізмом і шиїзмом в ісламі?
4. Повстання міщан Стамбула завершилося перемогою у...
А. 1651 р.; Б. 1730 р.; В. 1826 р..
5. Керівником повстання тайпінів виступив...
А. Лінь Цзесюй; Б. Лі Сючен; В. Хун Сюцюань.

VII варіант

1. Висвітліть політику танзимату в Османській імперії.
2. Охарактеризуйте устрій Тайпінської держави.
3. Розкрийте зміст основних принципів “Бусідо”.
4. Хто такий Арабі-паша?
А. Творець Афганської держави; Б. Керівник визвольної боротьби єгиптян у 1878-1882 рр.; В. Керівник повстання махдистів у Судані.
5. Індійський національний конгрес утворений у ...
А. 1870 р.; Б. 1889 р.; В. 1905 р.

VIII варіант

1. Висвітліть хід революції “Мейдзі” в Японії.
2. Охарактеризуйте боротьбу ефіопського народу проти агресії Італії.
3. З’ясуйте основні принципи конфуціанства.
4. “Крайні” в ІНК очолював ...
а. Б. Тілак; Б. Д. Наороджі; В. С. Баннерджі.
5. Політика танзимату розпочалася у...
А. 1826 р.; Б. 1839.; В. 1856 р.

Питання до заліку й методичні поради для його складання Як готуватися до заліку з „Нової історії країн Азії та Африки”?

Залік – форма контролю за процесом засвоєння певного навчального курсу з історії.

1. Протягом вивчення курсу „Нової історії країн Азії та Африки” цілеспрямовано відбирайте ту головну інформацію, яку необхідно запам’ятати надовго (виділіть її в своїх конспектах, спеціально завчайте основні поняття, дати, імена історичних осіб тощо).
2. При опануванні близької по змісту до раніше засвоєної тематики знову зверніться до її повторення.

3. У відведений час дня підготовки до заліку складіть план своєї роботи і у відповідності з ним вивчайте і повторюйте матеріал.
4. Вивчення кожного питання розпочинайте не з читання тексту підручника і конспекту, а з пригадування того, що вивчалось раніше. Тоді Ваша пам'ять „підкаже” на з'ясування яких питань слід звернути особливу увагу.
5. При повторенні матеріалу звертайте основну увагу не на окремі деталі подій і явищ, а на їх осмислення в цілому.
6. Складіть, при необхідності, хронологічні таблиці опорних дат або синхроністичні таблиці подій в різних країнах. Намагайтесь виявити загальні тенденції історичного розвитку в період, який вивчаєте.

В останній день повторіть вголос плани змісту кожного питання ,яке виноситься на залік, і ті конкретні факти, які важко запам'ятовувалися у процесі підготовки.

Основні питання підготовки до заліку з „Нової історії країн Азії та Африки”

- 1.Проблеми хронологічних меж і періодизації “ Нової історії країн Азії та Африки “
- 2.Основні риси соціально-економічного розвитку, політичного ладу і культури країн Сходу на рубежі середньовічної й нової історії.
- 3.Причини відсталості країн Сходу від Європи на початок нової історії.
- 4.Регіональні цивілізації Сходу, їх типологія й характеристика.
- 5.Суспільний лад й економіка Індонезії у другій половині ХУІІ-ХУІІІ ст.
- 6.Перетворення Індонезії у голландську колонію.
- 7.Повстання індонезійців під проводом Діпонегоро.
- 8.Економічний розвиток імперії Моголів у другій половині ХУІІ-ХУІІІ ст.
- 9.Визвольні й соціальні рухи в імперії Моголів у другій половині ХУІІ-ХУІІІ ст.
- 10.Причини розпаду імперії Моголів.
- 11.Перетворення Індії в англійську колонію.
- 12.Аграрна політика британських колонізаторів в Індії в кінці ХУІІІ-першій половині ХІХ ст.
- 13.Причини національного повстання в Індії 1857-1859 рр.
- 14.Основні райони національного повстання в Індії 1857-1859 рр.
- 15.Економічний розвиток імперії Цін у другій половині ХУІІ- першій половині ХІХ ст..
- 16.Причини завоювання Китаю маньчжурами та його наслідки для країни.
- 17.Особливості соціальної структури китайського суспільства у другій половині ХУІІ – першій половині ХІХ ст.
- 18.Політичний лад імперії Цін у другій половині ХУІІ- першій половині ХІХ ст.
- 19.Причини Селянської війни тайпінів.
- 20.Перша “опіумна” війна та її наслідки для Китаю.

21. Селянська війна тайпінів 1850-1864 рр.
22. Аграрна політика тайпінського уряду.
23. Друга “опіумна” війна.
24. Криза Османської імперії (друга половина ХУІІ-ХУІІІ ст.)
25. Особливості соціальної структури османського суспільства у другій половині ХУІІ-ХУІІІ ст.
26. Соціально-економічний розвиток Ірану в першій половині ХІХ ст.
27. Реформи Амір Ні зама в Ірані.
28. Бабідські повстання 1848-1852 рр. в Ірані.
29. Утворення Афганської держави.
30. Перша англо-афганська війна.
31. Становлення і розвиток колоніальної системи.

Програма до іспиту й рекомендації щодо підготовки до нього **Як готуватися до іспиту?**

Іспит з „Нової історії країн Азії та Африки” передбачає перевірку Ваших знань зі всього курсу, а також умінь використовувати їх на фоні історичних подій та явищ світової історії. На іспиті Ви повинні продемонструвати не стільки свої здібності запам'ятовувати окремі факти, скільки вміння пояснювати й аналізувати їх, оперувати ними. Необхідно проявити знання першоджерел, а також оцінок минулого сучасною історіографією. Ваша відповідь повинна бути логічною, аргументованою, завершеною. Вона має повно розкривати зміст питання, засвідчити Ваше вміння робити узагальнення. Свою відповідь потрібно супроводжувати роботою з історичною картою.

1. Готуватися до іспиту слід протягом всього процесу вивчення даного курсу. Тому доцільно по закінченні III курсу ознайомитися зі змістом навчальної програми з курсу „Нової історії країни Азії та Африки” і при вивченні відповідного матеріалу скласти розгорнутий конспект по темі, яку потрібно викладати на іспиті.
2. До закінчення занять з „Нової історії країн Азії та Африки” у Вас вже повинні бути опрацьовані всі теми курсу. Якщо з будь-яких причин цього не відбулося, то у дні відведені на підготовку до іспиту починайте роботу з вивчення тих питань, які знаєте гірше всього. При цьому намагайтесь дотримуватися хронологічної послідовності.

Кожний день спочатку опрацьовуйте певне питання, а в кінці дня ще раз повторіть вивчене за день.

3. При вивченні кожного питання доцільно спочатку намітити план відповіді, а потім послідовно, у відповідності до пунктів плану, відновити у пам'яті основний зміст теми. При цьому важливо простежити щоб кожне питання плану не залишалось поза Вашою увагою. Продумайте вступ і висновки. Визначте, що можна включити у відповідь з додатково вивчених джерел.

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1. Проблема періодизації й хронологічних меж „Нової історії країн Азії та Африки”.
2. Регіональні цивілізації Сходу, їх типологія і характеристика.
3. Причини відставання соціально-економічного і політичного розвитку країн Сходу від Заходу.
4. Прикметні риси азійського способу виробництва.
5. Роль системоутворюючих факторів у розвитку локальних цивілізацій Сходу.
6. Періодизація процесу становлення колоніальної системи та характеристика його етапів.
7. Методи експлуатації колоній та її наслідки до початку XIX ст.

8. Модернізація як прояв міжцивілізаційної взаємодії Заходу й Сходу.
9. Типи модернізації: „охоронна” модернізація і „модернізація – розвиток”.
10. Основні риси індійської цивілізації. Особливості особистісного генотипу індуся.
11. Цивілізаційні особливості китайського суспільства.
12. Базові цінності мусульманської цивілізації.
13. Реформи Силіма III як приклад „охоронної цивілізації”.
14. Шиїзм. Доктрина імамату.
15. Ментально-психологічний тип особистості пуштунів. „Пуштунвалі” та його роль в житті суспільства.
16. Ірак. Сірія. Ліван. Палестина у XVII – першій половині XIX ст.
17. Особливості японської соціокультурної системи. Гомогенність японського етносу.
18. Прикметні риси тропічноафриканської цивілізації.
19. Соціально-економічний та політичний розвиток Османської імперії у другій половині XIX ст. Режим зулюму. Перетворення імперії у напівколонію.
20. Економічний розвиток Китаю в останній третині XIX – на початку XX ст.
21. Повстання індонезійського народу проти колонізаторів під проводом Діпонегоро (1825-1830рр.).
22. Криза режиму Токугава.
23. Боротьба народів басейну р. Конго проти колонізаторів у другій половині XIX – на початку XX ст.
24. Особливості соціально-економічного розвитку народів Тропічної і Південної Африки у XVIII-XIX ст.
25. Посилення колоніальної експлуатації Індії в останній третині XIX – початку XX ст.
26. Бабідські повстання 1848-1852 рр. в Ірані та їх історичне значення. Бегаїзм.
27. Боротьба сомалійського народу проти колоніального поневолення в кінці XIX – на початку XX ст.
28. Зовнішня політика Японії в останній третині XIX – на початку XX ст.
29. Внутрішня боротьба в таборі тайпінів. Розкол у 1857 р. та його наслідки для Тайпінської держави.
30. Російська революція 1905-1907 рр. і процес "пробудження Азії”.
31. Боротьба народів Західної Африки за незалежність в останній третині XIX – початку XX ст.
32. Політика „самопосилення” правлячих кіл Китаю (1860-1895 рр.) та її наслідки для країни.
33. Соціально-економічне і політичне становище Османської імперії в кінці XVIII – початку XIX ст.
34. Особливості соціальної структури османського суспільства в другій половині ХУП-ХУІІІ ст. Роль ісламу та яничарського корпусу.

35. Основні райони національного повстання в Індії в 1857-1859 рр.
36. Передумови та причини національного повстання 1857-1859 рр. в Індії. Діяльність ваххабітів.
37. Рухи „свадеші” і „сварадж” в Індії. Революційне піднесення 1906-1907 рр.
38. Формування колоніальної системи імперіалізму. Завершення розподілу світу та виникнення колоніальних імперій.
39. Англо-майсурські війни в другій половині XVIII ст. Основні форми колоніальної експлуатації Індії в другій половині XVIII – першій половині XIX ст.
40. Перший період танзимату в Османській імперії.
41. Причини Селянської війни тайпінів. її початок, рушійні сили та етапи. Історіографія проблеми.
42. Становище в таборі тайпінів 1857-1860 рр. Проект реформ Хун Женганя.
43. Виникнення „східного питання” та його загострення в першій половині XIX ст. Східна війна 1853-1856 рр. та її наслідки для Османської імперії.
44. Національно- визвольна боротьба єгипетського народу (1879-1882 рр.) під проводом Орабі-паші. Окупація Єгипту Англією.
45. Перший етап іранської революції. Доповнення до Основного закону.
46. Економічний та політичний розвиток Османської імперії в другій половині XVII – XVIII ст. Розклад військово-ленної системи.
47. Українсько-турецький договір 1669 р. та його значення. Створення Подільського ейялету.
48. Створення колоніального апарату англійського управління Індією (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.)
49. Рух „нових” османів у Туреччині. Мідхат-паша. Конституція 1876 року та її значення.
50. Устрій і соціально-економічна політика тайпінської держави. „Земельна система Небесної династії” та її оцінка в історіографії.
51. Соціально-економічний та політичний розвиток Китаю у другій половині XVII – XVIII ст. Особливості соціальної структури і роль конфуціанства.
52. Селянське повстання в Кореї 1893-1894 рр. Поневолення країни Японією.
53. Боротьба Англії, Франції та Росії за вплив на Іран у першій половині XIX ст. Російсько-іранські війни.
54. Другий етап іранської революції. Причини поразки та історичне значення революції.
55. Проведення буржуазних реформ в Японії в кінці 60-70-х років XIX ст. „Рух за свободу і народні права”. Прийняття Конституції.
56. Початок перетворення Індії в англійську колонію. Боротьба Бенгалії за незалежність. Битва при Плессі та її наслідки.
57. Боротьба зусулів проти колонізаторів у 30-70-х рр. XIX ст. Чака Зулу.

58. Аграрна політика тайпінського уряду та її оцінка у історіографії.
59. Реформаторський рух у Китаї та причини його поразки (1895-1898 рр.).
60. Соціально-економічне й політичне становище Ірану у першій половині XIX. Особливості аграрних відносин. Шиїзм.
61. Завершення завоювання Індії британськими колонізаторами: захоплення Маратської конфедерації, Ассаму, Сінду та Пенджабу.
62. Повстання махдістів у Судані (1881-1898 рр.). Захоплення Судану англійськими колонізаторами.
63. Соціально-економічний розвиток імперії Моголів у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Національні і релігійні відносини.
64. Співвідношення соціально-політичних сил у ході китайської революції 1911-1913 рр.
65. Боротьба народів Коса та Басуто проти колонізаторів у XIX ст.
66. Робітничий і соціалістичний рух в Японії в кінці XIX – на початку XX ст.
67. Друга „опіумна війна”. Укладання Тяньцзінських і Пекінських договорів та їх наслідки для Китаю.
68. Поневолення Індонезії голландськими колонізаторами (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.). Особливості голландської колоніальної системи.
69. Особливості зовнішньої політики Османської імперії в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.
70. Виникнення буржуазно-національного руху в Індії. Утворення Індійського національного конгресу. Діяльність Б.Г. Тілака.
71. Наслідки політики британських колонізаторів в Індії в другій половині XVIII- першій половині XIX ст.
72. Антиімперіалістичне постання іхетуанів у Китаї. Заключний протокол 1901 р.
73. Визрівання революційної ситуації в Китаї (1905-1910 рр.). Маневри цінського двору та конституційний рух.
74. Соціально-економічний та політичний розвиток Японії в другій половині XVII – XVIII ст. Бусідо. Релігійно-ідеологічна система японського суспільства.
75. Партизанський етап боротьби повсталих мас Індії (1858-1859 рр.)
76. Народні повстання в Індонезії проти голландських колонізаторів, (друга половина XVII-XVIII ст.).
77. Англо-бурська війна 1899-1902 рр. Утворення ПАС.
78. Зовнішня політика Китаю в другій половині XVII-XVIII ст.
79. Повстання у Східній Англії та визрівання революційної ситуації в Османській імперії (1905-1907 рр.).
80. Боротьба ефіопського народу проти англійських та італійських колонізаторів. Битва під Адуа та її значення.
81. Антифеодальні повстання в Індії у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Причини розпаду імперії Моголів.
82. Насильницьке „відкриття” Японії та укладення нерівноправних

- договорів. Іноземна інтервенція 1862-1864 рр. і визрівання революційної ситуації.
- 83.Боротьба народів Східної Африки проти колонізаторів в останній третині ХІХ – початку ХХ ст.
  - 84.Виникнення „Об’єднаного союзу” та його революційна діяльність. „Три народних принципи” Сунь Ятсена.
  - 85.Соціально-економічний та політичний розвиток Японії в останній третині ХІХ - початку ХХ ст. Роль держави в індустріалізації країни.
  - 86.Реформи Амір Нізама в Ірані у середині ХІХ ст.
  - 87.Боротьба народів Південно-Західної Африки проти колонізаторів у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.
  - 88.Причини революції в Китаї. Повстання в Учані та початок революції. Встановлення в Китаї республіки. Визвольна боротьба пригноблених народів.
  - 89.Аграрна політика британських колонізаторів в Індії (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.)
  - 90.Перетворення Ірану в напівколонію. Зародження буржуазно-національного руху.
  - 91.Повстання в Стамбулі 1730 р.
  - 92.Боротьба Юань Шикая за встановлення диктатури. „Друга революція”. Поразка революції.
  - 93.Визвольна війна алжирського народу проти французьких колонізаторів під проводом Абдель-Кадіра.
  - 94.Перетворення Китаю у напівколонію. Доктрина Хея.
  - 95.Занепад і поразка селянської війни тайпінів (1860-1864 рр.) Англо-франко-американська інтервенція проти тайпінів. Причини поразки повстання тайпінів.
  - 96.Масові антиколоніальні виступи в Індії в 1908 р. Процес Б.Г.Тілака.
  - 97.Похід тайпінів у центральні райони країни (1850-1853 рр.)
  - 98.Українсько-турецькі відносини в 50-70-х рр. ХVІІ ст. Чигиринські походи турецької армії та їх наслідки.
  - 99.Утворення Дурранійської держави, її політичний лад та соціально-економічні відносини.
  100. Японія напередодні і в роки І світової війни.
  101. Перші колоніальні захоплення європейських держав в Азії та Африці.
  102. Революційна боротьба народних мас Іранського Азербайджану 1908-1909 рр. Похід на Тегеран та його наслідки.
  103. Політика англійців в Індії у сфері культури та освіти (кінець ХVІІІ перша половина ХІХ ст.). Народні повстання в 30-50-х рр. ХІХ ст.
  104. Соціально-економічний розвиток, політичний лад і культура країн Сходу на початку нового часу. Причини відставання економічного розвитку країн Сходу від Заходу.
  105. Перша „опіумна” війна та її наслідки для Китаю.

106. Культура Японії другої половини XVII – початку XX ст.
107. Посилення колоніальної експлуатації Індії в останній третині XIX – початку XX ст.
108. Особливості соціально-економічного розвитку народів Тропічної і Південної Африки у XVIII-XIX ст.
109. Революція 1867-1868 рр. в Японії та її значення. Історіографія проблеми.
110. Предмет, завдання й наукове значення курсу „Нова історія країн Азії та Африки”.
111. Криза режиму Токугава.
112. Боротьба матабеле і машона проти колонізаторів у 80-90-х рр. XIX ст.
113. Виступи індійських селян у 60-80-х рр. XIX ст. В.Б.Пхадке та його програма.
114. Другий етап танзимату. Посилення залежності Османської імперії від капіталістичних держав в 50-70-х роках XIX ст.
115. Початок і хід революції 1908-1909 рр. в Туреччині. Прихід до влади молодотурок.
116. Ідеологія бабідського руху в Ірані.
117. Реформи Мухамеда Алі в Єгипті, їх характер та наслідки для країни.
118. Завоювання Китаю маньчжурськими феодалами та його наслідки для країни.
119. Тріполітанська і Балканські війни. Туреччина в роки I світової війни.
120. Хун Сюцюань і його вчення. Підготовка повстання.
121. Соціально-економічний та політичний розвиток Сирії, Палестини, Лівану й Іраку в останній третині XIX – початку XX ст. та їх перетворення у напівколонії. Перший Арабський конгрес.
122. Основні риси соціально-політичного й економічного розвитку держав Індокитаю в останній третині XIX – початку XX ст..
123. Завершення завоювання Індонезії голландськими колонізаторами. Сутність „етичного” курсу. Національно-визвольний рух в останній третині XIX – початку XX ст.
124. Індія напередодні і в роки I світової війни.
125. Державні утворення у народів Тропічної й Південної Африки у другій половині XVII – першій половині XIX ст. Роль работоргівлі.
126. Перша англо-афганська війна та її наслідки. Реформи Шер Алі-хана.
127. Китай напередодні і в роки I світової війни.
128. Соціально-економічний і політичний розвиток Філіппін в останній третині XIX – початку XX ст. Визвольна боротьба.
129. Реформи Мухаммеда-бека Тарзі в Афганістані. Політичні програми молодого- і староафганців.
130. Суспільний лад й економіка народів Індонезії у другій половині

XVII ст.

131. Нова історія країн Азії та Африки у програмі середньої школи.
132. Реформи Махмуда II в Туреччині.
133. Друга англо-афганська війна та її наслідки. Угода Дюранда.
134. Методологічні аспекти вивчення курсу „Нова історія країн Азії та Африки”.
135. Культура Індії другої половини XVII – початку XX ст.
136. Основні риси соціально-економічного розвитку арабських країн Азії у XVIII – першій половині XIX ст.
137. Аравія у XVIII – першій половині XIX ст. Ваххабізм.
138. Політична роздробленість Дурранійської держави. Прихід до влади Дост Мухаммеда та його політика.
139. Культура Китаю другої половини XVII – початку XX ст.
140. Соціально-політичний та економічний розвиток Аравії в останній третині XIX – початку XX ст.
141. Африка на початку нового часу. Особливості соціально-економічних відносин. Державні утворення.

Термінологічний словник

Аграрна політика – політика, пов'язана з суспільно-політичним розв'язанням земельного питання.

Авторитаризм – політична концепція і політична практика, в основу якої покладено зосередження монопольної чи значної більшості влади в руках однієї особи чи групи осіб; політичний режим, що занижує або виключає роль представницьких органів влади.

Адат – звичаєве право у мусульман.

Асиміляція – злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, культури, національних звичаїв і традицій.

Аскері – правлячий стан військових в Османській імперії.

Аяни – місцева знать в Османській імперії не зв'язана з державною службою.

Бакухан – сьогунсько-князівське управління Японією.

Бехаїзм – релігійна течія в Ірані, що проповідувала необхідність поєднання науки і релігії, збереження соціального миру, освячувала приватну власність й осуджувала виступи проти влади.

„Беян”- дослівно „Одкровення”. Священна книга секти бабідів.

Богдохан – титул володаря цінського Китаю.

Буддизм – одна з трьох світових релігій, що виникла в Індії в середині I тис. до н. е. Суть її окреслена у вченні про чотири „святі істини”: 1) жити – означає страждати; 2) причина страждань – бажання; 3) щоб звільнитися від страждань, треба позбутися бажань; 4) шлях позбавлення бажань – дотримуватися вчення Будди.

Бусідо – дослівно „шлях воїна”. Кодекс честі самураїв.

Вакфи – землі, що належали мусульманським релігійним установам.

Валі – керівник провінційного управління в Османській імперії.

Ваххабізм – релігійна течія в ісламі, стержнем якої є уявлення про єдинобожжя: Аллах єдине джерело творіння. Тому слід повернутися до принципів первісного ісламу. Проповідує соціальну гармонію, братерство і

єдність усіх мусульман.

Вестернізація – вплив культури західноєвропейської цивілізації на інші країни.

Веш – звичаї періодичного переділу землі в афганців.

Візир – міністр уряду Османської імперії.

Вуа – титул імператора В'єтнаму.

Геополітика – концепція, що вбачає у політиці тієї чи іншої держави засадничу, визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, клімат, кількість і густоту населення.

Гоміндан – китайська політична партія, заснована 1912 р. Сунь Ятсеном для встановлення у Китаї республікансько-парламентської системи.

Гулями – дослівно „раби”. Назва вояків гвардійського кінного корпусу в Ірані, створеного в кінці XVI ст. за яничарським зразком, з християн, котрі прийняли іслам (переважно грузин).

Дал халса – сикхське військо.

Даосизм – одна з головних течій китайської філософії та релігії. Головні принципи викладені в трактаті „Дао-де цзин”, авторство якого приписують філософу Лао Цзи. Провідною ідеєю є вчення про Дао – сутність і першооснову світу, шлях, яким мають прямувати всі люди. Пізнати Дао, дотримуватися його принципів, злитися з ним – у цьому сенс, мета і щастя життя.

Деса – назва общини в Індонезії.

Джагіри – землі, що надавалися володарем Могольської імперії особам за військову службу, як правило представникам мусульманської знаті.

Джаджмані – система, що регулювала взаємовідносини общини землеволодільців з общинною адміністрацією, служителями культу, ремісниками і слугами общини в Індії.

Джірга – рада старійшин в афганських племен.

Джізія – подушний податок на немусульман.

Дза – назва японських цехів.

Діван – голова податкового відомства в імперії Моголів.

Дівані – державні землі в Ірані.

Дідін – поземельно-подушний податок у Китаї, запроваджений 1724 р.

Діншуй – подушний податок у Китаї.

Дішуй – назва поземельного податку в Китаї.

Доктрина – вчення, наукова або філософська теорія, система поглядів, керівна політична програма.

Домініон – термін, що застосовувався до самоврядних частин Британської імперії (переважно колишніх колоній переселенців). Вони були самостійними у внутрішніх справах, проте метрополія значною мірою зберігала контроль над їх зовнішньополітичними відносинами.

Ейалет – назва провінції в Османській імперії.

Експансія – одна з форм зовнішньої політики, спрямованої на розширення території країни шляхом приєднання чи поглинання сусідніх територій.

Екстремізм – прихильність в ідеології та політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей.

Ендогамія – звичай укладання шлюбів всередині окремого соціального угруповання, напр. племені, касти.

Етнос – стійка, історично сформована на певній території спільність людей – плем'я, народність, нація,- що мають спільні риси, усталені особливості культури та психічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень.

Зеамати – ленні володіння в Османській імперії, котрі надавалися воїнам-сипахам і сановникам на час виконання ними службових обов'язків, що давали прибуток від 20 тис. до 100 тис. акче на рік.

Зулюм – страх, терор. Режим „зулюму” було встановлено султаном Абдул Хамідом II в Османській імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

Ідеологія – сукупність поглядів, ідей, цілей та ідеалів людей, що характеризують їхню самосвідомість, відношення до дійсності та становище у конкретно-історичних умовах суспільного життя.

Ікебана – мистецтво створення букетів у Японії.

Іляти – селяни-кочовики в Ірані.

Ільтізам – право збору податків, яке здавалося на відкуп в Османській імперії.

Імам – духовний керівник, голова мусульманської общини.

Імамат – форма правління в мусульманських теократичних державах, коли верховний правитель – імам – поєднує світську і духовну владу.

Імперія – велика держава, утворена шляхом включення до свого складу територій інших держав, колоніальних володінь.

Іслам – одна з трьох світових релігій. Заснована 622 р. релігійним реформатором Мухаммедом. Священна книга – Коран. Головний принцип, а також головна молитва пов'язані з визнанням винятковості Бога Аллаха та його пророка Мухаммеда (таухід). До інших чотирьох вимог належать: намаз – щоденна п'ятиразова молитва; закят – податок на майно та прибуток, що встановлений шаріатом; ураза – щорічний піст упродовж місяця; хадж – паломництво до Мекки або Медини.

Іудаїзм – монотеїстична релігія, поширена головним чином серед євреїв; культ Ягве, бога племені Іуди, який відіграв основну роль у становленні давньоєврейської держави, перетворився з часом на загальнодержавний, а згодом і культ єдиного Бога.

Каді – мусульманський суддя.

Каста – ендогамна екстериторіально-соціальна група, яка усвідомлює свою спільність.

Кизилбаші – дослівно „червоноголовий”. В Ірані прихильники дервішського ордену Сефевіє, створеного на початку XIV ст. Носили чалму з 12 червоними смугами.

Коллектор – англійський чиновник в Індії, котрий поєднував у своїх руках функції цивільної, поліційної та судової влади на рівні округи.

Коран – головна священна книга мусульман, що регламентує релігійні обряди, морально-правові настанови, визначає норми поведінки

послідовників ісламу.

Ламаїзм – (від слова „лама” – монах, жрець) вітка буддизму, що визнає можливість подолання людиною страждань, ставши на шлях порятунку. Він полягає у необхідності дотримуватися певних норм поведінки, поволі позбавляючись від жадоби життя і наближаючись до стану нірвани. На відміну від класичного буддизму, велике значення надається зовнішній обрядовості і ритуалам, дуже подібних до магічних.

„Лінія Дюранда” – лінія проходження кордону між Афганістаном й Британською Індією, встановлена договором 1893 р.

Мабікі – дітовбивство батьками в часи голоду, що практикувалося в Японії.

Мал – земельна рента-податок, який повноправні общинники виплачували державі чи володільцю в імперії Моголів.

Мамлюки – гвардійці єгипетських володарів, котрих набирали з рабів. Фактично правили Єгиптом з 1718 до 1798 р. У 1811 р., за наказом паші Мухаммеда Алі, були знищені.

Меджліс – назва парламенту в Ірані, Туреччині й інших мусульманських країнах.

Меморандум – дипломатичний документ, у якому докладно висвітлені погляди уряду з будь-яких питань.

Мецуке – дослівно „прикріплене око”. Чиновники сьогуна, котрі поєднували поліційні функції з функціями контролю за діяльністю князів, чиновників й установ.

Мименсіс – сприйняття чужого досвіду і знань.

Мілleti – автономні релігійно-політичні утворення немусульманського населення в Османській імперії (візантійський, єврейський, вірменський).

Мірасдари – спадкоємні повноправні общинники в Індії.

Модернізація – вдосконалення, зміна, що відповідають вимогам сучасності.

Монархія – форма управління державою, за якою найвища влада цілковито або частково зосереджена в руках єдиної особи монарха і є здебільшого спадковою; держава з такою формою правління.

Муджтахіди – вчені-богослови в Ірані, котрі мали право трактувати Коран і шаріат, відповідно до існуючих порядків.

Мультазім – відкупник податків з державних земель в Османській імперії.

Накама – назва купецьких гільдій у Японії.

Націоналізм – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у розв'язанні політичних, державних, економічних, соціокультурних проблем суспільного розвитку і які реалізуються у різноманітних формах діяльності.

Національна ідея – певний комплекс вірувань, національного світобачення і розуміння, своєрідний духовно-інтелектуальний потенціал нації.

Національно-визвольний рух – суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної етнічної спільноти (племені, народності, нації), що ставлять за мету визволення своєї країни від чужоземного панування.

Нація – тип етносу, соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, виникнення яких відбулося історично і яким властива стійка сукупність сутнісних характеристик.

Османізм – ідейно-політична доктрина „нових османів” і молодотурків, яка проголошувала усіх підданих султана „османами”.

Панісламізм – релігійно-політична ідеологія і рух за об'єднання всіх народів, що сповідують іслам. Головні ідеї сформулював діяч Джемаль ад-Дін-аль-Афгані.

Пантюркизм – доктрина, яка проголошує етнічну єдність всіх тюркських народів і підтримує їх політичне об'єднання під владою Туреччини в єдину державу Туран від Балкан до Сибіру.

Панчаят – сільська рада, що очолювала общину в Індії.

Порта – дослівно з французького „ворота”. Назва Османської імперії в Європі. Пішла від назви палацу, в якому перебував турецький уряд, „Баб-і-Алі” („Високі ворота”).

Пашалик – назва васальної землі в Османській імперії.

Повстання тейшонів – (Тай-шен – „Західні гори” – назва поселення у

Центральному В'єтнамі), повстання, яке розпочалося у 1771 р. і завершилося поразкою 1802 р. Очолювали брати Нгуєн. Рушійна сила – селяни, котрі прагнули до рівності у соціальних відносинах.

Панарабізм - політична доктрина, в основу якої покладена ідея спільності історичної долі, мови, релігії і культури арабських народів.

Преах вонгса – сім'я монарха і його родичі до п'ятого коліна у Камбоджі.

Преліміарний мир – попередня угода, за якою воюючі сторони визначають основні положення майбутнього мирного договору.

Пурани – обширні зводи міфів і легенд індуїзму.

Райя – дослівно „стадо”. Назва немусульманського населення в Османській імперії.

Расизм – політика, основу якої становить положення про фізичну і психологічну нерівноцінність людських рас, вирішальний вплив расових ознак на історію суспільства, одвічний поділ людей на „вищі” й „нижчі” раси.

Ратифікація – затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, який був підписаний уповноваженим представником даної країни.

Революція – докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового в розвитку суспільства.

Республіка - форма політичного управління, де джерелом усіх видів влади є народ і вищі органи державної влади обираються громадянами на певний термін.

Реформа – перетворення, зміна, нововведення, перевлаштування в якійсь ділянці суспільного життя.

Садразам (великий візир) – керівник державного апарату Османської імперії.

Сакоку – політика „закриття країни” у Японії.

Самураї – у Японії члени привілейованого військового стану, світські

феодала (тотожний термінові „бусі” - воїн).

Санкін котай – система заложництва князів у Японії.

Сатьягратха – форма політичної боротьби, яка полягала у відмові від застосування насильства чи погрози застосування насильства за будь-яких обставин. Стратегію розробив діяч національного визвольного руху Індії М. Ганді.

Свадеші – одна з форм національно-визвольного руху в Індії, спрямована на розвиток національної промисловості. Зародилася у кінці 19 ст. для підтримки національного виробника, який страждав від конкуренції англійських товарів у боротьбі за індійський ринок.

Сварадж – політичне гасло національно-визвольного руху в Індії, яке вперше прийняв Індійський національний конгрес (ІНК) 1906 р. Радикальними прихильниками ІНК трактувався як здобуття повної незалежності, поміркованими – як надання самоврядування у межах Британської імперії.

Союргал – землі, що надавалися у володіння храмам, мечетям й іншим релігійним установам в імперії Моголів.

Сегрегація – обмеження соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод людини за мотивами расової чи національної належності; одна з крайніх форм расової і національної нетерпимості.

Секуляризація – обернення церковної власності у власність світську, приватну чи державну.

Сетельмент – особливий район (квартал) у деяких містах (т. зв. відкриті міста) Китаю у 19 – 20 ст., що виділявся іноземцям для поселення і ведення торговельно-промислової діяльності.

Сикхи – послідовники релігійно-реформаторського руху, що виник в Індії на території Пенджабу на поч. XVI ст. Засновником руху був поет і мислитель Нанак (1469 – 1539 рр.), який став першим наставником (гуру), організатором громади (хальсе). Проповідував віротерпимість, релігійне єднання, духовне самовдосконалення, соціальну і кастову рівність.

Сінтоїзм - культ давніх японських богів і духів.

Сипахи – назва вояків в імперії Моголів та Османській імперії.

Система „примусових культур” – запроваджувалася в Індонезії з початку 20-х рр. XIX ст. Передбачала примус селян Яви, замість виплати поземельного податку, засівати частину оброблювальних земель, визначеними владою сільськогосподарськими культурами.

Сіонізм – політичний рух, що виник наприкінці 19 ст. у середовищі східноєвропейських євреїв; в основі – брошура австрійського художника Т. Герця „Єврейська держава”, де сформульовані основоположні тези: існування в світі „єдиного єврейського народу”, його виключна роль у світовій історії, необхідність концентрації на одній території тощо.

Сісінь – політика „промивання мозгів” китайців, що проводилася урядом цінського Китаю.

Суверенітет – верховенство, повнота і зовнішня незалежність державної влади, які виявляються у відповідних формах будови та внутрішньої і зовнішньополітичної діяльності держави.

Сура – назва кожної з 114 частин, на які поділяється текст Корану.

Сусухунан – титул володаря держави Матарам (дослівний переклад „той, кому всі підкоряються”).

Суфізм – містична течія в ісламі, що поєднує ідеалістичну метафізику з аскетичною практикою. Його вчення передбачає можливість повільного наближення до Бога через містичну любов і злиття з ним.

Сунна – легенда ісламу, викладена у розповідях (хадісах) сучасників про вчинки, дії, висловлювання Мухаммеда.

Сьогун – (полководець) титул фактичних правителів Японії (1192 – 1867 рр.)

Таїфа – самоуправлінські територіально-виробничі колективи (общини), очолювані шейхами в Османській імперії.

Теократія – форма державного правління, за якої безпосереднім носієм влади вважається Бог, а її реалізація здійснюється переважно духівництвом, головою церкви і кліру.

Тимари – ленні володіння в Османській імперії, котрі надавалися воїнам-сипахам і сановникам на час виконання службових обов'язків, що давали прибуток від 3 тис. до 20 тис. акче на рік.

Тіці – дослівно „вершники в червоному”. Таємні агенти, котрі стежили за чиновниками, шеньші і поспільством у цінському Китаї.

Тюа – „військовий правитель” у В'єтнамі, у руках якого зосереджувалася державна влада.

Улеми – вищі мусульманські богослови в Османській імперії.

Умма – спільнота мусульман.

Федаї – жертвуючі своїм життям для виконання завдань керівництва общини. У ХХ ст. використовувалася як самоназва учасників визвольної боротьби.

Фетва – висновок експертів-богословів в Османській імперії про відповідність того чи іншого акту принципам шаріату.

Фікх – ісламська доктрина про правила поведінки мусульман.

Хадж – відвідання Мекки мусульманськими прочанами, що супроводжується певними ритуалами та церемоніями; один з п'яти основних обов'язків мусульманина, який він може виконати.

Халіса – землі державного домену в імперії Моголів.

Халіф – намісник Аллаха.

Халіфат – мусульманська теократія, основана верховним правителем – халіфом, що поєднував світську та духовну владу.

Хальсе – сикхська община.

Хамсая – назва залежних племен в Афганістані.

Харадж – поземельний податок в Ірані та імперії Моголів, що складав 15-30 % зібраного врожаю.

Хассе – землі шахської сім'ї в Ірані.

Цивілізація – форма спільного життя людей, якій властиве відтворення власної матеріальної і соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету притаманних їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих

цілей.

Ціжень – стан професійних вояків у цінському Китаї.

Чіфти – селянські земельні наділи в Османській імперії.

Чіфтлики – приватні земельні володіння в Османській імперії.

Шаріат – комплекс закріплених Кораном і сунною приписів, що визначають переконання, формують моральні цінності і релігійну совість мусульман, а також виступають джерелами конкретних норм, які регулюють їх поведінку.

Шах – в Ірані титул монарха (інколи йменувався шахиншах – цар царів.)

Шіїти – прихильники визнання Алі ібн Абі Таліба і його нащадків єдиними спадкоємцями пророка Мухаммеда; лише за ними визнають право на верховну владу – імамат.

Юрта – земля кочових племен в Ірані.

Яничари – дослівно „нове військо”. Створене в XIV ст. Становило собою регулярну піхоту. Спочатку комплектувалося з військовополонених, пізніше – з хлопчиків християнського населення Османської імперії або куплених на невольницьких ринках. Їх наvertsали в іслам, виховували в дусі фанатизму, суворої дисципліни і відданості султану.

Яньдан – назва угруповання євнухів у мінському Китаї XVI – перша половина XVII ст.

Біографічний показчик

Кан Ювей (1858-1927) – китайський вчений, лідер руху за реформи в Китаї у кінці XIX ст. Походив з родини шеньші. У 1887 р. написав книгу „Датун шу” („Книга про Велике Єднання”). В ній висвітлювалася його соціальна теорія, яка містила критику китайського феодального суспільства та капіталістичного ладу Заходу. Кан Ювей висунув ідею ліквідації приватної власності та створення суспільства, заснованого на рівності. Навесні 1895 р. став на чолі руху за реформи в Китаї. Він написав меморандум до імператора, в якому визначив план реформ, що передбачали шляхи промислового, торговельного та культурного розвитку країни. У серпні 1895 р. створив клуб реформ Цинсюєхой (Асоціація посилення держави), в квітні 1898 р. – партію реформи Боюгохой (Союз захисту держави). В період „Ста днів реформ” Кан Ювей і його прихильники від імені імператора Гуансюя видали близько 60 указів про реформи. Після поразки партії реформаторів емігрував із країни. Перебуваючи за кордоном, був керівником конституційно-монархічної організації Баохуанхой (Союз захисту імператора), виступав проти революційного руху, який очолив Сунь Ятсен.

Наороджі Дадабхаї (1825-1917) – діяч індійського національного руху, публіцист, один із організаторів і лідерів партії Індійський національний конгрес (1885 р.). Закінчив Елфінстонський коледж; першим серед індійців отримав звання професора (1854 р.). У 1855 р. виїхав у Велику Британію, де за сприяння „Індійської ліги” вів пропаганду необхідності реформ для Індії. У 1892 р. його було обрано до англійського парламенту від Ліберальної партії. В 1904 р. виступив на Амстердамському конгресі II-го Інтернаціоналу з критикою колоніальних порядків в Індії.

Програма Наороджі була програмою ліберального націоналізму та просвітництва. В своїх працях відкидав ідею повалення англійської національної влади шляхом масових виступів. Він висував вимогу самоуправління Індії в межах Британської імперії, якого можна досягти поступово, шляхом пропагандистського впливу індійських національних

організацій на англійські ліберальні кола.

Сунь Ятсен (1866-1925) – китайський революціонер-демократ. Народився в селянській родині. 1892 р. закінчив медичний інститут у Гонконзі. З юнацьких років підтримував настрої, спрямовані проти правлячої в Китаї маньчжурської династії. У 1894 р. створив антиманьчжурську революційну організацію Сянчжунхой, яка в 1895 р. здійснила антицінський збройний виступ, що закінчився поразкою. Вимушений був емігрувати спочатку до Японії, потім до США та країн Західної Європи. Сунь Ятсен активно розробляв плани підготовки нових антиманьчжурських повстань в Китаї. В 1905 р. у Токіо під його керівництвом створюється всекитайська революційна організація Тунменхой. Її програмою стали розроблені ним „три народних принципи”: націоналізм, народовладдя, народне благоденство.

Після відречення маньчжурської династії від престолу (лютий 1912 р.) змушений був під тиском внутрішньої реакції та іноземних держав скласти президентські повноваження. Однак, продовжував боротися за становлення демократичного республіканського ладу, використовуючи для реалізації цієї мети партію Гоміндан. У період військової диктатури Юань Шикая створив в еміграції нову революційну організацію Чжунхуа геміндан (Китайська революційна партія). На початку 20-х рр. ХХ ст. очолював революційний уряд Південного Китаю. По-новому трактував „три народних принципи”. Зіграв видатну роль в утворенні єдиного антиімперіалістичного фронту.

Після повернення на Батьківщину з еміграції в кінці грудня 1911 р. Сунь Ятсена обирають першим тимчасовим президентом Китайської республіки. Під його керівництвом розробляється демократична тимчасова Конституція Китаю.

Тілак Балгангадхар (1856-1920) – один з лідерів демократичного табору індійського національно-визвольного руху, вчений. За освітою юрист. Розпочав суспільно-політичну діяльність у 70-х рр. ХІХ ст. різко критикував колоніальний гніт англійської влади, виступав за самостійний розвиток Індії, брав активну участь у русі свадеші. Він одним із перших в індійському

національному русі висунув ідею про необхідність використання всіх соціальних верств населення у визвольній боротьбі. Прагнув об'єднати учасників національного руху за допомогою релігійної свідомості. У 90-х рр. XIX – на початку XX ст. брав активну участь у діяльності Індійського національного конгресу (ІНК). У період революційного піднесення 1905-1908 рр. став загальнонаціональним лідером революційних демократів („радикалів”).

Тілак пропагував досвід революційної боротьби народів Росії, Ірландії та інших країн. Закликав до революційного повалення колоніальної влади, створення республіканського уряду „із представництв народу”. За антианглійську діяльність неодноразово засуджувався до тюремного ув'язнення; 1908 р. отримав вирок суду – 6 років заслання.

У 1914 р. брав активну участь в організації політичного руху за гомруль, (досягнення самоуправління Індії у межах Британської імперії).

Юань Шикай (1859-1916) – китайський військовий і політичний діяч. У 1865-1894 рр. – намісник у Кореї. В 2-й половині 90-х рр. XIX ст. – командир корпусу бейянської армії. 1898 р. підтримав реформаторський рух Кан Ювея, однак незабаром зрадив реформаторів. У 1899-1901 рр. перебував на посаді губернатора провінції Шаньдун, брав активну участь у ліквідації іхетуанського повстання. В 1901-1908 рр. намісник столичної провінції Чжилі. Після початку Сінхайської революції. Призначається Цінами на посаду прем'єр-міністра. Проводячи політику лавірування між революційним табором і монархією, зміцнив свої позиції, опираючись на бейянську армію та підтримку західних держав, після зречення Цінської династії добився відмови Сунь Ятсена від посади тимчасового президента на свою користь. Ліквідував у 1913 р. „другу революцію”, встановив у Китаї воєнну диктатуру. В грудні 1915 р. об'явив про свою ухвалу стати імператором, що викликало антимонархічний рух. У розпалі цього руху Юань Шикай раптово помер (є думка, що він прийняв отруту).

Мідхат-паша Ахмед (1822-1883) – видатний політичний діяч

Османської імперії XIX ст. Народився у Стамбулі, де й отримав хорошу традиційну для тогочасного турецького суспільства богословську освіту. Кар'єра на державній службі розпочалася у 1834 р. у Канцелярії великого візиря. До 1854 р. довелося пройти різні щаблі службової драбини. Важливе значення мала його поїздка 1858 р. до західноєвропейських країн. Ознайомившись з їх політичним життям й демократичними свободами, став палким прихильником конституційної системи. Після повернення на батьківщину обіймав високі посади керівника Дунайського (1864 – 1868) і Багдадського (1869 – 1872) ейалетів. 1872 р. призначається на посаду великого візиря, проте утвердитися на ній не спромігся. Після чого приєднався до діяльності товариства „Нових османів”.

Відіграв провідну роль у 1876 р. у розробці тексту Конституції та її прийнятті 23 грудня. Знову призначається великим візирем. Виступив прибічником проведення реформ, які б сприяли розвитку економіки й культури Османської імперії тобто її модернізації. Прийнята Конституція носила прогресивний характер; вона перетворювала імперію в конституційну монархію. Проте реформатори зазнали поразки. А відтак Мідхат-паша втрачає посаду великого візиря. 1881 р. його бездоказово обвинуватили у вбивстві султана Абдул-Азіза, арештовують і виносять смертний вирок, який був замінений довічним засланням до Аравії. Проте за вказівкою султана Абдул-Хаміда у 1883 р. його задушили.

Мухаммед ібн абд-аль-Ваххаб (1703-1787) – основоположник ідеології ваххабізму й ідейний вдохновитель руху ваххабітів. Народився в Уайні (Нежд); одержав освіту у Медині. Чимало часу провів у мандрівках по країнах Близького й Середнього Сходу. В 1730 р. повернувся на батьківщину й приступив до проповідей справжнього ісламу, різко критикував єретичні «нововведення» турок, забуття ними шариату. Будучи поборником рівності й суворої простоти моральних принципів, він прославляв бідність, забороняв носити шовковий одяг, курити тютюн, танці, співи, різні ігри тощо. Виступав проти суфізму і культу святих, за очищення

ісламу. Свої погляди виклав у „Книзі єдинобожжя”. Його прихильники ненавиділи османських сановників й улемів, проголосили їх „невірними” й розгорнули проти них священну війну. Ідеї абд-аль-Ваххаба започаткували творення вахабітської теократичної держави.

Кансі (Сюань Є) (1654-1722) – імператор (з 1662 р.) маньчжурського Китаю. При ньому було остаточно зламано спротив китайського населення маньчжурським загарбникам (1683 р.). Його політика відзначалася гнучкістю: йдучи на поступки селянам і міщанам у податкообкладанні й зменшенні повинностей, безжалісно придушував найменший спротив діям органів влади. Вів рішучу боротьбу з патріотично налаштованою інтелігенцією, започаткував «літературну інквізицію» («в’язниці писемності»). Проводив активну загарбницьку політику. В 1691 р. захопив Зовнішню Монголію (Халгу), розпочав війну проти Джунгарії, нав’язав Росії Нерчинський договір (1689 р.).

Абдул-Хамід II (1842-1918) – султан османської імперії (1876-1909). Добре освічений, далекоглядний політик він відзначався підступністю, хворобливою підозрілістю й жорстокістю. Намагаючись зійти на трон, загравав з реформаторами, зокрема Мідхат-пашою. Погодившись на запровадження в 1876 р. Конституції, де факто скасував її чинність у 1878 р. Встановив деспотичний режим «зулум» (насильство). Опираючись на підтримку реакційних кіл духовенства і знаті, проводив політику жорстокого придушення національно-визвольної боротьби пригноблених народів імперії (греків, вірмен та ін.). Де-факто державною ідеологією стає панісламізм. Зовнішня політика відзначалася поступками західним державам і Росії, внаслідок чого в кінці XIX ст. імперія перетворилася на напівколонію. Внаслідок молодотурецької революції в липні 1908 р. змушений був відновити чинність Конституції 1876 р. Організував у квітні 1909 р. контрреволюційний переворот, проте зазнав поразки і 27 квітня був позбавлений влади.

Абдурахман (1844-1901) – емір Афганістану (з 1880 р.), онук Дост

Мухаммеда. Взяв активну участь у боротьбі за владу між синами останнього. Проте зазнав невдачі і змушений був рятуватися втечею (1869 р.) до Середньої Азії. Під час другої афгано-англійської війни (1878 – 1880) повернувся на батьківщину і встановив владу у північних регіонах країни. Влітку 1880 р. визнаний Англією еміром Афганістану. Аби домогтися збереження ним незалежності, успішно грав на суперечностях між інтересами великих держав. 1893 р. змушений був під тиском Англії піти на визнання східним кордоном держави «лінію Дюранда», що розподіляла терени проживання афганських племен. Прагнув зміцнити централізацію держави, вів боротьбу із сепаратизмом вождів, збільшив військо, запровадив єдину монетну систему. Сприяв розвитку економіки.

Кітченер Гораций Герберт (1850-1916) – видатний англійський військовий діяч, фельдмаршал (1909). Народився в Ірландії у сім'ї офіцера. Закінчив військову академію. Добровольцем взяв участь у франко-німецькій війні 1870 – 1871 рр. на боці Франції. З 1874 р. служив у колоніальних військах на Близькому Сході, де проявилися його військові здібності. Впродовж 1886 – 1888 рр. виконував обов'язки генерал-губернатора Східного Судану. 1895 – 1898 рр. командував англійськими військами в Єгипті. Придушив (1898 р.) повстання махдістів у Судані. Під час англо-бурської війни виконував обов'язки начальника штабу (1899 – 1900) й командуючого англійською армією (1900 – 1902). Упродовж 1902 – 1909 рр. обіймав різні військові посади в Індії. У 1911 – 1914 рр. перебував консулом у Єгипті. З 1914 р. – військовий міністр. Під час поїздки до Росії 5 червня 1916 р. його корабель підірвався на міні й Кітченер загинув.

Галдан-Ботокту-хан (1645-1697) – володар Ойратського ханства з 1671 р. Син Батура-хунтайджі. Проводив політику зміцнення централізованої влади в державі, вніс доповнення до збірки Монголо-ойратських законів. Внаслідок жорстокої боротьби підпорядкував своїй владі ханства Східного Туркестану. 1688 р. переміг ханів Північної Монголії (Халги). Зіграв видатну роль у відстоюванні незалежності ханства у боротьбі з маньчжурами, що

розпочалася 1690 р. Внаслідок поразки у 1696 р. від армії Кансі, покінчив із собою.

Клайв Роберт (1725-1774) – відомий діяч англійської колоніальної адміністрації в Індії. Після закінчення школи подався на військову службу. Відзначився під час англо-французької війни (1749 – 1774). Командуючи англійськими підрозділами, розгромив війська наваба Бенгалії у битві при Плессі (1757). У 1757 – 1760 та 1765 – 1767 рр. виконував обов'язки губернатора Бенгалії. Запровадив „двоїсте управління” нею (цивільні справи продовжували залишатися у віданні бенгальської влади, а фінансові та збір податків передавалися до рук Ост-Індської компанії). Нажив велике багатство. 1767 р. повернувся до Англії. В 1773 р. парламент обвинуватив його у зловживаннях в Індії, проте дещо пізніше палата общин виправдала його.

Нгуєн Хює (1752-1792) – молодший з трьох братів, котрі очолювали селянську війну тейшонів у В'єтнамі (1771 – 1802). Взяв участь у ній із самого початку, проявив видатні військові здібності. В 1789 р. розгромив армію правителя династії Ле та війська цінського Китаю, що вторгнулися у країну. Після цього став володарем Північного В'єтнаму під іменем Кіанг Чунга. Спираючись на підтримку армії, почав відновлювати старі соціальні порядки, що позбавило його підтримки з боку селян.

Нурхаці (1559-1626) – маньчжурський хан з клану Айсінгоро. 1583 р. став вождем племені чжурчженів. Був васалом Мінського Китаю. 1589 р. отримав від китайського володаря чин генерала. До 1616 р. спромігся об'єднати усі чжурчженські племена. Дякуючи видатним здібностям політика, створив маньчжурську державу. 1616 р. приймає титул імператора, заснувавши правління династії Цзінь. Через рік розпочав воєнні дії проти Китаю, в яких 1626 р. зазнав поразки. При його спадкоємці Абахаї династія перейменовується у Цін (1636) й чжурчжені стали називатися маньчжурами.

Рам Мохан Рой (1772 чи 1774-1833) – відомий індійський просвітител. народився у сім'ї багатого бенгальського сановника. Закінчив

Вищу мусульманську школу у Патні. Пізніше вивчив санскрит, давньоєврейську, давньогрецьку й англійську мови. 10 років прослужив чиновником в Ост-Індській компанії. 1814 р. пішов у відставку і з цього часу займався громадською і літературною діяльністю. Літературну спадщину складають релігійно-філософські праці, юридичні й економічні дослідження, переклади бенгальською мовою філософських творів стародавньої Індії (Упанішади), християнських священних книг тощо. Прагнув прилучити індійське суспільство до європейської культури і науки. Розробив релігійно-філософську систему, що проголошувала рівність людей, заперечувала кастовий поділ суспільства, самоспалення вдів, дитячі шлюби тощо. За його ініціативи 1817 р. у Калькутті було відкрито першу в Індії світську школу, заснував дві газети. Вперше став використовувати бенгальську мову у прозових творах, тому вважається родоначальником сучасної бенгальської прози. Виступав у захист свободи друку, слова, за рівність людей перед законом. 1828 р. заснував товариство Брахмо самадж, яке займалося просвітницькою діяльністю.

Ранджіт Сінгх (1780-1839) – правитель Пенджабу. З кінця XVIII ст. повів боротьбу за об'єднання пенджабських земель. 1799 р. оволодів Лахором – культурним і політичним центром Пенджабу й прийняв титул махараджі. На 1810 – 1811 рр. завершив об'єднання країни й створив міцну державу. Проводив реформи, спрямовані на зміцнення центральної влади. Армію реорганізував за європейським зразком. Вона відзначалася високою боєздатністю. За її допомогою приєднав до Пенджабу чимало сусідніх земель. У сфері економіки створив сприятливі умови для розвитку мануфактурного виробництва.

Рісаль Хосе (1861-1896) – національний герой Філіппін, просвітителі і вчений. Син багатого землевласника. Закінчив єзуїтську колегію й університет в Манілі, 1882 р. – медичний і філософський факультети в Мадриді. Винятково обдарована особистість, котра проявила себе у різних сферах: хірургії, зоології, етнографії, історії. Був скульптором, художником і

поетом. У наукових працях виступав як гуманіст, борець проти расизму. У романах зобразив пригноблення філіппінців, осуджував угодовство місцевої знаті з колонізаторами. 1892 р. повернувся на батьківщину й створив першу політичну організацію – Філіппінську Лігу для боротьби за реформи, за що його зіслали на острів Мінданао. 1896 р. відхилив пропозицію очолити повстання, що готувалося. Коли воно спалахнуло, іспанська колоніальна влада стратила його.

Чулалонкорн Рама V (1853-1910) – сіамський король (1868 – 1910). Син короля Монкута, освіту отримав з допомогою англійських викладачів. Здійснив кілька мандрівок у різні країни Азії, Америки, Європи. Сприяв проведенню в країні ряду реформ: бюджетно-податкову, скасовану боргову залежність, панщину, приписку селян до чиновників; були створені (за європейським зразком) міністерства, ліквідована автономія провінцій. Модернізовано армію і флот, започатковується будівництво залізниць, збільшується кількість світських шкіл. Під натиском Англії і Франції змушений був піти на ряд територіальних поступок. Один з основоположників монархічного націоналізму в Сіамі.

Абд аль-Кадір (1808-1883) – керівник визвольного руху алжирського народу проти французьких колонізаторів, національний герой Алжиру. Належав до впливового роду місцевої знаті. Отримав хорошу релігійно-філософську освіту. В 1832 р. племена Західного Алжиру проголосили Абд аль-Кадіра еміром. Талановитий полководець, розумний і енергійний політик він у 1832 – 1847 рр. очолював визвольну боротьбу проти французької окупації Алжиру. Провів ряд реформ по зміцненню центральної влади й створенню боєздатної армії. Впорядкував систему збору податків, зменшив їх розміри. Абд аль-Кадір як вчений, оратор і поет сприяв створенню народних шкіл, зібрав бібліотеку рідкісних книг і рукописів. У 1860 р. під час християнського погрому в Дамаску виступив за припинення ворожнечі і врятував життя 1,5 тис. християн, за що отримав від французького уряду великий хрест Почесного легіону, а від російського – орден Білого орла.

Алі Мохаммед (Баб) (1820-1850) – засновник секти бабідів, яка очолила повстання в Ірані. Народився у Шіразі у сім'ї торговця. Систематичної освіти не отримав, проте, внаслідок виняткових розумових здібностей, чудово засвоїв мусульманське віровчення. Вів подвижницький спосіб життя. Неперевершений проповідник. Сприймавши релігійне вчення шейхитів про близьке пришествя мусульманського месії – Махді, він у 1844 р. оголосив себе Бабом, тобто воротами, через які Махді передає свою волю народу. В 1847 р. Баб був заарештований шахською владою. Перебуваючи в ув'язненні, написав книгу «Беян» («Одкровення»), в якій виклав основні положення бабізму. Вони передбачали заперечення догматів Корану, проголошення діяння добра головним принципом життя людей, рівність людей, урівняння у правах жінки з чоловіком, створення священного царства, в якому панувала б справедливість тощо. Під час бабідських повстань розстріляли в Тебрізі.

Амір Нізам (1808-1852) – іранський державний діяч, з 1848 р. перший міністр Ірану. Перебуваючи при владі, рішучими діями подолав фінансову кризу, реорганізував і зміцнив армію та за її допомогою придушив як феодалні заклоти в провінціях, так і бабідські повстання. Внутрішні реформи Амір Нізама мали на меті зміцнення центральної влади. Здійснив кроки, спрямовані на поживлення торгівлі й ремесла, розвиток мануфактур. За ініціативою Амір Нізама вперше розпочалося видавництво газети перською мовою (з 1851 р.), організована перша світська школа-лицей. Намагався обмежити вплив шіїтського духовенства на суд, освіту, адміністрацію. В зовнішній політиці проводив лінію на формування рівноправних стосунків з іншими державами. Реформаторська діяльність Амір Нізама зустріла опір з боку духовенства і традиційної знаті. Його звинуватили у прагненні усунути від влади шаха. 20 листопада Амір Нізама позбавили всіх посад і відправили у заслання, де він був убитий за наказом шаха.

Ахмад хан Дуррані (бл.1721-1773) – видатний афганський державний

діяч і полководець, засновник незалежної афганської держави. Походив з роду садозаїв (афганського племені дуррані). У 1738 р. потрапив на службу до іранського правителя Надір-шаха. Після смерті останнього в 1747 р. Ахмад хан Дуррані очолив афганські загони іранської армії і повів їх до Афганістану. 1747 р. проголошується шахом Афганістану. Об'єднав під своєю владою всі племена. Здійснив ряд походів в Індію, Іран, Південний Туркестан, завоював Пенджаб (1748 – 1751), Кашмір (1752) та інші території. У 1761 р. завдав поразки маратхам в ході афгано-маратхської війни. В останні роки життя вів малоуспішні війни з сикхами.

Багір-хан (помер 1915) – керівник революційних добровольчих загонів федаїв у Тебрізі в роки Іранської революції 1905 – 1911 рр., соратник народного героя Ірану Саттар-хана. За професією – робітник-каменяр. За видатні заслуги при обороні Тебрізу від шахських військ і контрреволюційних загонів під час повстання в (1908-1909) тебрізький енджумен присвоїв Багір-хану почесне звання „салар-е меллі” (народний ватажок). Під час Першої світової війни приєднався до іранських націоналістів. Загинув у боротьбі з загоном курдів в районі Касре-Шіріна.

Дост Мухаммед (1790-1863) – видатний державний діяч Афганістану. В період його роздробленості управляв Кабульським і Газнійським князівствами. Намагаючись об'єднати афганські землі, Дост Мухаммед в 1834 р. надав підтримку правителю Кандагарської області, яку прагнув захопити англійський ставленик Шуджа уль-Мульк. 1836 р. проголосив себе еміром Афганістану, поклавши початок новій Баракзайській династії. Об'єднавча політика Дост Мухаммеда зустріла опір з боку британських колонізаторів, що призвело до початку війни Англії проти Афганістану. На першому її етапі він активно боровся з агресорами, але в кінці 1840 р. здався в полон і був відправлений на заслання в Індію. 1842 р. англійці, зазнавши поразки у війні, звільнили Дост Мухаммеда з полону. Він повернувся на батьківщину і знову зайняв престол еміра. В 1855 р. приєднав до своїх володінь Кандагар, 1858 – 1860 рр. – оволодів східним Сейстаном, 1863 р. –

Гератом. За часів правління Дост Мухаммеда кордони Афганської держави почали набувати сучасного вигляду.

Іеясу Токугава (1542-1616) – видатний державний діяч Японії, засновник династії сьогунів Токугава. Разом зі своїми прибічниками поклав початок утворенню централізованої держави. В 1600 р. у битві при Секігахара подолав своїх противників. В 1603 р. змусив імператора надати йому титул сьогуну і взяв усю владу в країні до своїх рук. В 1605 р. офіційно передав її сину Хідетада, але фактично продовжив керувати країною. Видав декілька наказів, котрі підтверджували нерівноправне становище селянства, кодекси поведінки для князів і рядових самураїв, а також для імператора і його двору, які поставили їх під контроль сьогунату.

Керзон Джордж Натаніель (1859-1925) – англійський політичний діяч і дипломат. У 1891 – 1892 рр. – заступник міністра зі справ Індії; 1895 – 1898 рр. – заступник міністра іноземних справ; 1899 – 1905 рр. – віце-король Індії. Жорстоко придушував національно-визвольний рух індійського населення. Керзон усіляко протистояв зміцненню позицій Росії в Ірані, в Афганістані та на Далекому Сході. Разом з У. Черчиллем був серед головних організаторів військової інтервенції проти Радянської Росії. На Лозаннській конференції 1922 – 1923 рр. Керзон домігся прийняття несприятливого для Росії розв'язання питання щодо чорноморських проток.

Кетчвайо (бл. 1828-1884) – останній інкосі (вождь) незалежної Зулуської держави. Ще за життя батька Мпанди, на початику 60-х років, Кетчвайо був проголошений офіційним спадкоємцем правителя. Він продовжив діяльність Чаки, спрямовану на зміцнення держави та її військової могутності. В 70-ті роки йому вдалося відтіснити трансваальських бурів. У спровокованій англійською владою англо-зулуській війні 1879 р. війська Кетчвайо отримали ряд перемог, але після розгрому зулуської армії біля Улунді Кетчвайо був взятий до полону і відправлений до Англії. В січні 1883 р. знову проголошується зулуським вождем, але його влада обмежувалася лише частиною Зулуленда; на чолі другої частини країни

англійська влада поставила ворожого до Кетчвайо Узібєбу. В ході кровопролитної міжусобної боротьби Кетчвайо був розбитий і позбавлений влади.

Лобенгулла (1836-1894) – правитель народу матабеле, син і наступник Моселекатсе, останній великий незалежний африканський правитель в Південній Африці (1870 – 1894 рр.). В 1880-х роках намагався використати суперечності між Англією, Німеччиною і Трансваалем в міжріччі Замбезі – Лімпопо і дипломатичним шляхом загальмувати експансію в цьому районі. 1888 р. був змушений заключити договір „про дружбу” з Англією і „договір” про концесії на мінеральні багатства своєї країни з агентами С. Родса. Очолив визвольну боротьбу матабеле у 1893 р.

Махмуд II (1784-1839) – турецький султан (1808-1839). Прийшов до влади 28 липня 1808 р. в результаті державного перевороту, здійсненого Мустафою Байрактаром з метою відновлення „нової системи” Селіма III. Однак, тільки в середині 20-х років посилив свою владу і, заручившись підтримкою впливових сановників та вищого духовенства, Махмуд II здійснив перші кроки, спрямовані на подолання роздробленості імперії, створення централізованої держави і адміністративного апарату. Найважливіші реформи Махмуда II: знищення яничарського корпусу (1826), ліквідація військово-ленної системи (1834), утворення міністерств європейського типу (1836-1839), створення кількох світських загальноосвітніх шкіл і військових училищ (1826-1839), європеїзація окремих елементів одягу та ін. Махмуд II вів, хоча і не завжди успішну, боротьбу проти сепаратизму місцевої знаті. Розпочаті ним прогресивні перетворення стали відправним пунктом для танзимату, але вони не змогли ліквідувати глибинні причини занепаду Османської імперії, територіального розпаду і поступової втрати нею економічної і політичної самостійності. За Махмуда II значно посилювався національно-визвольний рух балканських народів, що призвело до перемоги національної революції в Греції (1821 – 1829), автономії Сербії (1830). В 1828-1829 рр. Туреччина зазнала поразки у війні з

Росією і в двох збройних конфліктах з Мухаммедом-Алі (1831 – 1833 і 1839), а надані Англії і Франції привілеї за торгівельними конвенціями відкрили перед ними й іншими капіталістичними державами широкі можливості для перетворення країни в ринок збути їхньої промислової продукції.

Менелік II (1844-1913) – імператор Ефіопії з 1889 р. Він здійснив розпочату ще Теодорісом II (1855 – 1868) і Йоханнесом IV (1872 – 1889) політику централізації держави, придушив сепаратизм в Годжамі, Амхарі, Тігрі й зумів відновити єдину ефіопську державу. Це було особливо важливо у зв'язку з необхідністю протистояти спрямованим проти Ефіопії колоніальним зазіханням Італії, що розв'язала італо-ефіопську війну 1895 – 1896 рр. Менелік II уміло використав наявність гострих суперечностей між колонізаторами для збереження незалежності Ефіопії в кінці XIX – на початку XX ст., заключивши договори з Францією (1897 і 1908), Англією (1897 і 1902), Німеччиною (1905) і Італією (1906). Він відмовився визнати англо-франко-італійську домовленість про розподіл Ефіопії на сфери впливу. Його уряд сприяв будівництву доріг, телеграфних ліній, розвитку торгівлі; за Менеліка II створюється регулярна армія, будується лікарня і засновується перша державна школа. З 1909 р. через важку хворобу він фактично відійшов від управління державою.

Мохамед Бен Абдалла Хасан (1860-1920) – мулла, очолив у 1899 – 1920 рр. збройну боротьбу сомалійського народу проти англійських та італійських колонізаторів. Визвольний рух був відповіддю на захоплення і розподіл Сомалійського півострова європейськими колонізаторами. Цей рух прийняв релігійну форму джихада (священної війни проти невірних), але за своїм характером він був національно-визвольним. В ході боротьби Хасан отримав ряд великих перемог і до кінця 1911 р. поширив владу на всі райони країни. Під його керівництвом була утворена централізована держава, яка мала багато спільного з державою махдистів. Вона являла собою військово-політичний союз племен на чолі з військово-феодалною знаттю. Лише в 1920 р. англійські колонізатори за допомогою великої чисельності військ та

авіації придушили рух, очолюваний Хасаном. Сам Хасан змушений був тікати в ефіопську провінцію Огаден, де і помер.

Мохаммед Ахмед (Махді) (1848-1885) – керівник визвольного руху народів Східного Судану, який розпочався 1881 р. Народився неподалік від м. Донголи на нільському острові Лебаб в сім'ї столяра. Освіту отримав в релігійних школах Омдурмана і Бербера, потім вступив до лав мусульманського релігійного братства. В подальшому став визнаним проповідником, поселився на острові Абба. Вів подвижницький спосіб життя. В серпні 1881 р. проголосив себе Махді і очолив визвольну боротьбу народів Східного Судану проти англійських колонізаторів та свавілля турецько-єгипетської влади, місцевих феодалів та вождів племен. Мохаммед Ахмед став засновником незалежної суданської держави, в якій знизив податки, скасував рабство, ліквідував велике феодальне землеволодіння, вів рішучу боротьбу за чистоту ісламу і з прагненням знаті до збагачення. В своїх виступах, котрі носили релігійну форму, Мохаммед Ахмед закликав народ до рішучої боротьби з іноземними загарбниками за незалежність.

Мустафа Байрактар (1765-1808) – турецький політичний і державний діяч. Багатий землевласник, один з аянів Рущукського повіту, а після початку російсько-турецької війни 1806-1812 рр. – генерал-губернатор Сілістрії і командувач військами Дунайського фронту. В 1807 р. після яничарського повстання в Стамбулі і повалення султана Селіма III, очолив таємний політичний гурток „Рущукські друзі”, котрий відображав інтереси тієї частини знаті, котра підтримувала політику Селіма III і намагалася шляхом реформ запобігти розпаду Османської імперії. В липні 1808 р. Мустафа Байрактар, прийшовши з багаточисельним військом до Стамбулу, здійснив державний переворот, усунувши від влади султана Мустафу IV і зайняв при новому султані Махмуді II посаду великого візиря. Мустафа Байрактар проголосив і частково здійснив деякі прогресивні реформи, що мали на меті ліквідацію анархії, створення нового війська за європейським зразком. Однак, у листопаді 1808 р. був усунений з посади і убитий повсталими

яничарами.

Мухаммед Алі (1769-1849) – правитель Єгипту (1805-1848), засновник династії, котра правила до 1952 р. Читати навчився в 45 років. У 1805 р., спираючись на народний антитурецький рух, прийшов до влади; турецький султан затвердив його намісником Єгипту. 1811 р. остаточно придушив спротив мамлюків і став повновласним правителем Єгипту, лише формально визнаючи сюзеренітет турецького султана. Вів чисельні війни: з Аравією (1811-1818), Східним Суданом (1820-1822), у Мореї (1824-1828). У внутрішній політиці ліквідував вакфи, землеволодіння мамлюків і мультизамів, зосередив всі землі в руках держави. Після 1829 р. відродив велике землеволодіння, зберіг прикріплення до землі і нерівноправне становище фелаків. Здійснював кроки, спрямовані на розвиток сільського господарства, промисловості, засобів зв'язку. В 1816-1820 рр. ввів державну монополію на внутрішню торгівлю, а також монополію на закупівлю й продаж сільськогосподарської продукції і виробів ремесла. Реорганізував управління країною. Широко використовував допомогу іноземних спеціалістів; заснував ряд світських шкіл. Створив регулярну армію, ввів обов'язкову військову повинність, відкрив декілька військових училищ й Академію генерального штабу.

Омар ель-Хадж (1797-1864) – західноафриканський полководець і мусульманський релігійний діяч. Голова держави тукулерів – одного з народів фульбе. З 40-х років XIX ст. очолював завойовницькі походи тукулерів під прапором джихаду в районах Сегу, Каарти і Масіні. В результаті здобутих перемог виникла обширна держава, яка простяглася від Медіни до Тімбукту. Омар ель-Хадж залучив до боротьби проти французьких колонізаторів багатьох мусульманських країн басейну р. Сенегал. В 50-ті роки XIX ст. затримав рух французьких військ на схід від Медіни. В 1864 р. зазнав поразки в боротьбі з фульбе Масіне. Омар ель-Хадж загинув, а його держава практично розпалася.

Арабі-паша (1841-1911) – керівник національно-визвольної боротьби

египетського народу 1879-1882 рр. Син заможного селянина; отримав освіту в військовій школі Каїру. Служив у армії, де дослужився до чину полковника. У вересні 1881 р. очолив повстання каїрського гарнізону, котре проходило під гаслом „Єгипет – для єгиптян”. Воно призвело до створення національного уряду (лютий 1882 р.), в якому Арабі-паша отримав посаду військового міністра. Після втечі хедива в Олександрію до його рук фактично перейшла вся влада в країні. В липні – вересні 1882 р. він керував боротьбою єгипетського народу проти англійських інтервентів. 13 вересня його війська зазнали поразки під Тельель-Кебіром, 15 вересня був захоплений англійцями до полону і засуджений до смертної кари, що була замінена довічним засланням на острів Цейлон. Повернувся до Єгипту у 1901 р., але суспільно-політичною діяльністю не займався.

Пхадхе Васудев Балвант (1845-1883) – індійський патріот. Походив зі знатної, але збіднілої сім’ї. Маратх за національністю, індуус за конфесійною приналежністю. Вважаючи можливим скинення англійського панування шляхом збройного повстання, намагався залучити селянство до боротьби за свободу Індії. На чолі селянських загонів здійснював напади на землевласників і лихварів. На відібрані у них кошти намагався набрати воїнів-професіоналів, які, за його планами, мали стати основою народного ополчення. Виступав за утвердження в Індії республіканської форми правління. В 1879 р. Пхадхе був заарештований і засуджений колоніальною владою до довічного ув’язнення. Помер в тюремній фортеці Адена.

Саттар-хан (1867/68-1914) – відомий діяч Іранської революції 1905-1911 рр. Народний герой Ірану. Виходець з дрібнобуржуазної сім’ї в Караджедазі (Іранський Азербайджан). Один з братів Саттар-хана – Ізмаїл був страчений за участь у боротьбі у складі антишахських партизанських загонів. З юнацьких років брав активну участь у виступах проти політики уряду, неодноразово потрапляв під переслідування. Очолив збройне Тебрізьке повстання 1908-1909 рр.; проявив себе як талановитий народний ватажок і військовий організатор. Користувався великою популярністю серед

різних верств населення Ірану.

Селім III (1761-1808) – турецький султан (з 1789 по 1807). Один з найбільш прогресивних політичних діячів імперії, але водночас й найменш успішний у реалізації своїх намірів правитель Османської імперії. Отримав гарну для свого часу освіту. Намагався в'яснити причини внутрішньої і зовнішньополітичної кризи Османської імперії і прийшов до висновку про необхідність реформ, здатних врятувати країну від розпаду і загибелі. За його дорученням, невеличка група представників світської та духовної знаті намітила і частково здійснила програму перетворень. Однак, коли проти реформ виступили реакційні сили на чолі з улемами і розпочалися заворушення яничар, Селіму III забракло мужності аби активно підтримати своїх однодумців. Безвольність Селіма III призвела до позбавлення 29 травня 1807 року престолу. Через рік наймані вбивці позбавили його життя.

Сесіль Родс (1853-1902) – англійський політичний і колоніальний діяч. С. Родс один з ініціаторів та організаторів захоплення на рубежі 80 – 90-х років XIX ст. Британською Південно-Африканською компанією величезних територій у Південній і Центральній Африці, частина яких увійшла в колонію, названу в 1895 р. на його честь Родезією. С. Родс був засновником і співвласником ряду південноафриканських монополій: „Де Бірс консолідейтед майнс К” (видобуток алмазів), „Консолідейтед голд філдс оф Саут Африка” (видобуток золота) та ін. В 1890-1896 рр. виконував обов'язки прем'єр-міністра Капської колонії. Виступав організатором захоплення Англією бурської Південно-Африканської Республіки шляхом вторгнення на її територію в грудні 1895 р. озброєного загону на чолі з Л.С. Джемсоном. Провал цієї спроби змусив С. Роса залишити посаду прем'єр-міністра Капської колонії.

Ци Сі (1835-1908) – імператриця Китаю (1861-1908). Спочатку потрапила до гарему імператора Сяньфена, після його смерті у 1861 р. зосередила владу в своїх руках. Вона використовувала її для того, щоб жити у розкоші та задовольняти свої забаганки. Загроза її правлінню виникла у

1900 р., коли під час іхетуанського повстання війська західних держав штурмували Пекін. Проте, погодившись на умови іноземців, Ци Сі залишилась при владі. Відчуваючи наближення смерті, наказала отруїти свого племінника – Гуансюя, який повинен був зайняти престол. На початку XX ст. зробила спробу провести реформи, але зазнала невдачі. Ци Сі померла 15 листопада 1908 р. у віці 73 років. Цінська династія пережила її лише на три роки.

Чака Зулу (1787-1828) – зулуський правитель, котрий очолив об'єднання великої кількості племен на території сучасного Наталю ЮАР та сусідніх районах. Ставши в 1816 р. вождем клану зулу, поступово розширив свою владу не тільки на територію ЮАР, але й на частини сучасних Трансваалю, Капської провінції, Оранжевої республіки. Треноване й дисципліноване військо Чаки вважалося в Південній Африці непереможним. Зулуський народ в період правління Чаки заклав основи своєї державності. В останні роки життя, добившись необмеженої влади, перетворився на жорстокого деспота і був убитий в результаті змови.

Шер Алі-хан (1825-1879) – афганський емір, один з синів Дост Мухаммеда. Здійснював заходи, котрі сприяли економічному та культурному розвитку країни. За його правління була збільшена регулярна армія, покращені шляхи сполучення, почала виходити (1875) перша в Афганістані газета. Намагався проводити незалежну зовнішню політику і протистояти планам англійських колонізаторів, які у 1878 р. розпочали війну проти Афганістану.

Сурапата (помер 1706) – національний герой Індонезії, керівник антиголландського руху на Яві. В дитинстві та юності знаходився у рабстві. На початку 80-х років XVII ст. тікає в район Західної Яви, де очолив один з антиголландських партизанських загонів. Після цього деякий час знаходився на службі голландської Ост-Індської компанії, але, зазнавши образи з боку голландського офіцера, знову втікає у ліси. У 1685 р. з'явився у Матарамі, де був прийнятий на службу Амангуратом II. Розгромив в Картасурі – столиці

Матараму – голландський загін під командуванням Ф. Такка. Після цього Сурапата правив у східній частині Яви, створивши фактично незалежну державу, яка формально вважалася васалом Матараму. 1705 р. у боротьбі за трон в Матарамі підтримав Амангкурата III проти голландського ставленика Паку Бувоно I і розпочав війну з голландцями. 1706 р. був смертельно поранений при обороні фортеці Бангіл. Держава у східній частині Яви, очолювана синами Сурапати, чинила опір голландцям до 1719 р. Після її падіння нащадки Сурапати продовжили партизанську боротьбу, що тривала до 60-х років XVIII ст.

Діпо Негоро (1785-1855) – керівник яванського повстання 1825-1830 рр. проти голландських колонізаторів. Національний герой Індонезії. Нащадок султана Джок'якарти, Діпо Негоро, відомий своїми антиголландськими настроями, був усунутий колонізаторами від престолу під приводом, що його мати походила із незнатного роду. Ця подія спонукала Діпо Негоро до активної боротьби, у якій його підтримав пригноблений народ. У тривалій війні (1825 – 1830), яку Діпо Негоро вів під релігійним гаслом захисту ісламу, він намагався відстояти незалежність індонезійської держави. Діпо Негоро проявив організаторський талант, непідкупність та відвагу. Підступно захоплений в полон голландцями (1830), був засланий на о. Сулавесі, де і помер. На засланні ним була написана історія Яванської війни.

Говінд Сінгх (1666-1708) – десятий і останній гуру (вчитель) сикхів. Очолив їх боротьбу проти династії Великих Моголів. 1699 р. Говінд Сінгх реформував сикхізм, заснувавши військово-релігійну організацію сикхів – хальсу, і передав їй вищу владу, яка до цього знаходилася в руках гуру, запровадив обряд посвяти (пахул) та інші обряди. Проповідям Говінд Сінгха був притаманний соціальний та антикастовий характер. Його діяльність сприяла зростанню єдності сикхів, посиленню їх військової могутності та соціальної боротьби. Після смерті Аурангзеба (1707) Говінд Сінгх прийняв участь у боротьбі за могольський престол на стороні Бахадур-шаха I, разом з

ним відправився у похід на південь. По дорозі (біля Надера) Говінд Сінгх був убитий патаном, за деякими джерелами, підсланим до нього Моголами.

Акбар (1542-1605) – правитель Могольської імперії в Індії з 1556 р. Зміцнив владу Могольської династії і розширив її кордони. Династичними шлюбами Акбар зміцнив зв'язки з раджпутськими князівствами й кіннота раджпутів стала основою армії Акбара. У боротьбі з сепаратизмом великих феодалів провів ряд заходів, які обмежували їхню владу. Здійснив у 1574 р. спробу ліквідувати систему джагірів, аби замість роздачі землі воєначальникам виплачувати їм платню із скарбниці, а збір податків з усіх земель доручити державним чиновникам. Ця політика Акбара викликала опір з боку мусульманських джагірдарів. Намагаючись досягнути згоди між своїми підданими в релігійній сфері, почав висувати індусів на важливі державні посади. Акбар запровадив нову релігію „дін-і ілахі” („божественну віру”), яка була сумішшю вірувань та обрядів, запозичених в основному з ісламу, індуїзму, парсизму, джайнізму. Керівником нової релігії визнавався Акбар, який поєднував у своїй особі світську та релігійну владу.

Шіваджі Бхонсле (1627-1680) – засновник Маратхської держави в Індії, керівник маратхів у боротьбі за незалежність. У 1646-1655 рр. захопив північно-західну Махараштру і частину західного Конкану з рядом важливих фортець. Попри чисельні успіхи у боротьбі з Великими Моголами врешті вона завершилася для Шіваджі Бхонсле поразкою. На 1665 р. Шіваджі Бхонсле втратив більшу частину земель і був ув'язнений. У 1666 р. він утік з ув'язнення і у 1670 р. знову розпочав боротьбу з Моголами, повертаючи свої фортеці та землі. У 1674 р. він урочисто коронувався в Райгархі як верховний правитель Махараштри. На кінець свого життя володів всією Західною Махараштрою, Північним та Південним Конканом, Західною Каннарою, рядом областей в Майсурі. Спочатку виступивши як один з воєначальників у міжусобиці, Шіваджі Бхонсле пізніше надихнув маратхів на реалізацію ідеї боротьби за незалежність. Його рухлива армія формувалася на основі рекрутського набору з селян. Антимогольська боротьба Шіваджі Бхонсле

зіграла важливу роль у послабленні та подальшому розпаді Могольської держави. Як визволитель маратхів від могольського поневолення, засновник незалежної Маратхської держави і захисник індуїзму Шіваджі Бхонсле вважається національним героєм маратхів.

Аурангзеб (1618-1707) – останній правитель Могольської імперії (1658-1707), син Шах-Джахана. В 1636-1644 рр. і в 1652-1657 рр. був намісником Декана і вів війни з державами Голконда і Біджапур. У війні за престол між синами Шах-Джахана (1658 – 1659) знищив своїх конкурентів, а батька посадив під домашній арешт. Прийшовши до влади, Аурангзеб продовжив активну зовнішню політику. Постійні війни потребували матеріальних ресурсів. Для вирішення цієї проблеми збільшив податки, відновив джиз'ю. Втілюючи в життя політику мусульманської нетерпимості, грабував індуські храми, конфіскував майно індуських купців. У відповідь на цю політику по всій країні пройшла хвиля повстань, імперія почала розпадатися. За правління Аурангзеба європейські торгові кампанії закріпилися в Індії і спроби його військ вигнати англійців з Бомбея не увінчалися успіхом.

Надір Шах (1688-1747) – шах Ірану (1736-1747). Почав кар'єру у якості воєначальника в Хорасані. У 1726 р. пішов на військову службу до сефевідського шаха Тахмаспа II. У тому ж році вигнав афганців з Мешхеда. 1729 р. здійснив успішні походи проти афганського племені абдалі Герата і туркменських племен Хорасана. Перемога над афганцями та подальші успішні військові дії проти турок підняли авторитет Надір Шаха. У 1732 р. він скинув Тахмаспа II з престолу, призначивши шахом його сина Аббаса III, а себе – регентом. У 1736 р., після завершення війни з Туреччиною, Надір Шах оголосив себе шахом. Подальші завойовницькі війни призвели до утворення великої імперії, в яку, крім Ірану, були включені Вірменія, Азербайджан, Грузія, Дагестан, Афганістан, Белуджистан, Хівинське та Бухарське ханства. 1739 р. Надір Шах захопив Делі – столицю Великих Моголів, в результаті чого в його руки потрапила величезна здобич.

Невдоволення політикою Надір Шаха проявилось у повстаннях підкорених народів та міжусобних війнах місцевої знаті. Врешті Надір Шах був убитий у Хорасані в результаті заколоту у 1747 р.

Хайдар Алі (1722-1782) – правитель індійської держави Майсур, організатор опору британським завойовникам на півдні Індії. Скориставшись міжусобною боротьбою, Хайдар Алі у 1760 р. захопив владу в Майсурі. Прийшовши до влади, він реорганізував армію: відмінив систему джагірів, запровадив виплату платні воякам із скарбниці, створив навчені за європейським зразком піхотні підрозділи, посилив артилерію. У 1761-1764 рр. Хайдар Алі значно розширив кордони Майсуру, завоював ряд південно-індійських князівств. У 1-й англо-майсурській війні (1767-1769) Хайдар Алі підійшов до стін Мадраса і продиктував умови миру, за яким англійці зобов'язувалися надавати йому допомогу у випадку війни (проте в подальшому не виконали цього зобов'язання). В наступні роки відбив декілька нападів маратхів і Хайдарабаду, в 1780 р. уклав з ним союз, який мав на меті знищення англійського панування в Індії. У 2-й англо-майсурській війні (1780-1784) Хайдар Алі спочатку захопив у англійців майже весь Карнатик, але з середини 1781 р. почав зазнавати поразок. Помер у 1782 р. у розпалі війни.

Тіпу Султан (1750-1799) – володар (1782-1799) князівства Майсур, очолював боротьбу з англійськими завойовниками в Південній Індії. Під час правління свого батька Хайдара Алі наніс поразки англійським підрозділам у 1780 р. біля Полілури і в 1782 р. біля Анигунди. Став правителем в розпал 2-ї англо-майсурської війни. В 1783 р. оточив і взяв в полон армію Мет'юса в Бандурі. Збільшив державний земельний фонд за рахунок земель храмів і знаті, аби створити економічну базу для зміцнення армії і боротьби з англійцями. Тіпу Султан марно намагався заключити союз проти англійців з мусульманськими правителями Індії, Афганістану, Туреччини, а також з Францією. В результаті 3-ї англо-майсурської війни (1790-1792) Тіпу Султан втратив значну частину території Майсуру і заплатив велику контрибуцію. В

4-й англо-майсурській війні під час штурму англійськими військами столиці Майсуру – Серінгапатама Тіпу Султан був убитий.

Нана Сахіб (бл. 1824 – рік смерті невідомий) – один з керівників індійського національного повстання 1857-1859 рр. У 1827 р. був усиновлений пешвою маратхів Баджі Рао II, який знаходився на пенсійному утриманні англійської Ост-Індської компанії. Після смерті пешви у 1851 р. компанія відмовилася виплачувати пенсію Нані Сахібу, що підштовхнуло його до участі в повстанні. Приєднавшись до повстання в червні 1857 р., Нана Сахіб проголосив себе пешвою і встановив владу в м. Канпурі та навколишніх територіях. Після поразки під Канпуром у середині липня 1857 р. пішов до Ауду, а з розгромом основних вогнищ повстання зник в джунглях Північної Індії. Подальша його доля невідома.

Лакшмі Бай (1835-1858) – княгиня князівства Джхансі, учасниця індійського національного повстання 1857-1859 рр., національна героїня Індії. В червні 1857 р., коли сипайський загін, що знаходився в Джхансі, піднявся на повстання, перебив англійців і вирушив у Делі, Лакшмі Бай взяла в свої руки управління князівством. Вона повідомила англійцям, що вважає себе на їхній службі і поверне англійцям управління після їхнього повернення в Джхансі. Проте колоніальна влада звинуватила Лакшмі Бай у вбивстві англійців. Це змусило Лакшмі Бай перейти в табір повстанців. Вона мужньо очолила оборону Джхансі від англійської армії генерала Роуза, а потім на чолі загону кінноти героїчно воювала з англійцями у військах Тантія Топі і померла від отриманої смертельної рани в бою під Гваліором.

Тантія Топі (1814-1859) – один з найбільш талановитих військових вождів індійського національного повстання 1857 – 1859 рр. Маратх за національністю, Тантія Топі походив з брахманської сім'ї. Його військовий талант особливо проявився, коли він після падіння одного з центрів повстання – Канпура (липень 1857) очолив великий загін повстанців, ядром якого був гваліурський контингент, піднятий Тантія Топі проти англійців. Зайнявши позицію біля м. Калпі, він погрожував з флангу англійським

військам, котрі наступали на зайняте повстанцями м. Лакхнау. Його блискучий маневр проти Канпура завершився розгромом англійських частин генерала Уіндхема і тимчасовим зайняттям міста повстанцями 28 листопада 1857 р. Тантія Топі керував військовими діям повстанців в Бунделкханді і Раджпутані. В цей час з особливою силою проявилися здібності Тантія Топі як організатора партизанської війни. Тантія Топі громив феодалів, котрі стали на сторону англійців, наносив удари по англійським частинам, направленим проти нього. Восени 1858 р., ввівши в оману переслідувачів, прорвався за річку Нарбаду, сподіваючись підняти на повстання народ Махараштри, однак змушений був відступити і повернутися в Бунделкханд. Тут Тантія Топі був виданий англійцям зрадником Ман Сінгхом і страчений.

У Саньгуй (1602-1678) – китайський воєначальник. Керував військами династії Мін, які охороняли Шаньхайгуань від маньчжурів. Після захоплення повстанською армією на чолі з Лі Цзиченом Пекіну у 1644 р., У Саньгуй перейшов на сторону маньчжурів і приймав участь разом з ними в придушенні повстання. Одержав від маньчжурського двору титул вана і посаду намісника Юньнані. В 1673 р., у зв'язку з намірами маньчжурської влади ліквідувати намісництво, у південній та південно-східній частині Китаю підняв повстання, яке охопило провінції Юньнань, Гуйчжоу, Гуандун, Гуансі, Сичуань, Хунань. Створив державу Чжоу і оголосив себе її імператором. Повстання було придушено лише в 1681 р., після смерті У Саньгуя. Ім'я У Саньгуя в Китаї є символом зради.

Лінь Цзесюй (1785-1850) – державний діяч Китаю, один з попередників реформаційного руху. Очолював угруповання прогресивних діячів інтелігенції, яке шукало шляхи ліквідації економічної та політичної відсталості Китаю. Особливу популярність Лінь Цзесюй набув в результаті рішучої боротьби з торгівлею опіумом. Як уповноважений по боротьбі з торгівлею опіумом в Гуандуні, він у 1839 р. заборонив торгівлю опіумом, конфіскував і знищив 20 тис. ящиків опіуму, який належав англійським і американським купцям. В період 1-ї Опіумної війни (1840-1842 рр.)

очолював оборону Гуандуна, створював загони народного ополчення, був прихильником рішучого опору. Посилення капітуляційних настроїв призвело до усунення в 1840 р. Лінь Цзесюя з посади та подальшому його заслання. 1845 р. був повернений з заслання, займав посади намісника різних провінцій. Після виходу у відставку проживав у провінції Фуцзянь. З початком тайпінського руху був знову прикликаний на службу у якості уповноваженого по боротьбі з повстанцями, але помер по дорозі на нове місце служби.

Хун Сюцюань (1814-1864) – ідеолог та керівник селянської війни тайпінів в Китаї. Народився в селянській сім'ї в провінції Гуандун. Протягом 1833-1843 рр. вчителював у рідному повіті. В 1843 р. разом з Фен Юньшанем заснував Товариство поклоніння Богу (Байшандіхой). У 1845-1846 рр. написав кілька творів, у яких проповідував ідею створення утопічного ладу „всезагальної єдності”. Літом 1850 р. члени товариства за його наказом піднялись на збройне повстання. Незабаром Хун Сюцюань проголосив створення Небесної держави великого благоденства (Тайпін тянго) і в якості її керівника прийняв титул Небесного князя (тянь ван). В 1852-1853 рр. практично відійшов від керівництва повстанням і став займатися головним чином релігійними питаннями. Після суперечностей у таборі тайпінів (1856-1857) велику роль при дворі почали відігравати його родичі і фаворити. В останні роки життя Хун Сюцюань часами страждав від психічних розладів. Після того як виявилася неминучість розгрому тайпінів, закінчив життя самогубством, прийнявши отруту.

Хун Женьган (1821-1864) – діяч тайпінського руху в Китаї, двоюрідний брат верховного керівника тайпінів Хун Сюцюаня. У 1844-1850 рр. активно пропагував ідеї тайпінів. У 1850 р., коли почалося Тайпінське повстання, він, втікаючи від переслідувань влади, переїжджає в Сянган (Гонконг). Зміг приєднатися до тайпінів лише в квітні 1859 р. і незабаром був призначений на посаду головного міністра Тайпінської держави. У 1859 р. написав твір, у якому виклав план реформ, метою яких

була ліквідація технічної та економічної відсталості Китаю. У жовтні 1864 р. був взятий в полон цінськими військами і незабаром страчений.

Лі Сючен (бл.1824-1824) – один з керівників Селянської війни тайпінів в Китаї. Народився в провінції Гуансі у селянській сім'ї. Вступив до лав тайпінської армії у якості рядового бійця і пройшов з нею у 1851-1853 рр. шлях з Гуансі до Нанкіна. Поступово висунувся на керівні посади. 1857 р. у зв'язку з кризою в Тайпінській державі та боротьбою в керівництві за владу, звернувся з доповіддю до керівника держави Хун Сюцюаня, наполягаючи на рішучій боротьбі з хабарництвом, продажею посад, вимагав зменшення податків тощо, за що був тимчасово усунутий з посади. У 1858 р. керував обороною Нанкіна і зумів розгромити війська противника. Хун Сюцюань присвоїв Лі Сючену титул чжун-ван „вірний князь”. Очолив похід тайпінської армії до Шанхаю, проте оволодіти ним йому не вдалося. Діяльність Лі Січена на останньому етапі боротьби тайпінів, зокрема в період оборони Нанкіна в 1863-1864 рр. ускладнювалася недовірою до нього з боку Хун Сюцюаня. 19 липня 1864 р. після тривалих боїв Нанкін був захоплений, Лі Сючен взятий до полону і страчений.

Ібрагім-паша (бл.1789-1848) – єгипетський полководець і державний діяч, син єгипетського паші Мухаммеда Алі. Приймав участь у створенні єгипетської армії і флоту та проведенні економічних реформ батька. У 1807 – 1812 рр. очолював фінансове відомство; у 1812-1816 рр. був губернатором Верхнього Єгипту. У 1816-1841 рр. – командуючий єгипетською армією, проявив видатний талант полководця. Прославився після перемоги над ваххабітами в Аравії (1816-1818) і завоювання Судану (1820-1822). У 1824-1827 рр. командував єгипетськими військами, які приймали участь у боротьбі проти грецького національно-визвольного повстання. У 1821-1829 рр. отримав важливі перемоги над турецькими арміями під час єгипетсько-турецької війни 1831-1833 рр. У 1833-1840 рр. був військовим губернатором завойованих територій (Палестини, Сирії, Лівану). З 1841 р., після повернення до Єгипту, став головним помічником батька, з 1847 р. –

фактично правителем Єгипту; в червні 1848 р. турецький уряд призначив його останнім пашою Єгипту.

Патрон Халіл (р.н. невідомий – 1730) – керівник повстання міських низів Стамбула (28 вересня – 25 листопада 1730 р.), албанець за національністю. Головною причиною повстання стало збільшення податкового гніту, свавілля влади, ріст цін. Крім ремісників та дрібних торгівців у повстанні прийняли участь яничари, незадоволені діями султана та великого візира у ірано-турецькій війні, яка розпочалася в середині 1830 р. Повстанці скинули великого візира Ібрагіма-пашу і султана Ахмеда III, добились відміни раніше запроваджених податків. Але розкол у середовищі повстанців дозволив султанському двору придушити повстання. Патрон Халіл й інші керівники повстання були вбиті.

Хронологічна таблиця

- 1587-1629 рр. – правління шаха Аббаса I в Ірані.
- 1595 р. – прибуття першої голландської торгівельної експедиції на чолі з Корнеліусом Хутманом в Індонезію, початок її завоювання.
- 1600 р. – створення англійської Ост-Індської компанії.
- 1602 р. – виникнення голландської Ост-Індської компанії.
- 1603 р. – встановлення сьогунату Токугави.
- 1614 р. – указ про заборону християнства в Японії.
- 1628-1644 рр. – селянська війна в Китаї.
- 1636 р. – указ про „закриття” Японії.
- 1644 р., червень – захоплення маньчжурами Пекіну. Проголошення володарювання Цінської династії.
- 1648-1652 рр. – піднесення антиманьчжурської боротьби у Китаї.
- 1652 р. – створення Голландією Капської колонії на півдні Африки.
- 1658-1707 рр. – правління Аурангзеба в імперії Моголів.
- 1667 р., листопад – укладення Бонгайського контракту; підпорядкування князівства Гова компанії.
- 1669 р. – прийняття українською державою протекції султана.
- 1671-1697 рр. – правління Галдана в Джунгарському ханстві.
- 1672 р., серпень – захоплення турками Кам’янця-Подільського.
- 1672-1699 рр. – існування Кам’янецького (Подільського) ейялету.
- 1674 р. – коронація Шіваджі Бхонсле незалежним володарем Махараштри.
- 1674-1678 рр. – збройне повстання в Матарамі на чолі з князем Трунуджайя.
- 1683 р. – розгром турецької армії під Віднем.
- 1684 р. – утворення Священної ліги.
- 1689 р., вересень – укладення Нерчинського договору між Китаєм і Росією.
- 1691 р. – включення Халги до складу Цінської імперії.
- 1699 р. – мирний конгрес у Карловиці.
- 1722 р. – афганське завоювання Ірану.
- 1727р. – укладення Кяхтинського договору між Китаєм і Росією.

1729 р. – вигнання афганців з Ірану Надір-ханом.

1730 р., вересень-листопад – повстання в Стамбулі під проводом Патрона Халіла.

1736 р. – проголошення Надір-хана шахом Ірану.

1740-1743 рр. – явансько-китайське повстання в Батавії проти голландських колонізаторів.

1747 р. – виникнення самостійної Афганської держави на чолі з Ахмед-шахом Дуррані.

1755 р. – вторгнення китайської армії у Джунгарію.

1756 р. – закриття китайських портів для іноземців.

1757 р. – указ імператора Цяньлуня про заборону торгівлі з європейцями в усіх китайських портах, окрім Гуанчжоу.

1757 р., червень – битва при Плессі.

1758 р. – підкорення маньчжурами Кашгарії.

1761 р. – битва при Паніпаті.

1764 р. – битва при Буксарі.

1765 р. – встановлення влади сикхів у Пенджабі; проголошення ними незалежної держави.

1767-1769 рр. – перша англо-майсурська війна.

1771-1802 рр. – селянське повстання тейшонів у В'єтнамі.

1773 р. – запровадження посади генерал-губернатора Індії.

1775-1782 рр. – перша англо-маратська війна.

1780-1784 рр. – друга англо-майсурська війна.

1783 р. – виникнення незалежної арабської держави Бахрейн.

1784 р. – закон про управління Індією.

1785-1855 рр. – життя і діяльність Діпонегоро.

1788-1790 рр. – завоювання китайцями Аннаму.

1789-1807 рр. – правління султана Селіма III.

1790-1792 рр. – третя англо-майсурська війна.

1792-1796 рр. – реформи Селіма III в Османській імперії.

1793 р. – закон про запровадження постійного заміндарства.

1796- 1802 рр. – антиманьчжурське повстання „Білого лотоса” в Північному Китаї.

1796 р. – проголошення Ага Мохаммеда шахом Ірану; встановлення Каджарської династії.

1798 р., липень – битва біля пірамід, поразка єгипетських мамлюків.

1798-1801 рр. – окупація Єгипту військами Наполеона.

1799 р. – четверта англо-майсурська війна. Завоювання Майсуру.

1802 р. – початок правління династії Нгуєнів у В’єтнамі.

1803-1805 рр. – друга англо-маратська війна.

1804-1813 рр. – російсько-іранська війна.

1805-1849 рр. – правління Мухаммеда Алі в Єгипті.

1808 р. – утворення першої англійської колонії у Західній Африці (на узбережжі Сьєра-Леоне).

1808-1839 рр. – правління Махмуда II в Османській імперії.

1808-1883 рр. – життя і діяльність Абд аль-Кадіра.

1811 р. – перехід Індонезії під владу Англії.

1813 р. – скасування монопольного права Ост-Індської компанії на торгівлю з Індією.

1813 р., жовтень – укладання Гюлістанського мирного договору.

1814-1816 рр. – війна Англії за захоплення Непалу.

1817-1818 рр. – третя англо-маратська війна; захоплення Англією Маратської конфедерації.

1818-1828 рр. – правління вождя зулусів Чаки Зулу.

1820 р. – встановлення англійського панування над князівствами Перської затоки.

1821-1823 рр. – турецько-іранська війна.

1825-1830 рр. – повстання під проводом Діпонегоро проти голландських колонізаторів.

1826 р. – захоплення англійцями Ассаму.

1826 р., червень – ліквідація яничарського корпусу.

1826-1828 рр. – російсько-іранська війна.

1826-1834 рр. – боротьба Дост Мухаммеда за об'єднання Афганістану.

1828 р. – заснування першої арабської газети „Єгипетські події”.

1828-1829 рр. – російсько-турецька війна.

1829 р. – укладення Адріанопольського мирного договору.

1830 р. – запровадження системи „примусових культур” на Яві.

1830-1846 рр. – боротьба алжирського населення проти французів.

1831-1833 рр. – перша турецько-єгипетська війна.

1833 р. – закон про скасування рабства у володіннях Британської імперії.

1833 р. – ліквідація Ост-Індської компанії як торгової організації.

1834-1863 рр. – правління в Афганістані Дост Мухаммеда.

1837 р. – заснування релігійного ордену Сесунітів у Лівії.

1837 р. – повстання під проводом Осію Хейхатіро в Осаці.

1838 р., 16 грудня – поразка зулусів („День Дінгаана”) від бурів.

1838-1842 рр. – перша англо-афганська війна.

1839 р., листопад – початок реформ (танзимату) у Туреччині.

1839-1840 рр. – друга турецько-єгипетська війна.

1840-1842 рр. – перша „опіумна” війна.

1841 р. – англо-іранський договір.

1841 р., листопад – антианглійське повстання в Кабулі.

1842 р., 29 серпня – укладення Нанкінського договору.

1843 р. – захоплення англійцями Сінду.

1844-1848 рр. – перший період бабідського руху.

1845 р., грудень – 1846 р., лютий – перша англо-пенджабська війна.

1847 р., липень – проголошення Республіки Ліберія.

1848-1849 рр. – друга англо-пенджабська війна.

1848-1852 рр. – бабідські повстання в Ірані.

1848-1896 рр. – правління шаха Насер ед-Діна.

1850 р. – страта Баба.

1850 р., грудень – перша перемога тайпінів над урядовими військами.

1850-1864 рр. – повстання тайпінів у Китаї.

1851 р., 11 січня – офіційне оголошення початку повстання тайпінів у Китаї.

1852 р., грудень – 1853 р., січень – захоплення тайпінською армією м. Ухань.

1853 р. – захід американської ескадри Перрі у бухту Урага.

1853 р. – повстання „Тріади” в Амої, Шанхаї й Тайвані.

1853 р., березень – зайняття тайпінами Нанкіну.

1853-1855 рр. – „Північний похід ” тайпінів.

1853-1856 рр. – Кримська війна.

1854-1858 рр. – укладення Японією нерівноправних договорів із західними державами.

1855 р. – завершено об’єднання Ефіопії.

1856 р. – анексія князівства Ауд; завершення завоювання Індії англійцями.

1856 р., лютий – указ султана про реформи (початок другого періоду танзимату).

1856-1870 рр. – реформи другого періоду танзимату.

1856-1920 рр. – життя й діяльність Бала Гангадхара Тілака.

1856р., червень – спалах міжусобиць в таборі тайпінів.

1857 р. – прийняття Конституції у Тунісі.

1857 р., 10 травня – збройний виступ сипаїв і цивільного населення в Мірутї (Мератх), початок повстання в Індії.

1857-1859 рр. – національне повстання в Індії.

1857-1860 рр. – друга „опіумна” війна.

1858 р., березень – захоплення англійцями м. Лакхнау, початок партизанської боротьби.

1858 р., травень – укладення Айгунського договору Китаю з Росією.

1858 р. червень – Тяньцзінські угоди.

1858 р., вересень – російсько-китайський Тяньцзінський договір.

1858 р., вересень – захоплення англійцями м. Делі.

1858 р., листопад – перехід Індії під управління корони.

1859 р. – „Кулелійський інцидент”.

1859-1862 рр. – повстання індиго в Східній Бенгалії.

1859-1869 рр. – будівництво Суецького каналу.

1860 р., жовтень – Пекінські угоди.

1860 р., листопад – укладення російсько-китайського Пекінського договору.

1860, 1862 рр. – походи тайпінів під проводом Лі Сючена.

1861 р. – перетворення Лаосу в британську колонію.

1861 р., листопад – державний переворот Гуна у Пекіні.

1861-1896 рр. – життя і діяльність Хосе Ріаля у Філіппінах.

1862 р. – завоювання афганцями Герату.

1862-1864 рр. – інтервенція західних держав проти Японії.

1863-1874 рр. – правління Лі Ха Ина в Кореї.

1864 р., липень – захоплення урядовими військами Нанкіна; кінець Тайпінської держави.

1864-1868 рр. – повстання „Няньдан” у Північному Китаї.

1865 р. – утворення організації „Нові османи”.

1866-1925 рр. – життя і діяльність Сунь Ятсена.

1867 р. – захоплення Францією Південного В’єтнаму.

1867-1868 рр. – агресія Англії проти Ефіопії.

1867-1868 рр. – революція „Мейдзі” в Японії.

1868 р. – встановлення британського протекторату над країною Басуто (Басутоленд).

1868-1878 рр. – правління еміра Шер Алі-хана.

1869 р. – відкриття Суецького каналу.

1871 р, березень – повстання алжирців під проводом Мухаммеда Мукрані.

1871 р. – напад США на Корею.

1873-1904 рр. – війна за підкорення Аче (Суматра).

1876 р., лютий – підписання на о. Канхва японо-корейського договору „про мир і дружбу”.

1876 р., грудень – проголошення Конституції в Османській імперії.

1877 р. – перший страйк робітників Індії на текстильній фабриці Нагпуру.

1878-1879 рр. – друга англо-афганська війна.

1878-1879 рр. – національно-визвольна боротьба зулусів проти Англії на чолі з Кетчвайо.

1878-1908 рр. – деспотичний режим Абдул-Хаміда II.

1879 р. – розгром Кетчвайо англійської армії.

1879 р. – фінансове банкрутство Османської імперії.

1879-1882 рр. – національно-визвольний рух в Єгипті на чолі з Арабі-пашою.

1880-1901 рр. – правління в Афганістані еміра Абдурахман-хана.

1881 р. – встановлення французького протекторату над Тунісом.

1881 р. – початок повстання Арабі-паші в Єгипті. Запровадження Конституції.

1881 р., грудень – укладення Туреччиною угоди з іноземними кредиторами (Мухарремський декрет).

1881-1898 рр. – повстання махдістів у Судані.

1882 р. – англо-єгипетська війна; окупація Єгипту Англією.

1884 р., червень – перетворення В'єтнаму у французький протекторат.

1884-1885 рр. – захоплення Німеччиною Того й Камеруну.

1884-1885 рр. – франко-китайська війна.

1885 р. – розподіл Центральної Африки.

1885 р. – укладення Тяньцзінського японо-китайського договору.

1885 р., червень – укладення Тяньцзінського франко-китайського договору.

1885 р., 28 грудня – заснування Індійського національного конгресу (ІНК).

1886 р. – перетворення Бірми в англійську колонію.

1887 р. – утворення Індокитайського Союзу.

1889 р. – укладення Уччяльського договору Ефіопії з Італією.

1889 р. – утворення Імперського (Шахіншанського) банку.

1889 р. – утворення товариства „Єднання і прогрес”.

1891 р. – „тютюновий бунт” в Ірані.

1891-1898 рр. – боротьба Саморі проти французів.

1892 р. – утворення Філіппінської ліги.

1893 р. – включення Лаосу до складу Французького Індокитаю.

1893 р. – угода Дюранда.

1893-1894 рр. – селянське повстання в Кореї.

1894 р. – створення „Товариства відродження Китаю”.

1894-1895 рр. – японо-китайська війна.

1895 р., жовтень – переворот у Кореї, вбивство королеви Мін.

1895р., квітень – укладення японо-китайського мирного договору в Сімоносекі.

1896 р., бере зень – перемога ефіопської армії над італійцями під Адуа.

1896 р., червень – укладення таємного китайсько-російського договору.

1896 р., червень – укладення російсько-китайського договору про союз і будівництво Китайсько-Східної залізниці.

1898 р. – „Сто днів реформ” у Китаї.

1898 р. – битва під Омдурманом.

1898р., березень – укладення російсько-китайського договору про оренду Ляодунського півострова.

1898 р., червень – проголошення незалежності Філіппін.

1898-1901 рр. – повстання іхетуанів Китаї.

1898-1906 рр. – визвольна війна філіппінців проти агресії США.

1899 р. – англо-єгипетська угода про кондомініум щодо Судану.

1899 р., вересень – проголошення США доктрини „відкритих дверей” у Китаї.

1899-1902 рр. – англо-бурська війна.

1899-1920 рр. – боротьба самалійців під проводом Мухаммеда бен-Абдалли Хасана.

1900 р., серпень – захоплення Пекіну військами 8 держав.

1900-1901 рр. – повстання в Ашанті.

1901 р., вересень – укладення Китаєм „заключного протоколу” з 8-ма державами.

1902 р., 30 січня – укладання англо-японського союзного договору.

1903 р. – надання Німеччині концесії на будівництво Багдадської залізниці.

1904 р. – вторгнення англійських військ до Тибету.

1904-1905 рр. – російсько-японська війна.

1904-1906 рр. – повстання готентотів і гереро.

1905 р., 5 вересня – укладення Портсмутського японо-російського мирного договору.

1905 р., липень – закон про поділ Бенгалії.

1905 р., листопад – встановлення японського протекторату над Кореєю.

1905 р., 13 грудня – початок іранської революції.

1905-1907 рр. – повстання „маджі-маджі”.

1905-1908 рр. – революційне піднесення в Індії.

1905-1911 рр. – революція в Ірані.

1906 р. – кампанія громадської непокори індійців у Наталі.

1906 р. – утворення Мусульманської ліги.

1906 р., грудень – затвердження „Основного закону” іранським меджлісом.

1906-1908 рр. – догуйланський рух під проводом Аюші у Зовнішній Монголії.

1906-1908 рр. – реформи Ци Сі у Китаї.

1907 р. – утворення в Єгипті Партії вітчизни.

1907 р., 31 серпня – англо-російська угода про розмежування сфер впливу в Ірані, Афганістані й Тибеті.

1907 р., січень – сформулювання Сунь Ятсеном „Трьох народних принципів”.

1907р., липень – договір Японії з Росією про розподіл сфер впливу в Маньчжурії.

1908 р. – оголошення Конго колонією Бельгії.

1908 р., 23 червня – контрреволюційний переворот в Ірані.

1908 р., липень – початок молодотурецької революції.

1908 р., липень – процес Тілака.

1908 р., травень – створення в Індонезії першої національної культурно-

просвітницької організації Буді Утомо (Висока мета).

1908-1909 рр. – молодотурецька революція.

1908-1909 рр. – Тебрізьке повстання.

1909 р. – закон про законодавчі ради в Індії.

1910 р. – місія Моргана Шустера в Ірані.

1910 р. – утворення британського домініону Південно-Африканський союз (ПАС).

1910 р., серпень – анексія Кореї Японією.

1911 р. – відміна закону про розподіл Бенгалії.

1911 р., 10 жовтня – Учанське повстання, початок революції в Китаї.

1911 р., 29 грудня – проголошення Китаю республікою.

1911 р., грудень – завершення іранської революції.

1911 р., грудень – проголошення незалежності Зовнішньої Монголії.

1911-1912 рр. – Тріполітанська війна між Туреччиною й Італією.

1911-1913 рр. – Сінхайська революція в Китаї.

1911-1914 рр. – боротьба Лівії проти Італії.

1912 р. – встановлення Іспанією і Францією протекторату над Марокко.

1912 р. – встановлення італійського панування над Лівією.

1912 р. – встановлення французького мандату над Марокко.

1912 р. – створення Африканського національного конгресу.

1912 р., 12 лютого – зречення маньчжурської династії.

1912 р., 10 березня – прийняття тимчасової Конституції Китайської республіки.

1912 р., серпень – виникнення партії Гоміндан (Національна партія) в Китаї.

1912 р., вересень – утворення в Індонезії товариства Сарекат іслам (Союз ісламу).

1912-1913 рр. – Балканські війни.

1913 р., листопад – російсько-китайська декларація про автономію зовнішньої Монголії.

1913 р., червень – перший Арабський конгрес у Парижі.

1913-1914 рр. – „Друга революція” в Китаї.

1914 р., серпень – оголошення Японією війни Німеччині.

1914 р., 2 листопада – вступ Туреччини у Першу Світову війну.

1914 р., листопад – захоплення японцями м. Ціндао.

1914 р., листопад – проголошення султаном Мехмедом V священної війни проти держав Антанти.

1914 р., грудень – встановлення англійського протекторату над Єгиптом.

1915 р. – окупація Ірану Росією та Англією.

1915 р., січень – висунення Японією Китаю „21 вимоги”.

1915-1916 рр. – геноцид проти вірмен в Османській імперії.

1916 р. травень – угода Сайкс-Піко між Англією і Францією про розподіл арабських країн Азії.

1916 р., – смерть Юань Шікая.

1916 р., грудень – прийняття закону про створення індонезійського „представницького” органу (фоськсраад).

1917 р., серпень – проголошення Китаєм війни Німеччині.

СПИСОК ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

І. ДЖЕРЕЛА:

1. Практикум по истории стран Зарубежного Востока. – М., 1963.
2. Хрестоматия по истории международных отношений. – М., 1972.
3. Хрестоматия по новой истории, 1870-1918.– М., 1953. – Ч.2.
4. Хрестоматия по новой истории.- М.,1963,1965.- Т.1-2.
5. Юровская Е.Е. Практикум по новой истории / 1870-1917гг./-М.,1967.

ІІ. ПІДРУЧНИКИ, ПОСІБНИКИ, ПРОГРАМИ:

1. Антонова К.А. и др. История Индии.-М.,1973.
2. Бродський Р.М. Енольський З.А. Нова історія країн Азії та Африки / 1870-1918/-К.,1971.
3. Бродський Р.М., Енольський З.А. Нова історія країн Азії і Африки / 1971-1917 /.-Львів,1986.
4. Бютнер Т. История Африки с древнейших времен.-М.,1981.
5. Васильев Л.С. История Востока. – М., 1998.-т.1, 2.
6. Васильев А.М. История Саудовской Аравии.- М.,1982.
7. Гасратян М.А. и др. Очерки истории Турции.-М.,1983.
8. История Алжира в новое и новейшее время.-М.,1992.
9. История Афганистана.-М.,1982.
- 10.История Африки в XIX- начале XX века.-М.,1977;М.,1987.
- 11.История Востока. - М..1999-2005.-Т.ІІІ, ІV (Кн..1-2).
- 12.История Вьетнама.-М.,1963.
- 13.История Ирана.-М.,1977.
- 14.История Индонезии: В 2-х т.- М., 1992.- Т.1.
- 15.История Кореи.-М.,2003.
- 16.История Китая.- М.,1998.

- 17.История Ливии в новое и новейшее время.-М.,1992.
- 18.История Нигерии в новое и новейшее время.-М.,1981.
- 19.История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времен до наших дней.-М.,1986.
- 20.История стран Азии и Африки в новое время.-М.,1989,1990.- Ч.1-2.
- 21.История Японии.- М.,1998.- Т.1.
- 22.Кузнецов Ю.Д. и др. История Японии.-М.,1988.
- 23.Луцкий Б.В. Новая история арабских стран.-М.,1966.
- 24.Массон В.М., Ромадин В.А. История Афганистана.-М.,1964-1965.-Т.1-2
- 25.Новая история арабских стран.-М.,1961.
- 26.Новая история Индии.-М.,1961.
- 27.Новая история Китая.-М.,1972.
- 28.Новая история стран Азии и Африки.-М.,1982.
- 29.Новая история стран Азии и Африки. В 3-х частях. Под ред. А.М. Родригеса.- М.,2004.- Ч.1-3.
- 30.Новичев А. История Турции. Эпоха феодализма / X-XV вв./.- Л., 1963.
- 31.Новичев А. История Турции / 1853-1875/.-Л.,1978.-Ч.3.
- 32.Очерки новой истории Ирана / XIX – начало XX в./- М.,1978.
- 33.Очерки новой истории Японии / 1640-1817/.- М.,1958.
- 34.Розалиев Ю. Новая и новейшая история стран Азии и Африки.- М.,1988.
- 35.Ребрикова Н.В. Очерки новой истории Таиланда (1768-1917).- М.,1966.
- 36.Смирнов С.Р. История Судана.-М.,1968.
- 37.Мосяков Д.В., Тюрин В.А. История Юго-Восточной Азии. В 2-х ч. М.,2001-2003.
- 38.Цыпкин Г.В., Ягья В.С. История Эфиопии в новое и новейшее время.- М.,1989.
- 39.Левтонова Ю.О. Очерки новой истории Филиппин.- М.,1965.
- 40.Новая история Вьетнама.- М.,1980.
- 41.Всесвітня історія. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів.- К.,2000.

42. Новая история стран Азии и Африки: Программа курса. – Екатеринбург, 2003.

Ш.МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ

1. Дашкевич Я. Постмодернізм та українська історична наука //Україна крізь віки.- К.,2000
2. Алаев Л.Б. Империя: феномен или этап развития? // Вопросы истории / далі – ВИ/.-2000.-№ 4,5
3. Виноградов В.Н., Исламов Т.М. О состоянии изучения новой истории //Новая и новейшая история / далі – НиНИ/.-2000.-№ 4.
4. Ионов И.Н. Теория цивилизации : этапы становления и развития // НиНИ.- 1994.- № 4-5.
5. Петров А.Е. Перевернутая история.Лженаучные модели прошлого // НиНИ.- 2004.- № 3.
6. Поляков Ю.А. Как отразить многомерность истории // НиНИ.- 2003.- № 4.
7. Феномен восточного деспотизма. Структура управления и власти.- М.,1993.
8. Еремеев Д. Почему Восток отстал от Запада? // Азия и Африка сегодня / далі – АиАС/.- 1989.- № 7,9,11.
9. Зарубина Н.Н. Составляющие процесса модернизации : эволюция понятий и основные параметры // Восток.- 1998.- № 4.
- 10.Александров Ю.Г. О формационной специфике доколониальных восточных обществ // Народы Азии и Африки (далі – НАиА).-1988.-№ 12.
- 11.Восток в новое время : экономика, государственный строй.- М.,1991.
- 12.Малявин В.В. К типологии цивилизаций Запада и Востока // Проблемы Дальнего Востока / далі – ПДВ/.-1993.-№ 5.
- 13.Подберезский И.В. Знать и понимать человека Востока // НАиА.- 1994.- № 4.

- 14.Общественные движения и их идеология в докапиталистических обществах Азии: обсуждение // НАиА.- 1986.- № 3.
- 15.Рябченко Н. Исторический опыт народов Востока и глобальная цивилизация // АиАС.- 2004.- № 11.
- 16.Реснт О. Українська історична наука на порозі ХХІ століття: проблеми, пошуку // Його ж . У робітнях історичної науки.-К., 1999.
- 17.Рябченко Н. Исторический опыт народов Востока и глобальная цивилизация // НАиАС. – 1004. – № 11.
- 18.Сухарчук Г.Д. Восток-Запад : историко-психологический водораздел // ВИ.- 1998.- № 1
- 19.Чубаров В.В. Восток и Запад : единое и противоположное // НАиА.- 1988.- № 6.
- 20.Актуальные проблемы истории колониализма : « круглый стол» // НиНИ.- 1989.- № 4.
- 21.Закат империй : семинар // Восток.- 1991.- № 4-5.
- 22.Широков Г.К. Колониальная система //Восток.-1995.-№ 6.
- 23.Френкель М.Ю. К вопросу о периодизации колониализма в Африке // Восток.-2001.- № 2.
- 24.Мовчанюк П.М. Яванская народная война 1825-1830 гг.-М.,1969.
- 25.Беленький А.Б. Национальное пробуждение Индонезии.-М.,1965.
- 26.Васильев Л.С. История религий Востока.-М.,1983.
- 27.Васильев Л.С. Что такое «азиатский способ производства» ? // НАиА.- 1988.- № 3
- 28.Алаев Л.Б. Южная Индия. Социально-экономическая история XIV-XVIII вв.- М.,1964.
- 29.Алаев Л.Б. Типология индийской общины // НАиА.- 1971.-№ 5.
- 30.Алаев Л., Тихонов Ю. Ваххабиты в Британской Индии //АиАС.-2001.-№ 3.
- 31.Антонова К.А. Английское завоевание Индии в XVIII веке.-М.,1958.
- 32.Ванина Е.Ю. Идеи и общество в Индии XVI-XVIII веков.- М.,1993.
- 33.Ерофеев Н.А. Английский колониализм в середине XIX в.- М.,1977.

34. Лосев Ю.И. Англо-индийские торговые и политические отношения в 1600-1630 годах // ВИ.- 2003.- № 4.
35. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм : Словарь.- М.,1996.
36. Народное восстание в Индии 1857-1859 гг. / Сб. ст.-М.,1957.
37. Рейснер И .М. Народные движения в Индии в XVI-XVIII вв.- М.,1961.
38. Чичеров А.И. Экономическое развитие Индии перед английским завоеванием и торговля в XVI-XVIII вв.-М.,1965.
39. Семенова Н.И. История сикхского движения.- М.,1963.
40. Шаститко П.М. Нана Сахиб.-М.,1967.
41. Стужина Я.П. Китайское ремесло в XVI-XVIII вв.-М.,1970.
42. Внешняя политика государства Цин в XVIII веке.-М.,1977.
43. Государство и общество в Китае / Сб. ст.- М.,1978.
44. Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае.-М.,1970
45. Васильев Л.С. Некоторые особенности мышления, поведения и психологии в традиционном Китае // Китай : традиции и современность.- М.,1976.
46. Сидихменов В.Я. Манчжурские правители Китая.-М.,1985.
47. Социальная структура Китая : XIX – первая половина XX в.-М.,1990.
48. Ипатов А.С. Патриотическое движение на юге Китая в середине XIX века.-М.,1976.
49. Ипатов А.С. «Именем неба восстановим справедливость» // ПДВ.-1993.- № 4.
50. Илюшечкин В.И. Крестьянская война тайпинов.-М.,1967.
51. Анисимов А.Л. Россия и США во время второй «опиумной» войны.1856-1860 гг. //НиНИ.-2000.-№ 4.
52. Социально-экономические и политические проблемы Китая в новое и новейшее время.- М.,1991.
53. Блешо Э. Джихад и универсальные ценности // Восток.- 1999.- № 3.
54. Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба. 1300-1600.-К.,1998.
55. Еремеев Д.Е. Ислам : образ жизни и стиль мышления.- М.,1990.

56. Дулина Н.А. Османская империя в международных отношениях / 30-40-е годы XIX в./.-М.,1980
57. Малашенко А.В. Мусульманская цивилизация : движение и инерция //Восток.- 1994.- № 4.
58. Мейер М.С. Османская империя в XVIII веке : черты структурного кризиса.- М.,1991.
59. Петросян Ю.А. Османская империя : могущество и гибель.-М.,1990.
60. Шеремет В.И. Становление Османской империи XIII-XVI вв. //НиНИ.- 2001.-№ 1.
61. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. - Нью-Йорк. 1985.
62. Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи.- М.,1999.
63. Нариси з історії дипломатії України.-К.,2001.
64. Дулина Н.А. Танзимат и Мустафа Решид-паша.-М.,1984.
65. Тодорова М.Н. Англия, Россия и танзимат / вторая четверть XIX в./ М.,1983.
66. Анаркулова Д.М. Социально-политическая борьба в Иране в середине XIX в.-М.,1983.
67. Арабаджян З.А. Иран : власть, реформы, революции (XIX-XX века).- М., 1991.
68. Иванов М.С. Антифеодальное восстание в Иране в середине XIX в.- М.,1982.
69. Кузнецов Н.И. Иран в первой половине XIX в.-М.,1983.
70. Ланда Р.Г. Исламский фундаментализм //ВИ.-1993.-№ 1.
71. Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность.-М.,1978.
72. Кудрявцев А.В. Коран и его мир // Восток.- 1992.- № 5.
73. Сандбаев Т.С. Ислам и общество.-М.,1978.
74. Века неравной борьбы.-М.,1967.
75. Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев.- М.,1954.
76. Халфин Н.А. Афганистан завоевывает независимость //ВИ.-1980.-№ 6.

77. Миронов Л. «Пуштунвали» - кодекс чести и достоинства //АиАС.-1995.-№ 10.
78. Байба О. Саудовская Аравия. Ваххабитский ислам и власть //АиАС.-1993.-№ 11.
79. Гальперин А.Л. Очерки социально-политической истории Японии в период позднего феодализма.-М.,1963.
80. Искендеров А.А. Токугава Иэясу // ВИ.- 2004.- № 3.
81. Гришелева Л.Д., Чегодарь Н.И. Японская культура нового времени : эпоха Мэйдзи.- М.,1998.
82. Рубель В. Походження самурайського стану в середньовічній Японії //Наукові записки Києво-Могилянської академії.-К.,1998.-Т.3.
83. Спесваковский А.Б. Самураи – военное сословие Японии.-М.,1981.
84. Лещенко Н.Ф. Социально- экономические и природные факторы динамики численности населения Японии в период Токугава //Восток.- 2001.-№1.
85. Маркарьян С.Б., Молодякова Э.В. Истоки и корни японской национальной культуры // ПДВ.- 1994.- № 3.
86. Светлов Г.Е. Путь богов / синто в истории Японии/.-М.,1985.
87. Светлов Г.Е. Синто : история и современность // НиНИ.- 1992.- № 5.
88. Сигэки Т. Мэйдзи исин / пер. с япон./-М.,1959.
89. Молодяков В.Э. Консервативная революция в Японии : идеология и политика.-М.,1999.
90. Молодяков В.Э. «Реставрация», «революция» или...? (К вопросу о характере Мэйдзи исин в контексте мировой истории) // Восток.- 2002.- № 3.
91. Африка : Энциклопедический справочник.- М.,1986.- Т.1-2.
92. Киселев Г.С. Доколониальная Африка. Формирование классового общества.-М.,1985.
93. Ланге П.В. Континент коротких теней.- М.,1990.

94. История национально-освободительной борьбы народов Африки в новое время.-М.,1976.
95. Хмелева Н.Г. Вооруженная борьба алжирского народа за независимость в XIX веке.-М.,1986.
96. Абрамова С.Ю. Африка: четыре столетия работорговли.-М.,1978.
97. Волков М. Африка. Корни отсталости //АиАС.-1988.-№ 4.
98. Иванов Ю.М. Проблемы феодальных отношений в доколониальной Тропической Африке //НАиА.-1973.-№ 3.
99. Парфенов И.Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX века .- М.,1991.
100. Первоначальное накопление капитала в Европе и Восток: XVI- XVIII века. Обсуждение // НАиА.- 1988.- № 1.
101. Тарвердова Е.А. Борьба народных масс Магриба против колонизаторов в XIX – начале XX века //ВИ.-1978.-№ 12.
102. Шкляж И.М. Британская колониальная политика в Южной Африке. Конец XVIII- первая четверть XIX в. //ВИ.-1983.-№ 12.
103. Шкляж И.М. Рабовладение и белая община Капской колонии : конец XVIII- начало XIX века // НАиА.- 1988.- № 5.
104. Мнацакян М.О. Колониализм и его исторические формы.-М .,1976.
105. Чистозвонов А.Н. Генезис капитализма : проблемы методологии.- М.,1985.
106. Молодякова Э.В., Маркарьян С.Б. Опыт столетней модернизации Японии // Восток.- 1993.- № 2.
107. Михайлова Ю.Д. Общественно-политическая мысль Японии : 60- 80-е годы XIX в.-М.,1991.
108. Михайлова Ю.Д. Европейские и дальневосточные концепции в идеологии «Движения за свободу и народные права « в Японии / 1870-80-е годы/ //НАиА.-1987.-№ 6.
109. Балакин В. К 100-летию японо-русской войны (1904-1905) : урок для современных политиков // ПДВ.- 2004.- № 2.

110. Бедняк И.С. Япония в период перехода к империализму.-М.,1962.
111. Овчинников В.В. Ветка сакуры.- М.,1988.
112. Иванова Т.Д. «Дело об оскорблении трона».-М.,1972.
113. Гневушева Е.И. Учредительная конференция Индийского национального конгресса // НАиА.-1979.-№ 3.
114. Гольдберг Н.М. Очерки по истории Индии. Национально-освободительное движение в новое время.-М.,1965.
115. Киреев В.С. Каста и деятельность ростовщиков и банкиров в колониальной Индии // Восток.- 2004.- № 1-2.
116. Национально-освободительное движение в Индии и деятельность Б.Г.Тилака / Сб. ст.- М.,1958.
117. Райков А.В. Пробуждение Индии.-М.,1968.
118. Революционный процесс на Востоке : история и современность . М.,1982.
119. Борох Л.Н. Союз возрождения Китая.-М.,1971.
120. Белов Е.А. Учанское восстание в Китае / 1911 г./.-М.,1971.
121. Белов Е.А. О вводе русских военных отрядов в Китай в 1911-1913 гг. //ПДВ.-1998.-№ 1.
122. Жуков В.В. Китайский милитаризм10-20-е гг. XX века.- М.,1983.
123. Ефимов Г.В. Буржуазная революция в Китае и Сунь Ятсен /1911-1913 гг./ . Факты и проблемы.-М.,1974.
124. Кузнецов В.С. Синьхайская революция в Китае // ВИ.- 2004.- № 10.
125. Кузнецов В.С. Юань Шикай // ВИ.- 2002.- № 8.
126. Кузнецов В.С. Императрица Цы Си // ВИ.- 2003.- № 12.
127. Москалев А. Национализм в понимании Сунь Ятсена //ПДВ.-1999.-№2.
128. Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая / 1864-1894 гг./.- М.,1974.
129. Непомнин О.Е. Социально-экономическая история Китая / 1894-1914 гг./.-М.,1984.
130. Калюжная Н.М. Восстание ихэтуаней / 1898-1901/.- М.,1978.

131. Тихвинский С.Л. Реформы и революции в Китае //НиНИ.- 1999.- № 2
132. Агаев С.Л. Иран в прошлом и настоящем.-М.,1981.
133. Агаев С.Л. Иранская революция 1905-1911 гг. // НАиА.-1975.-№4.
134. Генис В.Л. Кавказские боевики в Персии : 1909-1911 годы // ВИ.- 1997.- № 5.
135. Годс М.Р. Иран в XX веке : политическая история.- М.,1994.
136. Иванов М.С. Иранская революция 1905-1911 гг.-М.,1957.
137. Ланда Р.Г. Мусульманский мир и Первая мировая война // Восток.- 2004.- № 1.
138. Дорошенко Е.А. Шиитское духовенство в двух революциях 1905-1911 и 1978-1979 годов.- М.,1998.
139. Мирошников Л.И. Иран в первой мировой войне.-М.,1964.
140. Чапкевич Е.И. Большевики и буржуазные революции в Азии начала XX века.-М.,1985.
141. Алиев З. Турция в период правления младотурок.1908-1918.-М.,1972.
142. Лундшвейт Е.Ф. Турция в годы Первой мировой войны 1914-1918 гг.- М.1966.
143. Моисеев П.П. Турция : от колониальной экономики империи к хозяйственной самостоятельности республики // Восток.- 2002.- № 2.
144. Петросян Ю.А. Младотурецкое движение.-М.,1971.
145. Старченков Г. Турция. Двести лет вестернизации //АиАС.- 2000.- № 6
146. Фадеева И.Е.Мидхат-паша.-М.,1977.
147. Шпилькова В.И. Младотурецкая революция 1908- 1909 гг.- М..1977.
148. Мендельсон В. Англо-русские противоречия в Афганистане в начале XX века //Исторические записки.-М.,1983.
149. Очильдиев Д.А. Очерки борьбы афганского народа за национальную независимость и внутренние реформы / 1900-1914 /.-Ташкент,1967.
150. Халфин Н.А. Провал британской агрессии в Афганистане / XIX в.- начало XX в./.-М.,1959.

151. Котлов Л.Н. Становление национально- освободительного движения на Арабском Востоке.- М.,1975.
152. Лазарев М.С. Крушение турецкого господства на арабском Востоке / 1914-1918/- М.,1960.
153. История и экономика стран Арабского Востока /Сб. ст. М.,1973.
154. Юго-Восточная Азия в мировой истории.-М.,1977.
155. Вьетнам в борьбе.-М.,1987.
156. Козлова М.Г. Английское завоевание Бирмы.- М.,1972.
157. Кошкин А.А. Первая мировая война и Восток //НиНИ.-1998.-№ 5.
158. Кошелев В.С. Египет : от Ораби-паши до Саада Заглула,1879-1923 годы.- М.,1992.
159. Зусманович А.З. Империалистический раздел Африки.-М.,1959
160. Вяткина Р.Р. Создание Южно-Африканского Союза.-М.,1976.
161. Давидсон А. Сесил Родс. Строитель империи.-М.-Смоленск,1998.
162. Кобищанов Ю. Битва при Адуа //АиАС.-1996.-№ 8.
163. Колониальное общество Тропической Африки : взаимодействие цивилизаций. Сб. ст.- М.,1993.
164. Ланда Р.Г. Формы антиколониальной борьбы в Алжире / Конец XIX – начало XX века/ //НаиА.-1977.-№ 1.
165. Никитина И.А. Захват бурских республик Англией / 1889-1902/- М.,1970.
166. Пономарев А.К. Герои Африки.-М.,1976.
167. Субботин В.А. Страницы английской имперской истории: Китчинер //Восток.-2001.-№ 2.
168. Цыпкин Г.В. Ефиопия от раздробления до политической централизации / Вторая половина XIX – начало XX века/-М.,1980.
169. Культура народов Зарубежной Азии и Океании.- Л.,1969
170. Щипаев В.И. Колониальное закабаление Кореи японским империализмом / 1895-1917/-М.,1964.

171. Тюрин В.А. Колониализм и традиционное общество : яванский вариант // Восток.- 1998.- № 2.
172. Тягай Г.Д. Формирование идеологии национально-освободительного движения в Корее.- М.,1983.